

BRONTEKSTEN

Inhoud

A.	Hebreeuwse Bijbel/Oude Testament, Genesis 16-17; 21-22 (Nieuwe Bijbelvertaling 2021)	3
B.	Het verhaal van de bekering tot de islam van de rabbijn ‘Abdullāh (al-Ḥuṣayn) ibn Salām van de Banū Qaynuqā’	5
C.	De historicus al-Ṭabarī (839-923) over de anti- <i>dhimmī</i> maatregelen van kalief al-Mutawakkil (reg. 847-861).....	6
D.	Judeo-Arabische inleiding van de dichtbundel van Mozes ben Abraham Dar’ī.....	6
E.	Rabbi Saādja Gaon: twee strofen uit het anti-karaïtische polemische gedicht <i>Essa’ meshali</i> (‘Laat ik mijn spreuk aanheffen’; cf. Numeri 23:7).....	7
F.	Karaïtische anti-rabbijnse polemieken: a) Canto I uit Salmōn ben Yerūhim’s <i>Sefer milḥemat ha-Shem</i> (Boek van de oorlogen van de Heer); b) Gedicht van Mozes ben Abraham Dar’ī; MS NLR Evr. I 803: fol. 163a, gedicht nr. 221	7
G.	Fragmenten uit <i>Kitāb al-muḥāḍara wa-l-mudhākara</i> van Mozes ibn Ezra	9
H.	Fragmenten uit <i>Sefer ha-Kuzari</i> van Juda ha-Levi.....	11
I.	‘Mijn hart is in het oosten’ van Juda ha-Levi	17
J.	Passage uit ‘Jehuda ben Halevy’ van Heinrich Heine in diens dichtbundel <i>Romanzero</i> (1851).....	17
K.	Fragment uit de <i>Brief naar Jemen</i> van Mozes Maimonides	17
L.	Mozes Maimonides en zijn zoon Abraham over ascetische praktijken	18
M.	Anti-joodse maatregelen in Safed onder sultan Murat III	18
N.	Balfour-verklaring	19
O.	Onafhankelijkheidsverklaring van de staat Israël	20
P.	Verklaringen door aan UGent, KU Leuven en UAntwerpen verbonden onderzoekers en studenten in solidariteit met het Palestijnse volk en verklaring UAntwerpen over mail inzake Israëliisch-Palestijnse kwestie (mei 2021)	21
Q.	Koran, soera De Koe.....	24
R.	Fragment uit al-Shahrastānī’s <i>Kitāb al-milal wa-l-niḥal</i> (Boek over religies en sekten).....	25
S.	Benjamin van Tudela over zijn bezoek aan Jeruzalem, Bethlehem en Hebron	26
T.	Petachia van Regensburg over zijn bezoek aan het graf van Ezechiël.....	27
U.	Songteksten uit Israël/Palestina	28
V.	Hebreeuwse Bijbel/Oude Testament, Exodus 22:20-26 (NBV21).....	34
W.	Hebreeuwse Bijbel/Oude Testament, Deuteronomium 10:17-19 (NBV21)	34
X.	Amina Wadud, <i>De koran en de vrouw</i>	34
Y.	Opiniestukken na programma De afspraak over het thema ‘religie en homoseksualiteit’	41
Z.	Toespraak van de Franse president Emmanuel Macron ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling ‘Juifs d’Orient’ (Oosterse joden) in het Institut du monde arabe (IMA) in Parijs	49

A. Hebreeuwse Bijbel/Oude Testament, Genesis 16-17; 21-22 (Nieuwe Bijbelvertaling 2021)

De geboorte van Ismaël

16¹Abrams vrouw Sarai baarde hem geen kinderen. Nu had zij een Egyptische slavin, Hagar. ²‘Luister,’ zei Sarai tegen Abram, ‘de HEER houdt mijn moederschoot gesloten. Je moest maar met mijn slavin slapen, misschien kan ik door haar nakomelingen krijgen.’ Abram stemde met haar voorstel in ³en Sarai gaf hem haar Egyptische slavin Hagar tot vrouw; Abram woonde toen tien jaar in Kanaän. ⁴Hij sliep met Hagar en zij werd zwanger. Toen Hagar merkte dat ze zwanger was, verloor ze elk respect voor haar meesteres. ⁵Sarai zei tegen Abram: ‘Voor het onrecht dat mij wordt aangedaan ben jij verantwoordelijk! Ik heb je mijn slavin ter beschikking gesteld, en nu ze weet dat ze zwanger is toont ze geen enkel respect meer voor mij. Laat de HEER maar beoordelen wie er in zijn recht staat: ik of jij.’ ⁶Abram antwoordde: ‘Het is jouw slavin, doe met haar wat je goeddunkt.’ Toen maakte Sarai haar het leven zo zwaar dat ze vluchtte. ⁷De engel van de HEER trof haar in de woestijn aan bij een waterbron, de bron die aan de weg naar Sur ligt. ⁸‘Hagar, slavin van Sarai, waar kom je vandaan en waar ga je heen?’ vroeg Hij. ‘Ik ben gevlucht voor Sarai, mijn meesteres,’ antwoordde ze. ⁹‘Ga naar je meesteres terug,’ zei de engel van de HEER, ‘en wees haar weer gehoorzaam.’ ¹⁰En Hij vervolgde: ‘Ik zal je heel veel nakomelingen geven, zo veel dat ze niet te tellen zullen zijn. ¹¹Je bent nu zwanger en je zult een zoon ter wereld brengen. Die moet je Ismaël noemen, want de HEER heeft gehoord hoe zwaar je het te verduren had. ¹²Een wilde ezel van een mens zal hij zijn: hij schopt iedereen, iedereen schopt hem. Met al zijn verwanten zal hij in onmin leven.’ ¹³Toen riep zij de HEER, die tot haar had gesproken, zo aan: ‘U bent een God van het zien. Want,’ zei ze, ‘heb ik hier niet Hem gezien die naar mij heeft omgezien?’ ¹⁴Daarom noemt men de bron daar Lachai-Roï; hij ligt tussen Kades en Bered. ¹⁵Hagar bracht een zoon ter wereld, en Abram noemde de zoon die zij hem geboord had Ismaël. ¹⁶Abram was zesentachtig jaar toen Hagar hem Ismaël baarde.

Verbond tussen God en Abram

17¹Toen Abram negenennegentig jaar was, verscheen de HEER aan hem en zei: ‘Ik ben God, de Ontzagwekkende. Richt je steeds naar mijn wil en leid een onberispelijk leven. ²Ik wil met jou een verbond aangaan en Ik zal je veel, heel veel nakomelingen geven.’ ³Abram boog zich diep neer en God sprak: ⁴‘Ik doe jou deze belofte: je zult de stamvader worden van een menigte volken. ⁵Je zult voortaan niet meer Abram heten maar Abraham, want Ik maak je de vader van vele volken. ⁶Ik zal je bijzonder vruchtbaar maken. Er zullen veel volken uit je voortkomen en onder je nazaten zullen koningen zijn. ⁷Ik sluit een verbond met jou en met je nakomelingen, met alle komende generaties, een eeuwigdurend verbond: Ik zal jouw God zijn en die van je nakomelingen. ⁸Heel Kanaän, het land waar je nu als vreemdeling woont, zal Ik jou en je nakomelingen voor altijd in bezit geven, en Ik zal hun God zijn.’ ⁹Ook zei God tegen Abraham: ‘Jij moet je houden aan dit verbond met Mij, evenals je nakomelingen, generatie na generatie. ¹⁰Dit is de verplichting die jullie op je moeten nemen: alle mannen en jongens moeten worden besneden. ¹¹Jullie moeten je voorhuid laten verwijderen; dat zal het teken zijn van het verbond tussen Mij en jullie. ¹²In elke generatie opnieuw moet iedereen van het mannelijk geslacht besneden worden wanneer hij acht dagen oud is. Dit geldt niet alleen voor wie tot je eigen volk behoort maar ook voor jullie slaven, of ze nu bij jullie geboren zijn of van vreemdelingen zijn gekocht; ¹³iedereen die bij jullie geboren is of door jullie is gekocht, moet worden besneden. Zo zal dit verbond met Mij voorgoed zichtbaar zijn aan jullie lichaam. ¹⁴Een onbesnedene, een mannelijk persoon van wie de voorhuid niet verwijderd is, moet uit de gemeenschap gestoten worden, omdat hij het verbond verbroken heeft.’ ¹⁵Verder zei God tegen Abraham: ‘Wat je vrouw Sarai betreft, voortaan moet je haar niet Sarai noemen maar Sara. ¹⁶Ik zal haar zegenen en jou bij haar een zoon geven. Ik zal haar zo rijk zegenen dat er volken uit haar zullen voortkomen en er koningen van haar zullen afstammen.’ ¹⁷Abraham boog zich diep neer, maar lachte en dacht: Hoe zou iemand van honderd nog een kind kunnen krijgen? En Sara, zou zij op haar negentigste nog een kind ter wereld kunnen brengen? ¹⁸En hij antwoordde God: ‘Al zou Ismaël maar onder uw bescherming mogen staan.’ ¹⁹Maar God zei: ‘Nee, je vrouw Sara zal je een zoon baren, die je Isaak moet noemen, en met hem zal Ik mijn verbond voortzetten. Het zal een eeuwigdurend verbond zijn, dat ook voor zijn nakomelingen zal gelden. ²⁰En wat Ismaël betreft, Ik verhoor je: Ik zal hem zegenen, hem vruchtbaar maken en hem veel, heel veel nakomelingen geven. Twaalf stamvorsten zal hij verwekken en er zal een groot volk uit hem voortkomen. ²¹Maar mijn verbond zal Ik voortzetten met Isaak, de zoon die Sara je volgend jaar omstreeks deze tijd zal baren.’ ²²Nadat God zo met hem gesproken had, ging hij bij Abraham vandaan. ²³Nog diezelfde dag besneed Abraham zijn zoon Ismaël, allen die in zijn huis geboren waren en allen die hij gekocht had, kortom al zijn mannelijke huisgenoten, zoals God hem had opgedragen. ²⁴Abraham was negenennegentig jaar toen hij besneden werd, ²⁵en zijn zoon Ismaël was dertien. ²⁶Zo werden op een en dezelfde dag Abraham en zijn zoon

Ismaël besneden ²⁷en ook al Abrahams huisgenoten, zowel zij die in zijn huis geboren waren als zij die van vreemdelingen waren gekocht.

[Genesis 18-20]

Isaak en Ismaël

²¹De HEER zag om naar Sara zoals Hij had beloofd, Hij gaf haar wat Hij had toegezegd: ²Sara werd zwanger en baarde Abraham op zijn oude dag een zoon, op de vastgestelde tijd, die God hem had genoemd. ³Abraham noemde de zoon die hij gekregen had en die Sara hem geboort had, Isaak, ⁴en hij besneed Isaak toen deze acht dagen oud was, zoals God hem had opgedragen. ⁵Abraham was honderd jaar toen zijn zoon Isaak werd geboren. ⁶'God maakt dat ik kan lachen,' zei Sara, 'en iedereen die dit hoort zal met mij mee lachen. ⁷Wie had Abraham durven voorspellen dat ik ooit een kind de borst zou geven? En toch heb ik hem op zijn oude dag nog een zoon geboort!' ⁸Het kind groeide voorspoedig op, en toen de dag gekomen was dat het van de borst werd genomen, gaf Abraham een groot feest. ⁹Sara zag dat de zoon die Abraham bij Hagar, haar Egyptische slavin, had gekregen, spottend lachte. ¹⁰Daarom zei ze tegen Abraham: 'Jaag die slavin en haar zoon weg, want ik wil niet dat de zoon van die slavin straks deelt in de erfenis die mijn zoon Isaak krijgt.' ¹¹Dit voorstel beviel Abraham allerminst; het ging immers om zijn eigen zoon. ¹²Maar God zei tegen hem: 'Je hoeft je niet bezwaard te voelen vanwege de jongen of je slavin. Alles wat Sara je vraagt moet je doen, want alleen de nakomelingen van Isaak zullen gelden als jouw nageslacht. ¹³Maar ook uit de zoon van je slavin zal Ik een volk doen voortkomen, omdat ook hij een kind van je is.' ¹⁴De volgende morgen vroeg nam Abraham brood en een zak water, legde die op Hagars schouder, gaf haar ook het kind mee en stuurde haar weg. Ze trok de woestijn van Berseba in en doolde daar rond. ¹⁵Toen het water uit de zak op was, liet ze haar kind onder een struik achter. ¹⁶Zelf ging ze een eindje verderop zitten, op een boogschot afstand, omdat ze niet kon aanzien hoe haar kind stierf. En terwijl ze daar zo zat, huilde ze bittere tranen. ¹⁷Maar God hoorde de jongen kermen, en de engel van God riep Hagar vanuit de hemel toe: 'Wat is er, Hagar? Wees gerust: God heeft je jongen, die daar ligt te kermen, gehoord. ¹⁸Sta op, help de jongen overeind en ondersteun hem. Ik zal een groot volk uit hem doen voortkomen.' ¹⁹Toen opende God haar de ogen en zag ze een waterput. Ze liep ernaartoe, vulde de waterzak en gaf de jongen te drinken. ²⁰God beschermde de jongen, zodat hij voorspoedig opgroeide. Hij leefde als boogschutter in de woestijn. ²¹Hij ging in de woestijn van Paran wonen, en zijn moeder koos een Egyptische vrouw voor hem uit.

Bondgenootschap met Abimelech

²²Op een dag kwam Abimelech bij Abraham, samen met zijn legeraanvoerder Pichol. 'God blijkt u terzijde te staan bij alles wat u onderneemt,' zei hij. ²³'Zweer mij daarom bij God, hier op deze plaats, dat u mij, mijn kinderen en kindskinderen nooit zult bedriegen, maar dat u mij en het land waar u als vreemdeling verblijft, evenveel loyaliteit zult tonen als u van mij hebt ondervonden.' ²⁴'Dat zweer ik,' zei Abraham. ²⁵Maar wel maakte hij Abimelech verwijten over een waterput die Abimelechs knechten zich hadden toegeëigend. ²⁶'Ik weet niet wie dat heeft gedaan,' zei Abimelech. 'U hebt er mij niets over gezegd en ik hoor er nu voor het eerst van.' ²⁷Toen schonk Abraham schapen, geiten en runderen aan Abimelech en sloten zij een bondgenootschap. ²⁸Zeven ooilammetjes zette Abraham apart. ²⁹'Wat hebben die zeven lammetjes te betekenen die u apart hebt gezet?' vroeg Abimelech hem, ³⁰en hij antwoordde: 'Door die zeven ooilammetjes van mij aan te nemen erkent u dat ik deze put hier heb gegraven.'³¹Omdat zij daar een eed zwoeren heet die plaats Berseba. ³²Zo sloten zij in Berseba een bondgenootschap. Daarna ging Abimelech met zijn legeraanvoerder Pichol terug naar het land van de Filistijnen. ³³Abraham plantte in Berseba een tamarisk en riep er de naam van de HEER, de eeuwige God, aan. ³⁴Hij woonde lang als vreemdeling in het land van de Filistijnen.

Abraham op de proef gesteld

²²Enige tijd later stelde God Abraham op de proef. 'Abraham!' zei Hij. 'Ja, ik luister,' antwoordde Abraham. ²'Haal je zoon, je enige, van wie je zoveel houdt, Isaak, en ga naar het gebied waarin de Moria ligt. Daar moet je hem offeren op een berg die Ik je wijzen zal.' ³De volgende morgen stond Abraham vroeg op. Hij zadelde zijn ezel, nam twee van zijn knechten en zijn zoon Isaak met zich mee, hakte hout voor het offer en ging op weg naar de plaats waarover God had gesproken. ⁴Op de derde dag zag Abraham die plaats in de verte liggen. ⁵Toen zei hij tegen de knechten: 'Blijven jullie hier met de ezel. Ikzelf ga met de jongen verder om daarginds neer te knielen. Daarna komen we naar jullie terug.' ⁶Hij pakte het hout voor het offer, legde het op de schouders van zijn zoon

Isaak en nam zelf het vuur en het mes. Zo gingen die twee samen verder. ⁷‘Vader,’ zei Isaak. ‘Ja, mijn zoon, ik luister,’ antwoordde Abraham. ‘We hebben vuur en hout,’ zei Isaak, ‘maar waar is het lam voor het offer?’ ⁸Abraham antwoordde: ‘God zal zich zelf van een offerlam voorzien, mijn zoon.’ En zo gingen die twee samen verder. ⁹Toen ze waren aangekomen bij de plaats waarover God had gesproken, bouwde Abraham daar een altaar, schikte het hout erop, bond zijn zoon Isaak vast en legde hem op het altaar, op het hout. ¹⁰Toen pakte hij het mes om zijn zoon te slachten. ¹¹Maar de engel van de HEER riep vanuit de hemel: ‘Abraham, Abraham!’ ‘Ja, ik luister,’ antwoordde hij. ¹²‘Raak de jongen niet aan, doe hem niets! Want nu weet Ik dat je ontzag voor God hebt: je hebt Mij je zoon, je enige, niet willen onthouden.’ ¹³Toen Abraham om zich heen keek, zag hij achter zich een ram, die met zijn hoorns verstrikt was geraakt in de struiken. Hij pakte het dier en offerde dat in de plaats van zijn zoon. ¹⁴Abraham noemde die plaats ‘De HEER zal erin voorzien’. Vandaar dat men tot op de dag van vandaag zegt: ‘Op de berg van de HEER zal erin voorzien worden.’ ¹⁵Toen sprak de engel van de HEER opnieuw vanuit de hemel tot Abraham. ¹⁶Hij zei: ‘Ik zweer bij mijzelf – spreekt de HEER: Omdat je dit hebt gedaan, omdat je Mij je zoon, je enige, niet hebt onthouden, ¹⁷zal Ik je rijkelijk zegenen en je zo veel nakomelingen geven als er sterren aan de hemel zijn en zandkorrels op het strand langs de zee, en je nakomelingen zullen de steden van hun vijanden in bezit krijgen. ¹⁸En dankzij jouw nakomelingen zullen alle volken op aarde zich gezegend noemen. Want jij hebt naar Mij geluisterd.’ ¹⁹Daarna ging Abraham terug naar zijn knechten. Samen gingen ze weer op weg naar Berseba, en daar bleef Abraham wonen.

Nakomelingen van Nachor

²⁰Enige tijd later ontving Abraham het bericht dat ook Milka, de vrouw van zijn broer Nachor, zonen had gekregen: ²¹Us, de eerstgeborene, en verder Buz, Kemuel, de vader van Aram, ²²Kesed, Chazo, Pildas, Jidlaf en Betuel. ²³Betuel was het die Rebekka verwekte. Deze acht zonen baarde Milka aan Abrahams broer Nachor. ²⁴Ook zijn bijvrouw, die Reüma heette, bracht kinderen ter wereld: Tebach, Gacham, Tachas en Maächa.

B. Het verhaal van de bekering tot de islam van de rabbijn ‘Abdullāh (al-Ḥuṣayn) ibn Salām van de Banū Qaynuqā‘

Gebaseerd op de Engelse vertalingen in Firestone, R., *Jewish Culture in the Formative Period of Islam*, in D. Biale (ed.), *Cultures of the Jews: A New History* (New York: Schocken Books, 2002), 267-268; Stillman, N., *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book* (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1979), 113-114.

Dit is het verhaal van de geleerde rabbijn ‘Abdullāh ibn Salām, dat één van zijn bloedverwanten me vertelde over zijn bekering tot de islam. ‘Abdullāh zei: ‘Toen ik hoorde over de gezant van God, wist ik aan de hand van zijn beschrijving, zijn naam en het moment [van zijn verschijning] dat hij degene was die we verwachtten. Ik was hier heel blij mee, maar hield het voor mezelf totdat de gezant van God in Medina aankwam. Toen hij in [de Medinese buurt] Qubā’ verbleef bij de Banū ‘Amr ibn ‘Awf [stam], kwam er een man met het nieuws over [Mohammeds] komst terwijl ik aan het werk was in de kruin van een dadelpalm waaronder mijn tante Khālida bint al-Ḥarīth zich had neergezet. Toen ik het nieuws over zijn komst hoorde, riep ik: “Allāhu Akbar!” Toen mijn tante dit hoorde, zei ze: “Mijn hemel, zelfs als Mūsā ibn ‘Imrān [Mozes, zie Exodus 6:20: ‘Amram trouwde met Jochebed, een zuster van zijn vader. Zij baarde hem Aäron en Mozes’] was aangekomen, zou je niet enthousiaster geweest zijn.” Ik antwoordde haar: “O tante! Ik zweer bij God, hij is de ‘broer’ van Mūsā ibn ‘Imrān [Mozes], behoort tot dezelfde religie en is met dezelfde missie gezonden.” Toen riep ze uit: “O neef! Is hij de profeet over wie ons verteld werd dat hij in deze tijd gezonden zou worden?” Ik antwoordde: “Ja!” waarop zij reageerde: “Het is zover!” Toen ging ik direct naar de gezant van God en werd moslim. Daarna keerde ik terug naar mijn familie en droeg hen op om ook moslim te worden.’

‘Ik hield mijn bekering echter verborgen voor de joden en ging naar de gezant van God en zei: “O gezant van God, de joden zijn een leugenachtig volk. Kan je mij bij jou thuis ontvangen en voor hen verbergen? Vraag ze nadien over mij zodat zij je vertellen wat ze van me denken vooraleer ze te weten komen dat ik moslim ben geworden, want zodra ze het weten, zullen ze me valselijk beschuldigen.” Dus zette de gezant van God mij in een kamer. [Enkele joden] kwamen binnen en begonnen te kletsen. Hij vroeg hen: “Wat voor iemand is al-Ḥuṣayn ibn Salām eigenlijk?” Zij antwoordden: “[Hij is] onze meester en prins, onze geleerde rabbijn.” Toen ze klaar waren kwam ik naar hen toe en zei: “O joden, heb eerbied voor God en accepteer al wat Hij heeft gezonden, want bij God, jullie weten dat dit echt de gezant van God is. Jullie hebben zijn beschrijving en zijn naam geschreven zien staan in de Tora. Hierbij getuig ik dan ook dat hij de gezant van God is. Ik geloof in hem, beoordeel hem als waarachtig

en erken hem.” Toen zeiden zij: “Jij bent aan het liegen!” en spraken kwaad over mij. Dus zei ik tegen de gezant van God: “Had ik je niet gezegd dat ze een volk zijn van leugens, bedrog en verraad?” Vervolgens maakte ik mijn bekering en die van mijn familie openbaar, en ook mijn tante Khālida werd een goede moslim.’

C. De historicus al-Ṭabarī (839-923) over de anti-*dhimmī* maatregelen van kalief al-Mutawakkil (reg. 847-861)

Gebaseerd op de Engelse vertaling in Stillman, N., *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book* (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1979), 167-168.

In het jaar 850 beval [kalief] al-Mutawakkil dat de christenen en alle anderen behorende tot de *ahl al-dhimma* gedwongen werden om honingkleurige *ṭaylasān*-kappen en *zunnār*-riemen te dragen. Zij moesten op zadels met houten stijfbeugels rijden en aan de achterkant van hun zadels moesten twee [houten] ballen worden gebonden. Hij eiste van diegenen die deze hoofddeksels droegen dat ze twee knoppen op hun *qalansuwas* aanbrachten, die een andere kleur moesten hebben dan de *qalansuwas* gedragen door de moslims. Hij gebood verder dat ze op een zichtbare plaats op de kleding van hun slaven twee markeringen bevestigden. De kleur ervan moest verschillen van de kleur van hun kleding. Eén van de markeringen moest vooraan op de borst worden gedragen en de andere op de rug. Beide markeringen moesten een diameter van vier vingers hebben en honingkleurig zijn. Ook voor de tulband-dragers onder hen gold de vereiste dat deze honingkleurig moest zijn. En als hun vrouwen gesluierd naar buiten gingen, moesten zij in een eveneens honingkleurig *izār*-gewaad worden gehuld. Hij gelastte verder ook nog dat hun slaven de *zunnār*-riem moesten dragen maar dat het hen verboden was de *minṭaqa*-riem te dragen.

Hij beval dat alle religieuze plaatsen die na de komst van de islam waren gebouwd vernietigd moesten worden en dat een tiende van hun woonoppervlakte in beslag moest worden genomen. Indien de vrijgekomen plaats ruim genoeg was, moest deze worden omgebouwd tot een moskee. Indien niet geschikt om er een moskee in onder te brengen, moest het een open ruimte worden. Hij ordonneerde dat houten beeldjes van duivels aan de deuren van hun huizen zouden worden genageld om deze te onderscheiden van de huizen van moslims.

Hij verbood hen te werken in overheidsdienst of in eender welke bestuurlijke functie waarbij ze gezag zouden kunnen uitoefenen over moslims. Hij belette hun kinderen om op islamitische scholen te studeren, noch was het aan moslims toegestaan om hen te onderwijzen. Hij ontzegde hen om hun kruisen te vertonen op Palmzondagen, en verbood joodse gezangen op straat. Hij gebood dat hun graven niet boven de grond mochten uitsteken zodat ze niet op islamitische graven zouden lijken. En hij schreef al zijn gouverneurs hierover aan.

D. Judeo-Arabische inleiding van de dichtbundel van Mozes ben Abraham Darī

Gebaseerd op de Engelse vertaling in Yeshaya, J., In the Name of the God of Israel: Judeo-Arab Language and Literature, in J. den Heijer et al. (eds.), *Scripts Beyond Borders: A Survey of Allographic Traditions in the Euro-Mediterranean World* (Leuven: Peeters, 2014), 527-528.

Deze tekst bevat de gebruikelijke Arabisch-islamitische lofprijzingen van God. Terwijl de *ḥamdala* overeenkomt met de bekende formule *al-ḥamdu li-llāhi* ‘geprezen zij Allah’, wordt de *basmla* (*bi-smi-llāhi [al-raḥmān al-raḥīm]* ‘in de naam van Allah [de meest Barmhartige, de meest Genadevolle]’) vervangen door een Hebreeuws-joodse tegenhanger waarin de God van Israël de plaats van Allah inneemt. Dit fragment illustreert de kenmerken van wat meestal een Judeo-Arabisch tekst wordt genoemd: 1. Het Arabisch is geschreven in Hebreeuws schrift; 2. Soms verschijnen er Hebreeuwse woorden in de Arabische tekst (hier helemaal aan het begin in regel nr. 1: *be-shem el yisra’el* ‘[in de naam van de God van Israël]’); 3. De tekst is geschreven door een joodse auteur en richt zich tot een joods lezerspubliek. (Overigens gaat het in dit geval om een Karaïtische auteur, Mozes Darī, zie hoofdstuk 2 en tekst F/b).

[1] *Be-shem el yisra’el*

[2] *Qāla mu’allifuhu: al-ḥamdu li-llāhi*

[3] *al-ladhī amara fa-arjaba wa-nahā fa-arhaba wa-wa’ada fa-aṭraba wa-tawā’ada*

[4] *fa-ar’aba wa-khalaqa fa-a’jaba wa-fa’ala fa-aṣwaba wa-a’lama fa-hadhhaba*

[5] *wa-sharra'a fa-addaba wa-ḥabba fa-qarraba wa-shana'a fa-ab'ada wa-adhhaba subḥānuhu*

[6] *min ilāhin wa-ta'ālā min rabbīn aladhī lā ilāha wa-lā rabba min dūnihi*

[1] In de naam van de God van Israël.

[2] De auteur [Mozes Dar'ī] verklaart: Geprezen zij God

[3] die beslissingen neemt terwijl hij ontzagwekkend is en die verboden afdwingt terwijl hij angst veroorzaakt; die intimideert, een diepe indruk nalaat en bedreigend is;

[4] die beangstigt; die schept en verbazing wekt en de juiste handelingen verricht; die adviseert en instrueert;

[5] die wetten en straffen bepaalt; die kan liefhebben en toestaan te naderen of die haat, verwerpt en ombrengt;

Hij is de Allerhoogste

[6] God en de Verheven Heer, er is geen God en geen Heer dan [alleen] Hij.

E. Rabbi Saādja Gaon: twee strofen uit het anti-karaïtische polemische gedicht *Essa' meshali* ('Laat ik mijn spreuk aanheffen'; cf. Numeri 23:7)

Gebaseerd op de Engelse vertaling in Van Bekkum, W., & Katsumata, N., Importance of Saadia Gaon's Poetry for the Construction of a Dictionary of Early Medieval Piyyut: The Example of *Essa Meshali*, *Journal of Semitic Studies*, 56(1) (2011): 155-156.

[De Karaïeten] voerden oorlog [tegen ons] maar zonder enig resultaat,
hun scherpschutters misten doel.

Ze spanden samen maar slaagden niet [in hun opzet],
ze veroorzaakten alleen maar leed en verdriet.

Ze verkozen de leugenpen (Jeremia 8:8)
en vorderden de schuld van armen.

Toen beseften ze dat ze hun hoop hadden gesteld
op een stikdonker land (Job 10:22).

[Onze] nakomelingen versterken
Moza en Gazez (1 Kronieken 2:46).

Hij zal zich zeker niet terugtrekken,
diegene die springt en huppelt [David] (2 Samuël 6:16).

Hij laat de regendruppel van zijn Misjna vallen,
beweegt zich voort als een kwartel (Numeri 11:31).

Hij verdient de kroon van zijn Talmoeds:
schoonheid, wijsheid en luister (Ezekiel 28:17).

F. Karaïtische anti-rabbijnse polemiek: a) Canto I uit Salmōn ben Yerūḥim's *Sefer milḥemot ha-Shem* (Boek van de oorlogen van de Heer); b) Gedicht van Mozes ben Abraham Dar'ī; MS NLR Evr. I 803: fol. 163a, gedicht nr. 221

Gebaseerd op de Engelse vertalingen in respectievelijk a) Nemoj, L., *Karaite Anthology: Excerpts from the Early Literature* (New Haven: Yale University Press, 1952), 71-82; b) Yeshaya, J., *Medieval Hebrew Poetry in Muslim Egypt: The Secular Poetry of the Karaite Poet Moses ben Abraham Dar'ī* (Leiden: Brill, 2011), 77-78.

Canto I uit Salmōn ben Yerūḥim's *Sefer milḥemot ha-Shem* (Boek van de oorlogen van de Heer)

Tot jullie richt ik mij, heren,
luister naar mijn onverbloemde woorden,
versterkt, bedekt, omhuld en voorzien
van bewijzen zo hard als onyx en saffier.
Toen ik nog jong en ijdel was

zocht ik de juiste weg voor mijn vorming,
 die ik ook mijn Karaïtische gemeenschap wilde bijbrengen,
 en ik trachtte de stenen van mijn pad te verwijderen.
 Ik was een vreemdeling in een onbekend land,
 op onderzoek naar de regels van de Wet,
 en leerde in de joodse gemeenschap een harteloze man [Saädja]
 kennen die was afgedwaald van het rechte pad.
 Hij spande zijn boog om klaagzangen te schrijven en
 om in alle talen te protesteren.
 Om superieure wegen nietig te verklaren en om het pad
 naar begrip met nonsens en pietluttigheden te ondermijnen.
 Ik begreep wie zijn doelwit was en werd overmand door bezorgdheid,
 mijn woede werd opgewekt als een brandend vuur.
 Ik werd gegrepen door ijver voor de zonen van Juda,
 voor de Almachtige [God] en voor het Boek der Getuigenis.
 Ik had schrik voor de Dag des Oordeels en Vergelding,
 opdat Zijn woede niet zou ontvlammen.
 Dus schreef ik een dubbel weerwoord aan zijn [Saädja's] adres, zowel in
 de taal van Eber [Hebreeuws] (Genesis 11:17) als in de taal van de zonen van Duma [Arabisch]
 (Genesis 25:14; Duma was een zoon van Ismaël en de stichter van een stam in Arabië)
 Dit zal een troost zijn in mijn ballingschap:
 dat er geleerden zijn die mijn woorden eerlijk beoordelen,
 die weten dat ik spreek uit ijver voor God,
 zodat de leden van mijn gemeenschap niet op een dwaalspoor worden gebracht.
 Hij [Saädja] hield een misleidend betoog
 en verspreidde de bewering
 dat de Almachtige [God] zich op de Sinaïberg aan Mozes had geopenbaard
 om hem twee Wetten te geven voor zijn uitverkoren volk.
 De geboden van de ene Wet werden schriftelijk vastgelegd,
 daar waar de geboden van de andere mondeling zouden zijn doorgegeven.
 Bovendien zouden zij tezamen, voor eeuwig en altijd,
 toebehoren aan de nakomelingen van de volmaakten.
 Mijn geest raadde me aan om hem [Saädja] hierover van antwoord te dienen
 en om deze repliek in een geschreven brief aan mijn gemeenschap te richten,
 om zodoende het struikelblok te verwijderen en het pad steenvrij te maken,
 opdat de kudde van Israël niet zou afdwalen in de waterloze woestijn der ketterij
 en opdat mijn gemeenschap, door het aandachtig te bestuderen,
 niet zou worden verleid door datgene wat voor hen verborgen is.
 Ik hoop dat de Almachtige God mij als beloning
 zijn goede tijdingen in Zion zal laten aanschouwen.
 Wij zijn er rotsvast van overtuigd dat de geschreven Wet effectief
 aan Israël werd geschonken door de rechterhand van de Almachtige [God],
 zoals wordt bevestigd door de gehele gemeenschap van de Lelie [Israëlieten],
 die over meerdere landen verspreid leven.
 Allen, zowel gelovigen als ongelovigen,
 getuigen hierover in verschillende talen,
 geheel Israël, van het oosten tot de meest westelijke uiteinden van de wereld,
 onderschrijven de heiligheid van de geschreven Wet, iedereen, klein en groot.
 Deze getuigenis is stevig verankerd in hun midden,
 met onderlinge toestemming, door niemand in twijfel getrokken.
 De tekenen en mirakels die de Bewoner van de hemelse woonplaats heeft verricht
 staan erin beschreven en worden uitgelegd voor eenieder die deze wenst te begrijpen.
 Voorwaar, zij herinneren zich het splitsen van de Rode Zee,
 en zij ontkennen geenszins de woorden die de Almachtige [God] uitsprak op de Sinaïberg.
 Met hun mond bezingen zij de glorie van de Wet en van de andere wonderen,
 Israël en alle andere naties spreken hierover als één.
 Echter, indien Israël en Juda ook gelijkgestemd zijn wat betreft

de geldigheid van de mondelinge Wet, die naar verluidt volmaakt is,
 laat hen dan hun getuigenis geven en laat hun stem horen, zo niet zijn
 de woorden van al-Fayyūmī [Saādja] ongeldig en wordt zijn tong het zwijgen opgelegd.
 Ik zal hier nog een ander argument naar voren brengen,
 dat ik nu meteen zal noemen, onverwijld,
 en ik verlang en eis een antwoord van eenieder die vasthoudt
 aan de mondelinge Wet en er de voorkeur aan geeft.
 Jullie zeggen dat de Rots [God] aan Israël twee Wetten heeft gegeven,
 één ervan geschreven en de andere via mondelinge overlevering bewaard.
 Als dit is wat jullie beweren, dan is dit een daad van
 valsheid en rebellie tegen God.
 De Heilige [God] heeft jullie een mondelinge Wet gegeven,
 zodat jullie deze mondeling zouden reciteren,
 want volgens jullie beschouwde Hij dat in al Zijn wijsheid als een nobele taak.
 Waarom dan heb je deze neergeschreven in fraaie volzinnen?
 Indien de Barmhartige [God] het had willen opschrijven,
 dan had hij dat wel door Mozes laten doen.
 Had Hij jullie deze dan toch niet gegeven om mondeling te worden bestudeerd
 en had Hij niet de opdracht gegeven om het niet in een boek op te schrijven?
 Zij veranderden Gods vermeende woorden en schreven deze neer
 en in plaats van alles mondeling te overleveren stelden ze deze op schrift.
 Hoe kunnen hun woorden dan nog worden geloofd, gelet op hun ernstige overtreding?
 Zij kunnen zich niet meer terugtrekken van dit tegenstrijdige pad.
 Zij schreven de beide Wetten neer en schonden daarmee het verbod van de Almachtige [God].
 Waar is dan de mondelinge Wet waarin zij hun vertrouwen stellen?
 Hun woorden zijn ongeldig en zinloos geworden en met hun eigen mond
 hebben ze Gods toorn ontgensprekelijk over zich afgeroepen.

Gedicht van Mozes ben Abraham Darī; MS NLR Evr. I 803: fol. 163a, gedicht nr. 221

Wat ik te melden had over (de noodzaak om) zich af te zonderen van een volk wiens Tora-uitleg duidelijk verzonnen was.

Het zij verre van mij, dat ik zou omgaan met
 slechte mensen en dat ik hun pad zou bewandelen,
 of dat ik aandacht zou schenken aan hun misleidingen,
 hun leugens en spotternij,
 of dat ik aangetrokken zou worden door de onzin,
 de onwaarheid of de nietszeggendheid van hun boeken,
 of dat ik de geboden van hun Misjna zou bestuderen,
 die ze van elkaar hebben geleerd.
 Ik ontken hun aanspraak dat het een geheime mondelinge leer zou zijn
 die door de Rots [God] aan zijn gemeenschap werd opgedragen vanop de Sinai[berg].
 Ik vertrouw enkel op de geschreven Tora,
 door God gegeven aan Zijn uitverkoren volk,
 Eén Tora, waaraan ik niets toevoeg;
 één Wet, die ik niet zal herzien.

G. Fragmenten uit *Kitāb al-muḥāḍara wa-l-mudhākara* van Mozes ibn Ezra

Yeshaya, J., *Mozes ibn Ezra en Kitāb al-muḥāḍara wa-l-mudhākara: de invloed van de Arabische cultuur op een Joods dichter en literair criticus uit middeleeuws Spanje* (licentiaatsthesis Universiteit Gent, 2003), 89-99.

Hoe werd poëzie een natuurlijke aanleg voor het Arabische volk en een verworvenheid voor de overige volkeren?
 Wat deze Ismaëlitische groep betreft: zij worden sedentaire mensen genoemd, omdat ze de steden en het platteland van de Ḥidjāz bewonen. Het Arabische Schiereiland is hun deel van de wereld, en wordt bewoond

door de zonen van Abraham—Vrede zij met Hem—zoals staat geschreven in het Boek der Boeken: ‘van Chawila tot Sur’ (Genesis 25:18). Het wordt een eiland genoemd, omdat de zee haar omringt langs drie kanten, namelijk het oosten, het westen en het zuiden. Haar oppervlakte bedraagt veertig dagreizen in de lengte, en in de breedte ongeveer vijftig dagreizen.

Ze behoorden niet tot de groepen die wetenschappen beoefenden, noch tot de volkeren die algemene kennis bezaten. God heeft hen geen wetenschap geschonken tenzij de retorca; noch maakte hij hen nauwgezet tenzij op het gebied van de puurheid van de taal. Zij werden door de andere volkeren en stammen enkel geprezen om de precisie van hun taalgebruik, de compositie van hun rijmend proza, hun gedichten in het *rajaz*-metrum en hun andere gedichten geschreven in overvloed en in droogte, in vredes- en oorlogstijd. Eén van hen heeft zich hierop beroemd, door te zeggen: ‘De taal van de Arabieren is onder de talen, wat het seizoen van de lente is onder de seizoenen.’ De filosoof [Aristoteles] heeft hen in enkele van zijn brieven aan Alexander geprezen. Hij heeft hen bij hem aanbevolen, en hen beschreven als [bezitters van] een grote welsprekendheid en een vloeiend taalgebruik. Ze zouden kennis op het gebied van poëzie bezitten, en erg bedreven zijn inzake lofdichten, satire, mannelijkheid, trots, en nog andere kwaliteiten waarvoor zij een natuurlijke aanleg hebben.

Hun superieure kwaliteit die ze reeds bezaten in hun periode van onwetendheid en later ook in de islamitische periode is de volgende: ze kunnen beknopt zijn maar ook uitvoerig wanneer ze een exposé houden. Het voordeel van de welsprekendheid kwam bij hen op natuurlijke wijze tot stand in mannen en vrouwen, bij ouderen en kinderen, bij gestoorde mensen en bij simpele zielen, onder het gepeupel, onder de wilden van de woestijn en het uitschot van het platteland. Hun aanleg werd bevorderd door hun ster, hun klimaat, de lucht van hun land en haar opgedroogde waters, zodat de vochtigheid van hun tongen gematigd is. Zo komt het dat hun spraak minder droog is dan de spraak van de Abessijnen en vochtiger dan de spraak van de Slaven.

(...)

Bovendien heeft iedereen die van onze diaspora naar hun land komt, namelijk dat van de Arabieren, en zich daar voortplant en vermenigvuldigt, een levendige spraak, een fijnbesnaard taalgebruik en een bevallige poëzie, omdat zij de vochtige lucht van Syrië hebben verlaten en verhuisd zijn naar de droge lucht van de Hidsjāz. Bovendien ontspringt bij hen poëzie en munten zij uit in het dichten, zoals bijvoorbeeld as-Samaw’al bin ‘Ādiyā’ en ar-Rabī ibn ‘Abī al-Ḥuqayq en nog anderen, die vermeld worden door hun biografen. Mogelijk behoren zij tot de Bedoeïenen die het geloof van de joden hebben gekozen in de dagen van hun onwetendheid voor de oproep tot de islam. Immers, er bestonden stammen met bekeerlingen tot het jodendom, zoals Ḥimyar, Najda, Banū Kināna en anderen zoals hen.

(...)

De latere islamitische stam zou de onovertrefbare welsprekendheid van haar Koran beschouwen als teken van haar waarachtigheid, en zou menen dat de meest voornamelijk retorici onder hen niets konden produceren dat ermee gelijkaardig was. Het interesseert ons hier niet hen te weerleggen. Het hoofd van de Talmoedschool Samuël ben Ḥofni heeft dit reeds toegelicht in zijn *Afschaffing van de Wet en Fundamenten van de Religie en haar Opdelingen* en ook al-Muqammiš in zijn boek genaamd *Twintig Traktaten*. Dit is voldoende voor wie hierin geïnteresseerd is, naast datgene wat vermeld staat in vele van de werken van Rabbi Saādja [Gaon]. (...)

Met de bekwaamheid van deze stam op het gebied van voordracht en hun meesterschap op het vlak van de retorca, hebben ze aanvallen uitgevoerd op vele andere talen, die ze hebben gearabiseerd en overgenomen voor de glans van het woord en de grandeur van de heerschappij. Zij hebben de koning van Perzië overwonnen in Khorasan, de koning van de Byzantijnen in Syrië en de koning van de Kopten in Egypte. Hun grondgebied breidde zich uit en de kennis verspreidde zich over hun gebieden en verafgelegen landen. Alle oude en nieuwe wetenschappen werden vertaald en ze werden overgenomen en uitgebreid met verklaringen en commentaren. In geen enkele gemeenschap werd zoveel geschreven en vertaald over de wetenschappen als in deze gemeenschap, dankzij de rijkdom van de taal die hen werd toebedeeld, en de superioriteit op het gebied van retorca die hen werd toegekend.

(...)

De verwantschap die bestaat tussen Hebreeuws, Aramees en Arabisch is toe te schrijven aan de naburigheid van hun woonplaatsen en de nabijheid van de grenzen, zodanig dat er bij de meeste zelfstandige naamwoorden geen verschil is tussen deze [talen], behalve in de mate van droogte en vochtigheid die wordt veroorzaakt door voorgenoemd verschil in winden en wateren.

(...)

De pracht van deze taal [het Hebreeuws] ging verloren door veronachtzaming zodat men haar beschouwde als ontoereikend en onbeduidend, omwille van het weinige materiaal dat in ons bezit is. Dan werd het [Hebreeuws] vertaald, eerst in het Aramees en daarna in zowel het Arabisch als het Latijn. In één taal kunnen echter naamwoorden en werkwoorden gevonden worden die ontbreken in de andere. Om die reden moet de vertaler ofwel metaforische woorden overnemen en deze verduidelijken, ofwel benamingen gebruiken die de betekenis van deze woorden maar ten dele benaderen. Aldus verdwijnt de schoonheid waarmee ze is voortgebracht, en haar eigen karakter, aangezien het onmogelijk is dat de naamwoorden en hun taalkundige kenmerken identiek zouden zijn in alle talen.

(...)

Toen ik jong was vroeg op een keer één van de islamitische rechtsgeleerden in mijn geboortestad—ik was zijn beschermeling en vertrouwenspersoon—om de Tien Geboden voor te dragen in de Arabische taal. Ik begreep zijn bedoeling: hij wilde de zeggingskracht ervan minimaliseren. Dus vroeg ik hem de openingssoera van zijn Koran voor te dragen in het Romance, vermits hij deze taal kon uitspreken en begrijpen. Toen hij op het punt stond om haar in deze taal te vertalen, vertroebelde zijn uitspraak en verminderde de schoonheid ervan. Hij begreep mijn bedoeling en zag af van wat hij aan mij had gevraagd.

H. Fragmenten uit *Sefer ha-Kuzari* van Juda ha-Levi

Kuzari: Het Boek van de Chazaar, vertaald, ingeleid en van aantekening voorzien door Rolf Post (Amsterdam: Mastix Press, 2010), 21-33.

Aan mijn vriend Izaäk ibn Ezra

Beste Izaäk,

Jood zijn in onze Andalusische samenleving is geen eenvoudige zaak: ten eerste tasten filosofie en wetenschap onze geloofs zekerheden aan, vervolgens proberen de moslims en de christenen zoveel mogelijk zieltjes te winnen en ten slotte raken steeds meer geloofsgenoten gefascineerd door de ketterse ideeën van Anan ben David. Meer dan eens werd ik aangeklampt met de vraag: ‘Rabbi Juda, kunt u geen boek voor ons schrijven waarin u de argumenten op een rijtje zet die een jood kan gebruiken tegen vrijdenkers, moslims, christenen en karaïeten? Zo’n boek zou ons helpen om niet steeds met de mond vol tanden te hoeven staan tegenover intellectuele aanvallen, het zou ons kracht geven in het heden en hoop voor de toekomst.’

Ik heb lang over deze vraag nagedacht. Wij kennen het verlangen naar Zion, de hoop op een spoedige terugkeer van alle joden uit de diaspora naar het land van Israël; dat is het belangrijkste thema van mijn gedichten. Als ik mijmer over Zion, dan vloeien tegelijk met mijn tranen de Hebreeuwse verzen. Ach, mochten mijn gedichten toch troost, kracht en hoop aan onze geloofsgenoten schenken! Maar een boek schrijven, een apologie van het jodendom in het Arabisch ... dat was iets heel anders. Pas nadat ik de correspondentie tussen onze beroemde Chasdai ibn Sjaproet en de Chazaarse koning Josef weer eens had gelezen, voelde ik me tegen deze taak opgewassen. Een voorouder van koning Josef, koning Bulan, heeft zich zoals je misschien weet rond het jaar 740 tot het jodendom bekeerd. De argumenten van een joodse wijze hebben die van een christen en een moslim overwonnen. Stel je voor! Voor het geval je die bekeringsgeschiedenis niet kent, vat ik die voor je samen.

De koning van de Chazaren had eens een droom. Hij zag een engel die tegen hem zei: ‘In Gods ogen zijn uw intenties goed, maar uw daden niet.’ Toch was de koning ijverig in het naleven van de Chazaarse godsdienst en wijdde hij zich met hart en ziel aan tempeldienst en offers. Ondanks zijn toewijding kreeg hij ’s nachts opnieuw bezoek van de engel, die herhaalde: ‘In Gods ogen zijn uw intenties goed, maar uw daden niet.’ Door deze dromen begon de koning na te denken over filosofie en religie. Uiteindelijk bekeerde hij zich tot het jodendom en samen met hem vele andere Chazaren.

Hoe meer ik over deze geschiedenis nadacht, des te meer kon ik mij de argumenten van de joodse wijze voorstellen. In het gesprek met de koning kon ik mijn eigen opvattingen helemaal kwijt, dus ik besloot dit als kader voor mijn betoog te gebruiken. Ik denk dat de intelligente lezer wel begrijpt wat ik bedoel. Ik leg nu het boek van de Chazaar in jouw handen. Ik hoop dat je het geboeid zult lezen en vooral dat je het aan onze vrienden zult willen aanbevelen.

Volgens mij zal vooral het laatste hoofdstuk je aanspreken: zoals wij binnenkort op reis zullen gaan naar het land van Israël, zo laat ik ook in mijn boek de joodse wijze afscheid nemen van de koning en opgaan naar Zion. De Chazaarse koning spreekt zijn zegen uit over onze onderneming.

De beste wensen van

Juda ben Samuël Halevi

Eerste hoofdstuk

Toen de koning van de Chazaren had gedroomd dat in Gods ogen zijn intenties goed waren, maar zijn daden niet, en hij in dezelfde droom het bevel had gekregen om zo te handelen dat het God welgevallig was, ondervroeg hij een filosoof naar diens religieuze overtuiging.

Filosoof: God heeft helemaal geen voorkeur voor of afkeer van bepaalde daden, omdat hij boven elke begeerte en intentie verheven is. Een begeerte betekent een tekort bij degene die begeert, die onvolledig is zolang de begeerte onvervuld blijft. Hoe kan een volmaakte God onvolledig zijn? Evenzo is God verheven boven de kennis van het individuele, omdat het individuele met de tijd verandert, terwijl Gods kennis onveranderlijk is. Daarom kent God u niet en uw intenties en daden nog minder; hij luistert ook niet naar uw gebeden en heeft geen oog voor uw gebaren. Als filosofen zeggen dat God u heeft geschapen, gebruiken zij slechts een metafoor, omdat hij geldt als de oorzaak van alle oorzaken, maar niet omdat hij persoonlijk alles met een bepaalde bedoeling heeft veroorzaakt.

God heeft de mens niet geschapen. De wereld is zonder begin en elk mens is voortgekomen uit andere mensen. Uiterlijk, talent en karakter worden geërfd van vader, moeder of voorouders en verder beïnvloed door klimaat, bodem, voeding, planeten en sterren.

Alles is terug te voeren tot een eerste oorzaak, niet tot een soort goddelijke oerwil. Uit deze eerste oorzaak vloeit een tweede, een derde en een vierde oorzaak voort. Oorzaak en gevolg zijn zoals u ziet innig met elkaar verbonden; hun samenhang is net als de eerste oorzaak eeuwig en zonder begin.

Elk mens herbergt oorzaken in zich die hem tot volledig ontwikkeling brengen; daarom ontwikkelt iemand met volmaakte oorzaken zich tot een volmaakt individu en blijft een ander met onvolmaakte oorzaken onvolmaakt. Zo ontwikkelen zich bij een inwoner van het land Koesj weliswaar de menselijke gestalte en het spraakvermogen, maar dan in hun minst volmaakte vorm. Bij de filosoof echter komen alle intellectuele eigenschappen volledig tot ontwikkeling. Deze eigenschappen bestaan slechts als mogelijkheden en vereisen onderricht en oefening om werkelijkheid te worden, zodanig dat ze in oneindig veel graden van volmaaktheid of gebrekkigheid tot uitdrukking komen.

In een volmaakt mens schijnt een goddelijk licht, actief intellect genaamd, waarmee zijn eigen passieve intellect zo nauw verbonden is dat beide een eenheid vormen. Zo iemand merkt dat hij gelijk is geworden aan het actieve intellect. Zijn lichaamsorganen dienen alleen nog de meest verheven doelen, op de geschiktste momenten en onder de beste omstandigheden, alsof het de organen van het actieve intellect waren, niet die van het lichamelijke passieve intellect dat zich vroeger van hen bediende, soms met een goed maar meestal met een slecht resultaat. Het actieve intellect kent alleen goede resultaten. Dit intellectuele niveau is het ultieme en meest begeerlijke doel voor de volmaakte mens: na alle wetenschappen doorgrond te hebben wordt zijn gereinigd ziel gelijk aan een engel en krijgt een plaats op het laagste niveau van de engelen. Dit is het niveau van het actieve intellect, dat wil zeggen van de engel die onder de engel van de sfeer van de maan staat. Er bestaan onstoffelijke, geestelijke krachten, eeuwig en onvergankelijk als de eerste oorzaak. Zo smelten dus de ziel van de volmaakte mens en het actieve intellect samen. Door deze vereniging verdwijnt elke bezorgdheid over de vergankelijkheid van lichaam en lichaamsorganen. Zolang hij leeft is zijn ziel verheugd, omdat zij vertoeft in gezelschap van Hermes, Asclepius, Socrates, Plato en Aristoteles; iedereen die deel heeft aan hun niveau, is feitelijk gelijk aan het actieve intellect. Dit zou men eventueel 'Godwelgevallig handelen' kunnen noemen.

Streef dus naar ware kennis, zodat uw intellect zich verenigt met het actieve intellect en niet slechts een passief intellect blijft. Volg de juiste weg bij uw intenties en daden, want dat zal u helpen om de waarheid te realiseren, wetenschappen te doorgronden en gelijk te worden aan het actieve intellect. Zo ontstaan uit de verering van de eerste oorzaak vanzelf tevredenheid, nederigheid, volgzzaamheid en alle andere prijzenswaardige eigenschappen; niet om een gunst van de eerste oorzaak te ontvangen of om zijn toorn af te wenden, maar

louter en alleen om gelijk te worden aan het actieve intellect. De eigenschappen van het actieve intellect zijn: de waarheid van alles ontdekken en tot in de details beschrijven.

Als u zo'n geestelijk niveau hebt bereikt, hoeft u zich geen zorgen meer te maken over de uiterlijke vorm van uw godsdienst, aanbidding, woorden of daden. U kunt gewoon elke willekeurige religie en de daarbij behorende rituelen kiezen, op voorwaarde dat die past bij uw gedrag, uw familie en uw land. Richt uw godsdienst in overeenkomstig de door de filosofen opgestelde rationele wetten en zorg voor de zuivering van uw ziel. Ten slotte moet u na het verwerven van ware kennis op alle mogelijke manieren streven naar de reiniging van uw hart; dan zult u uw doel bereiken, namelijk de eenwording met het geestelijke of beter gezegd met het actieve intellect. Zo zult u misschien door ware dromen en heldere denkbeelden onderwezen worden in wat nu nog verborgen is.

Chazaar: Uw woorden geven uw religieuze overtuiging goed weer, maar ze blijven onbevredigend voor mij. Ik weet dat mijn ziel zuiver is en dat mijn daden gericht zijn op Gods gunst. Toch heeft de engel mij te kennen gegeven dat mijn daden niet gunstig worden ontvangen, maar mijn intenties wel. Ongetwijfeld moeten er dus daden zijn die op zichzelf—niet door de intentie van waaruit ze worden verricht—Godwelgevallig zijn. Waarom zouden anders de christenen en de moslims, die de bewoonde wereld onderling verdeeld hebben, met elkaar van mening verschillen? Zij denken toch dat zij God of Allah met zuivere intenties dienen wanneer ze als monnik of kluizenaar leven, vasten en bidden? Sterker nog, zij vermoorden elkaar in de overtuiging de vroomste daden te verrichten die hen dichter bij God brengen. Zij bestrijden elkaar en geloven zo het paradijs en de eeuwige zaligheid te verdienen. Het kan niet zo zijn dat zowel de moslims als de christenen het ware geloof hebben, dus het is niet waar dat het niet uitmaakt welke religie ik kies.

Filosoof: In het credo van de filosoof komen moord en strijd niet voor. Wij hebben slechts eerbied voor het intellect.

Chazaar: Voor het intellect! Maar kan een filosoof een grotere dwaling bedenken dan het geloof dat de wereld in zes dagen zou zijn geschapen of dan het idee dat God zich zou verlagen om met eenvoudige stervelingen te spreken? U zei toch dat de eerste oorzaak te verheven is om kennis te nemen van het individuele? Nee, ik zou nog verder willen gaan: ik had verwacht dat onder filosofen verschijnselen zoals profetie en wonderen wijd verbreid zouden zijn. Want jullie zijn toch altijd bezig met het geestelijke, met zuivere kennis en hogere waarheid? In de praktijk zien we dat er ware visioenen worden geopenbaard aan personen die zich helemaal niet wijden aan studie of de zuivering van hun ziel. Bij filosofen komen profetie en wonderen daarentegen niet voor. Dit bewijst, goede man, dat u mij op het gebied van het goddelijke en de ziel helemaal niets kunt leren.

Na dit gesprek zei de Chazaar tegen zichzelf: 'Ik zal de christenen en de moslims ondervragen, want een van deze geloofsovertuigingen zal ongetwijfeld Godwelgevallig zijn. Wat de joden betreft stel ik vast dat zij een ondergeschikte rol in de samenleving spelen, dat zij gering in aantal zijn en over het algemeen worden veracht.' Vervolgens nodigde hij een christen uit en ondervroeg hem over de theorie en de praktijk van zijn geloof.

Christen: Ik geloof dat alles geschapen is en dat de Schepper eeuwig is; dat Hij de wereld in zes dagen heeft geschapen; dat alle mensen voortgekomen zijn uit Adam en na hem uit Noach, tot wie zij hun stamboom terugvoeren; ik geloof dat God zorgt voor Zijn schepselen en contact onderhoudt met de mens; dat Hij toorn, vreugde en mededogen toont; dat Hij spreekt, verschijnt en zichzelf openbaart aan Zijn profeten en gunstelingen; dat Hij vertoeft onder degenen die Hem welgevallig zijn. Kortom, ik geloof in elk woord van de Hebreeuwse Bijbel; niemand betwist deze geschriften, omdat zij geopenbaard zijn aan een grote menigte en ongewijzigd overgeleverd.

Daarna nam God een menselijke vorm aan in de schoot van een maagd uit de edelste kringen van Israëls vrouwen. Zij bracht Hem ter wereld; Hij leek een mens, maar was een Godheid, Hij leek een profeet, maar was in werkelijkheid de vleesgeworden God. Hij is de Messias, die wij Gods zoon noemen: Hij is de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Wij denken Zijn wezen als eenheid, maar spreken van Drievuldigheid. Wij geloven dat de Messias heeft vertoeft onder de Israëlieten; het joodse volk heeft dit voorrecht genoten omdat het altijd verbonden is geweest met het goddelijke, tot het tegen de Messias in opstand kwam en Hem kruisigde. Vanaf toen is Gods toorn voor eeuwig over de joden neergedaald, terwijl Gods gunst beperkt werd tot enkele leerlingen van de Messias en tot de volkeren die Hem zijn nagevolgd. Wij christenen behoren daartoe. Hoewel wij naar het lichaam niet afstammen van het volk van Israël, verdienen wij het toch om Israëlieten genoemd te worden, omdat wij naar de geest de Messias en Zijn twaalf apostelen navolgen die de plaats van de twaalf stammen van Israël hebben ingenomen. Ook vele joden zijn de twaalf stammen nagevolgd en hebben gediend als zuurdesem

van de christenheid. Wij zijn de naam 'Israëlieten' waardig. Aan ons de overwinning gegund en de verbreiding van het christendom in de wereld. Alle volkeren worden uitgenodigd om toe te treden tot deze godsdienst en gevraagd om de Messias en het kruis waaraan Hij werd geslagen te aanbidden. Onze leerstellingen en geboden komen van de apostel Petrus en uit de Bijbel die wij bestuderen. Wij geloven dat de Bijbel door God geopenbaard is en de absolute waarheid bevat. Dit staat ook in het evangelie: 'Ik ben niet gekomen om de Wet en de Profeten op te heffen, maar om deze in vervulling te brengen' (Mattheüs 5:17).

Chazaar: Ik kan de logica van uw betoog niet volgen. Sterker nog, veel punten zijn volgens mij volkomen onlogisch. Het is een menselijke behoefte om zaken die men op het gevoel aanvaardt, de schijn van feitelijke kennis te geven. Dat doen ook natuurfilosofen als zij bijzondere verschijnselen waarnemen die zij nooit geloofd zouden hebben als zij er alleen over hadden gehoord. Wanneer zij deze verschijnselen hebben geanalyseerd, verklaren ze deze uit de invloed van sterren of geesten, zonder hun bewijzen op feitelijke waarneming te baseren. Ik kan uw geloofsleer niet aanvaarden, omdat ze mij gevoelsmatig vreemd is, ik ben niet in uw traditie opgegroeid. Daarom voel ik mij genoodzaakt verder te zoeken.

Toen nodigde hij een moslim uit en vroeg hem naar zijn leer en geloof.

Moslim: Wij geloven in de eenheid en eeuwigheid van Allah en dat alle mensen afstammen van Adam en Noach. Wij verwerpen absoluut de gedachte dat God een menselijke vorm heeft aangenomen; elk schijnbaar voorbeeld daarvan in de Koran vatten wij op als metafoor of allegorie. Tegelijkertijd houden we vol dat onze Koran het woord van God is, een wonder dat we als zodanig moeten aanvaarden, omdat geen mens in staat is om zelfs maar een koranvers voort te brengen. Onze profeet is het zegel der profeten, die alle voorgaande profetieën heeft opgeheven en alle volkeren uitnodigt om de islam te omhelzen. Als beloning zullen de gelovigen naar lichaam en geest worden verenigd in het paradijs en voor eeuwig genieten van eten, drinken, liefde en al wat verder begeerlijk is. De straf voor de ongelovigen is de veroordeling tot het hellevuur, een straf zonder einde.

Chazaar: Weet u, ik kan gewoonweg niet geloven dat God zich zou verwaardigen om met de mens te spreken. Als u mij wilt overtuigen van de waarheid van uw geloof, dan moet u zich baseren op algemeen erkende en onweerlegbare feiten die aantonen dat God werkelijk tot de mens heeft gesproken. Die Koran van u kan best een wonder zijn, maar hij is geschreven in het Arabisch, zodat ik als Chazaar het bijzondere karakter ervan niet kan beoordelen; zelfs als men eruit zou voorlezen, zou ik geen onderscheid kunnen maken tussen de Koran en andere Arabische boeken.

Moslim: Toch heeft onze profeet Mohammed wonderen verricht, maar die gebruiken wij niet als bewijs voor de waarachtigheid van zijn leer.

Chazaar: Dat wil ik graag geloven, maar zoals gezegd kan het menselijke verstand niet aannemen dat God zich aan de mens openbaart anders dan door een wonder dat tegen de natuur der dingen indruist. Door een wonder erkent de mens dat alleen Hij die de dingen uit het niets heeft geschapen, in staat is zo te handelen. Zo'n wonder moet bovendien gebeurd zijn in tegenwoordigheid van een grote menigte, die het duidelijk heeft gezien en die het niet heeft vernomen van horen zeggen. Zelfs zij die erbij aanwezig zijn geweest, moeten de zaak diepgaand onderzoeken om het vermoeden van fantasie of magie uit te sluiten. Alleen zo kan ons verstand dit uitzonderlijke feit aanvaarden, namelijk dat de Schepper van deze wereld, het hiernamaals, de hemel en de sterren, in contact zou treden met dit verachtelijke stuk klei—ik bedoel de mens—, met hem zou spreken en zijn wensen vervullen.

Moslim: Staat onze Koran niet vol verhalen over Mozes en het joodse volk? Niemand kan ontkennen wat God de farao heeft aangedaan, hoe Hij de wateren van de zee heeft gespleten, de Hebreërs heeft gered en hun achtervolgers, die Zijn toorn hadden opgewekt, heeft laten verdrinken. Daarna heeft Hij hen veertig jaar lang gevoed met manna en kwartels, met Mozes op de berg Sinai gesproken, de zon laten stilstaan voor Jozua en hem geholpen in de strijd tegen machtige volkeren. En is er iemand die aanneemt dat onze oergeschiedenis—de zondvloed, de vernietiging van Sodom en Gomorra—berust op bedrog en fantasie?

Chazaar: Nee, door uw woorden zie ik mij gedwongen om ook de joden te ondervragen, omdat zij feitelijk het overblijfsel van het volk van Israël zijn. Ik realiseer me nu dat de joden op zichzelf het bewijs vormen van Gods openbaring aan de mensen.

Hierop nodigde hij een joodse wijze uit en vroeg hem naar zijn geloof.

Joodse wijze: Ik geloof in de God van Abraham, Izaäk en Jakob, die de Israëlieten met tekens en wonderen uit Egypte heeft geleid; die hen gevoed heeft in de woestijn en hun het land van Israël heeft gegeven nadat Hij hen

op wonderbaarlijke wijze door de zee had laten trekken en de Jordaan had laten oversteken; die Mozes heeft gezonden met zijn Tora en duizenden profeten, die zijn Tora bevestigden door beloftes voor de gehoorzamen en bedreigingen tegen de ongehoorzamen. Ons geloof is vervat in de Tora, een onuitputtelijke bron.

Chazaar: Ik was eerst niet van plan om ook een jood te ondervragen over zijn geloof, omdat ik de lage maatschappelijke positie van de joden en hun bekrompen ideeën meende te kennen. Hoe zou ik een voorbeeld kunnen nemen aan hun armzalige omstandigheden? Nu wij met elkaar in gesprek zijn, verbaas ik mij over uw woorden. Had u niet moeten beginnen met uw geloof in de Schepper, Leider en Gids van de wereld, die u heeft geschapen en die u onderhoudt? Elke andere gelovige spreekt toch over die manier over zijn God en streeft ernaar om gelijk te worden aan zijn Schepper in wijsheid en rechtvaardigheid?

Joodse wijze: Nee, waar u het over heeft is een geloof gebaseerd op wijsgerige speculatie, vatbaar voor twijfels. Ondervraag de filosofen en u zult ontdekken dat zij het nooit met elkaar eens zijn, noch over de feiten noch over de grondbeginselen. Want sommige theorieën kunnen zij enigszins bevredigend onderbouwen, maar andere kunnen ze in het geheel niet bewijzen.

Chazaar: Dat is klare taal! Ik volg u en wil graag meer horen.

Joodse wijze: Het begin van mijn betoog—het geloof in de God van Abraham, Izaäk en Jakob is zo evident dat het geen verder bewijs nodig heeft.

Chazaar: Hoe dat zo?

Joodse wijze: Graag vertel ik u ter inleiding een parabel die dit kan verduidelijken.

Chazaar: Vertel.

Joodse wijze: Stel dat iemand u vertelde dat de koning van India een voortreffelijk, bewonderenswaardig en respectabel mens was; dat zijn daden tot uitdrukking kwamen in het rechtvaardige bestuur van zijn land en in de deugdzaamheid van zijn onderdanen. Zou u zich daardoor geroepen voelen om deze koning eer te bewijzen?

Chazaar: Nee, waarom zou ik? Het volk zou van zichzelf rechtvaardig en deugdzaam kunnen zijn, zonder enige invloed van een koning; de gunstige situatie zou inderdaad toegeschreven kunnen worden aan de koning of aan een combinatie van het volk en de koning.

Joodse wijze: Maar stel nu dat een afgezant van de koning u geschenken zou brengen waarvan u weet dat zij alleen uit India en uit het koninklijk paleis kunnen komen; stel dat in de begeleidende brief wordt vermeld van wie ze afkomstig zijn: medicijnen tegen uw kwalen en voor uw gezondheid, vergif en andere middelen waarmee u uw vijanden zonder strijd kunt uitschakelen. Zou dit alles u niet aan hem verplichten?

Chazaar: Natuurlijk. Ik zou dan zeker weten dat de Indiërs een koning hebben en de geschenken als bewijs van zijn macht erkennen.

Joodse wijze: Hoe zou u hem dan beschrijven wanneer men u daarnaar vraagt?

Chazaar: Ik zou een duidelijk beeld van hem kunnen geven en ik zou er details aan toevoegen waarover ik vroeger twijfelde, maar nu niet meer.

Joodse wijze: Daarom begon ik mijn betoog met de God van Abraham, Izaäk en Jakob. Zo sprak ook Mozes tot de farao: 'De God van de Hebreërs heeft mij naar u toe gezonden' (Exodus 5:3). Hij bedoelde de God van Abraham, Izaäk en Jakob. De aartsvader Abraham was in die tijd een beroemd man; andere volkeren waren zich bewust dat Gods geest op hem rustte, voor hem zorgde en wonderen deed. Mozes heeft niet gezegd: 'de God van hemel en aarde heeft mij gezonden' of 'mijn en uw Schepper heeft mij gezonden.' Maar God sprak tot het verzamelde volk van Israël: 'Ik ben JHWH Uw God, die u gevoerd heeft uit het land Egypte, uit het slavenhuis' (Exodus 20:2) en niet: 'Ik ben de Schepper van de wereld en van u enzovoort.' Welnu, op dezelfde manier heb ik gesproken, toen u mij vroeg naar mijn geloof. Ik heb u geantwoord zoals alle joden moeten antwoorden. Wij weten al deze dingen, eerst uit eigen ervaring en later op grond van een ononderbroken traditie; beide bronnen zijn gelijkwaardig.

Chazaar: Moet ik dan aannemen dat uw geloof zich beperkt tot uw eigen volk?

Joodse wijze: Inderdaad, maar elke goj die zich volkomen met ons verbindt, zal delen in onze vreugde, ook al wordt hij nooit helemaal gelijk aan ons. De joden zijn niet gebonden aan de Tora omdat God ons heeft geschapen, maar de Tora is ons gegeven omdat God ons uit Egypte heeft gevoerd, omdat Hij zich met ons heeft verbonden en omdat wij zijn uitverkoren. Als dat niet zo was, zouden ook blanken en zwarten gelijk zijn, omdat God alle mensen heeft geschapen.

Chazaar: Wat zegt u nu? Zo ken ik u niet! Na een mooie inleiding begint u nu ergerlijke onzin uit te slaan.

Joodse wijze: Ergerlijk of mooi, ik verzoek u aandachtig te luisteren. Ik kan alles volledig uitleggen.

Chazaar: Ik luister.

Joodse wijze: De levende natuur wordt gekenmerkt door voeding, groei, voortplanting en dergelijke. Deze verschijnselen treft men aan bij planten en dieren, maar niet bij mineralen en elementen.

Chazaar: Dat is waar, maar vereist wel nadere uitleg.

Joodse wijze: Levende wezens bezitten een ziel. De ziel is de oorzaak van zelfstandige beweging, wil, uitwendige en inwendige zintuigen en zo meer.

Chazaar: Ook dit kan ik niet ontkennen.

Joodse wijze: Het intellect onderscheidt de mens van alle andere levende wezens. Door het intellect ontstaan ethiek, opvoeding en bestuur met de bijbehorende wetten en regels.

Chazaar: Alweer waar.

Joodse wijze: Als we nu verder gaan in de hiërarchie die loopt van de levenloze natuur, via het planten- en dierenrijk naar de mens, wat is dan het volgende niveau?

Chazaar: Het niveau van de grote wijzen.

Joodse wijze: Nee, ik bedoel een niveau dat kwalitatief verschilt van de onderliggende niveaus, zoals de plant kwalitatief verschilt van dode materie en de mens van de dieren. Er bestaan binnen een bepaald niveau oneindig veel kwantitatieve verschillen, maar deze zijn slechts toevallig en niet noodzakelijk voor een kwalitatief ander niveau.

Chazaar: Als u dat bedoelt, dan bestaat er in deze wereld geen niveau boven dat van de mens.

Joodse wijze: Maar stel nu dat er een mens bestaat die door het vuur gaat zonder pijn te voelen, die lange tijd vast zonder honger te lijden, wiens gezicht oogverblindend glanst, die bij zijn leven niet door ziekte of ouderdom wordt geplaagd, die verborgen kennis bezit over het verleden en de toekomst, die—zoals anderen naar bed gaan om te slapen—op een nauwkeurig bepaald tijdstip sterft: is het niet overduidelijk dat zo'n mens op een hoger niveau staat dan gewone mensen?

Chazaar: Als zo iemand werkelijk bestaat, dan zou zijn niveau inderdaad goddelijk en engelachtig zijn. Het zou behoren tot het goddelijke domein, niet tot de intellectuele, menselijke of natuurlijke wereld.

Joodse wijze: Wat ik heb beschreven zijn de eigenschappen van de ware profeet. God heeft zich via profeten aan ons geopenbaard; zij hebben verkondigd dat er een God bestaat die ons leidt volgens Zijn wil, afhankelijk van onze gehoorzaamheid of ongehoorzaamheid. Aan deze profeten heeft God het verborgene geopenbaard en hun geleerd hoe de wereld werd geschapen, hoe de geslachten voor de zondvloed elkaar opvolgden en hoe zij hun afstamming tot Adam herleidden. Hij heeft gesproken over de zondvloed en de oorsprong van de 'zeventig volkeren' uit Sem, Cham en Jafet, de zonen van Noach; hoe de verschillende talen zijn ontstaan en waar de volkeren zich hebben gevestigd; hoe kunsten en ambachten ontstonden, hoe men steden bouwde en wat er sinds Adam tot op de huidige dag is geschied.

I. 'Mijn hart is in het oosten' van Juda ha-Levi

Van Bekkum, W., Hebreeuwse Poëzie in Moslim-Spanje, in *Joden in de wereld van de islam* (Amsterdam: Bulaaq, 1995), 76.

Mijn hart is in het oosten, maar ik zit aan het einde van het westen.
Hoe kan ik proeven wat ik eet en het lekker vinden?
Hoe kan ik voldoen aan mijn beloften en verplichtingen,
Terwijl Zion zich bevindt in de macht van Edom en ik in de boei van Arabië?
Ik zou gemakkelijk het goede van Spanje kunnen verlaten
en het kostbaarder achten de stofhopen van het verwoeste heiligdom te zien.

J. Passage uit 'Jehuda ben Halevy' van Heinrich Heine in diens dichtbundel *Romanzero* (1851)

Kuzari: Het Boek van de Chazaar, vertaald, ingeleid en van aantekening voorzien door Rolf Post (Amsterdam: Mastix Press, 2010), 12-13 (vertaling door Eli Whitlau).

Zo zat hij daar en zong,
En leek een profeet uit de oudheid—
De oude Jeremia scheen
Opgestaan uit zijn graf.

De vogels in de ruïnes werden
Bijna tam door de wilde smartenkreet
Van zijn gezang, en de gieren
Luisterden naar hem, bijna meewarig.

Maar een brutale Saraceen
Kwam langs dezelfde weg gereden,
Hoog te paard, wiegend op zijn zadel
En zijn blanke lans zwaaiend.

In de borst van de ongelukkige zanger
Stootte hij deze speer des doods,
En ging er snel vandoor,
Als een schaduwbeeld bevleugeld.

Rustig vloeide het bloed van de rabbi,
Rustig zong hij zijn lied ten einde
En de laatste zucht van de
Stervende was 'Jeruzalem'!

K. Fragment uit de *Brief naar Jemen* van Mozes Maimonides

Gebaseerd op de Engelse vertaling in Stillman, N., *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book* (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1979), 241-242.

Jullie weten, mijn broeders, dat God ons omwille van onze zonden te midden van dit volk heeft doen belanden, namelijk het volk van Ismaël, die ons ernstig vervolgen en allerlei manieren bedenken om ons kwaad te berokkenen en ons te vernederen. Dit is zoals de Verhevene ons had gewaarschuwd (in Deuteronomium 32:31): 'Zelfs onze vijanden zijn rechters.' Geen enkel volk heeft Israël ooit meer gekrenkt. Niemand is erin geslaagd om ons in dergelijke mate te vernederen. Niemand heeft ons ooit zo gekleineerd zoals zij hebben gedaan. Is het niet zo dat koning David van Israël, toen hij gegrepen door goddelijke inspiratie alle vervolgingen voorstelde die Israël zou moeten ondergaan, het uitriep, begon te wenen en smeekte om verlossing uit de heerschappij van Ismaël? 'Ach, dat ik moet wonen in Mesech, ver van huis bij de tenten van Kedar (Psalm 120:5).' Merk op dat hij [koning David] het heeft over Kedar en niet over de Ismaëlieten meer algemeen. Dit komt omdat de Krankzinnige afkomstig was van de stam Kedar, zoals blijkt uit zijn genealogie. (Hier refereert Maimonides op denigrerende wijze naar de afkomst van de profeet Mohammed van de Quraysh-stam, die hij gelijkstelt met het Bijbelse Qedar;

de benaming 'de Krankzinnige' is afgeleid van Hosea 9:7; zie hoofdstuk 1.) Ook Daniël heeft onze krenking en vernedering verwoord als waren we 'als stof bij het dorsen' (2 Koningen 13:7). Hij beschreef niets minder dan onze situatie onder de heerschappij van Ismaël—mogen ze snel worden overwonnen—toen hij zei: 'Hij zorgde ervoor dat een deel van het sterrenleger naar de aarde viel, en hij vertrapte het (Daniël 8:10).' Wij hebben de vernederingen die ze ons oplegden, evenals hun leugens en dwaasheden—hoewel ze eigenlijk de menselijke draagkracht te boven gaan—doorstaan. We zijn geworden zoals beschreven staat in Psalm 38:14: 'Maar ik houd mij doof en wil niet horen, ik doe als een stomme mijn mond niet open.' Wij hebben gedaan zoals onze gezegende wijzen ons hebben opgedragen door de leugens en dwaasheden van Ismaël te dulden. Wij luisteren, maar zwijgen. Desondanks worden we niet gespaard van hun kwaadaardige wreedheid en hun regelmatig terugkerende uitbarstingen. Integendeel zelfs, hoe meer we ervoor kiezen om een verzoenende toon aan te slaan, hoe meer ze ervoor kiezen om zich vijandig tegenover ons te gedragen. Zo heeft David onze benarde situatie geformuleerd: 'Spreek ik woorden van vrede, zij willen oorlog' (Psalm 120:7). Hoeveel erger zou het nog worden als we voor commotie zouden zorgen door enthousiast en luidkeels aan te kondigen dat onze heerschappij nabij is! Dan zouden we onszelf sowieso te gronde richten.

L. Mozes Maimonides en zijn zoon Abraham over ascetische praktijken

Gebaseerd op de Engelse vertalingen in Kreisel, H., *Asceticism in the Thought of R. Bahya Ibn Paquda and Maimonides*, *Daat*, 21 (1988): 16; Rosenblatt, S. (ed.), *The High Ways to Perfection of Abraham Maimonides*, 2 vols. (Baltimore/New York, 1927 & 1938; reprint New York, 1966), 1: 133, 135; 2: 322, 326.

Mozes Maimonides:

Mocht iemand—die zonder twijfel dwaas zou zijn als hij dat deed—proberen deze geboden met extra strengheid af te dwingen, bijvoorbeeld door eten en drinken meer te verbieden dan de Wet doet, door echtelijke omgang in grotere mate te beperken, door al zijn geld onder de armen te verdelen, het meer dan de Wet vereist te gebruiken voor heilige doeleinden, of het volledig uit te geven aan sacrale objecten en sanctuaria, zou hij inderdaad ongepaste handelingen verrichten en zou hij onbewust naar het ene of het andere uiterste neigen en op deze manier volledig verzaken aan het juiste midden.

Abraham Maimonides:

Wat betreft de gebruikelijke weg, dat is de weg [bestaande uit] de uitvoering van de expliciete geboden—het uitvoeren van wat wordt opgedragen en het vermijden van wat wordt verboden—door ieder persoon in Israël volgens zijn vereisten (...) en wat betreft de bijzondere weg, dat is de weg [die rekening houdt met] de bedoelingen en geheimen van de geboden en datgene wat kan worden begrepen van de achterliggende intenties van de Wet en de levens van de profeten en heiligen en consoorten. En degene die deze bijzondere weg volgt, kan 'heilig,' 'welwillend' en 'nederig' en dergelijke worden genoemd. Maar de beste benaming is *hasid* omdat het is afgeleid van *hesed* waarvan de betekenis 'welwillendheid' is, want hij gaat verder dan wat van hem wordt verlangd volgens de expliciete betekenis van de Wet.

Het is essentieel bij deze speciale weg van spiritueel streven dat pogingen om eten en slapen en andere dingen te verminderen in fasen worden ondernomen en in overeenstemming met het vermogen van eenieder die zijn best doet om het te ondergaan. En [het zou enkel mogen worden ondernomen] onder leiding van meesters die zich hebben bekwaamd in deze [praktijken] en die ernaar hebben gestreefd ze te doorstaan en hun bestemming hebben bereikt (...) Wanneer iemand start met deze speciale weg van spiritueel streven, moet dit gebeuren in fasen aangepast aan zijn specifieke mogelijkheden en onder begeleiding van één van de meesters in geleerdheid en religie, iemand in wie vrees [voor God], nederigheid, wijsheid, begrip en vroomheid gecombineerd zijn en die het spiritueel streven zelf heeft ondergaan, zijn uitgestrekte gebied heeft doorkruist, veilig uit de gevarenzone tevoorschijn is gekomen en zijn bestemming heeft bereikt, zodat het [voor de aspirant] veilig is om de gevaren van spiritueel streven te trotseren.

M. Anti-joodse maatregelen in Safed onder sultan Murat III

Gebaseerd op de Engelse vertaling in Stillman, N., *The Jews of Arab Lands: A History and Source Book* (Philadelphia: Jewish Publication Society, 1979), 295, 299-300.

Een bevel tot deportatie van de joden van Safed naar Cyprus (8 oktober 1576)

Bevel aan de administrateur en de rechter van Safed:

Ik heb heden bevolen dat duizend joden uit de districten van de stad Safed geregistreerd moeten worden en naar de stad Famagusta in Cyprus gestuurd moeten worden. Ik beveel dat u, zodra dit bevel aankomt—onverwijld en in overeenstemming met mijn nobele decreet—duizend rijke en welvarende joden registreert en hen, samen met hun bezittingen, goederen en families, op een gepaste manier naar de genoemde stad escorteert. Als deze joden eenmaal in het register zijn ingeschreven, verwijder hen dan niet meer door geldafpersing toe te laten. Stuur een verzegelde kopie van het register naar Mijn Drempel van Gelukzaligheid. Indien er tijdens het oproepen en registreren van het voorgeschreven aantal joden iemand beschermd wordt of uit het register wordt geschrapt in ruil voor anderen, zodat in hun plaats geen rijke maar arme joden worden ingelijfd, zullen uw excuses in geen geval aanvaard worden. Het zal in het geheim worden onderzocht en afgehandeld. Het is zo dat, als bekend raakt dat de kwestie is afgehandeld op een manier die in strijd is met ons nobele bevel, het zeker niet zal eindigen met enkel uw afzetting, maar dat u daarbovenop zeer zwaar gestraft zult worden. Wees dus ijverig en vermijd alles wat in strijd is met ons nobele gebod.

Een bevel tot een nieuwe telling van de joden van Safed voor belastingdoeleinden (28 september 1577)

Bevel aan de gouverneur en de thesaurier van Damascus:

Er werd ons gemeld dat de joden van de regio van Safed hun hoofdelijke belasting [*djizya*] niet volledig betalen in overeenstemming met hun verplichtingen, maar dat zij in plaats daarvan een onbeduidend bedrag hebben aangegeven als een vast forfaitair bedrag. Aangezien hun extra bevolking een aanzienlijk aantal mensen omvat, is het noodzakelijk om dit forfaitair bedrag te annuleren en hun namen en die van hun extra bevolking opnieuw te registreren. Er dient een nieuwe telling van de joden plaats te vinden op basis waarvan de hoofdelijke belasting voortaan moet worden geïnd.

Een bevel om meldingen van illegaal gebouwde synagogen te onderzoeken (23 november 1584)

Bevel aan de gouverneur en de rechter van Damascus:

De rechter van Safed heeft een brief gestuurd naar Mijn Drempel van Gelukzaligheid en heeft gemeld dat er in Safed slechts zeven heilige moskeeën zijn. Maar de joden die vroeger drie synagogen hadden, hebben nu tweëëndertig synagogen, en ze hebben hun gebouwen erg hoog gemaakt. Daarenboven hebben ze veel onroerend goed gekocht om het te gebruiken als religieuze stichtingen voor [het beheer van] hun synagogen. Hiermee bezorgden ze de moslims veel ergernis. Ik heb daarom bevolen dat u de genoemde kwestie persoonlijk zult onderzoeken en erover verslag zult uitbrengen. Gaat het hierbij om oude synagogen, die behouden bleven na de Ottomaanse verovering of gaat het om nieuw opgerichte synagogen? En indien ze nieuw zijn, hoe en wanneer zijn ze dan opgericht?

N. Balfour-verklaring

Gebaseerd op de Nederlandse vertalingen in Abicht, L., *Eén maat en één gewicht: een kritisch essay over Israël-Palestina* (Kalmthout: Pelckmans, 2002), 35; Smelik, K., *Tussen hoop en catastrofe. Tikva of Nakba: het conflict tussen Israël, de Palestijnen en de Arabische wereld* (Soesterberg: Aspekt, 2014), 62.

Ministerie van Buitenlandse Zaken, 2 november 1917.

Geachte Lord Rothschild [Lionel Walter Rothschild (1868-1937), een lid van de befaamde Joodse bankiersfamilie],

Het is met genoegen dat ik u, uit naam van de regering van Zijne Majesteit, de volgende verklaring van sympathie met de Joodse zionistische aspiraties meedeel, die werd voorgelegd aan en goedgekeurd door het kabinet.

‘De regering van Zijne Majesteit staat positief tegenover de oprichting in Palestina van een thuisland voor het Joodse volk, en zal zich naar best vermogen inspannen om de verwezenlijking van dit doel te vergemakkelijken, waarbij het duidelijk begrepen is dat niets mag worden gedaan dat nadeel kan berokkenen aan de burgerlijke en religieuze rechten van de bestaande niet-Joodse gemeenschappen in Palestina, noch aan de rechten en het politieke statuut waarvan de Joden in enig ander land genieten.’

Ik zou u dankbaar zijn indien u deze verklaring ter kennis zou brengen van de Zionistische Federatie.

Hoogachtend, Arthur James Balfour (1848-1930; bij het ondertekenen van deze brief was Balfour de toenmalige Britse minister van Buitenlandse Zaken)

O. Onafhankelijkheidsverklaring van de staat Israël

Gebaseerd op de Nederlandse vertaling in Smelik, K., *Tussen hoop en catastrofe. Tikva of Nakba: het conflict tussen Israël, de Palestijnen en de Arabische wereld* (Soesterberg: Aspect, 2014), 272-275.

Het land Israël was de geboorteplaats van het Joodse volk. Hier werd vorm gegeven aan zijn spirituele, religieuze en politieke identiteit. Hier werd het voor het eerst een staat, creëerde het culturele waarden van nationale en universele betekenis en gaf het aan de wereld het eeuwige Boek der Boeken.

Na met geweld uit zijn land te zijn verdreven bleef het volk er de gehele diaspora door aan trouw en hield het nooit op te bidden en te hopen op zijn terugkeer en op het herstel van zijn politieke vrijheid aldaar.

Gedreven door deze historische en traditionele gehechtheid streefde elke opeenvolgende Joodse generatie ernaar om zich opnieuw in zijn vroegere thuisland te vestigen. Tijdens de laatste decennia keerden zij in groten getale terug. Pioniers, illegale immigranten en verdedigers, zij deden woestijnen bloeien en de Hebreeuwse taal herleven, bouwden dorpen en steden, en creëerden een voorspoedige gemeenschap met controle over eigen economie en cultuur, vredelievend maar wetende hoe zichzelf te verdedigen, de zegen van voorspoed brengende aan alle inwoners van het land en verlangend naar een onafhankelijke nationale gemeenschap.

In het jaar 5657 (1897) kwam als antwoord op de oproep van de geestelijke vader van de Joodse staat, Theodor Herzl, het eerste Joodse Congres bijeen en verklaarde het plechtig dat het Joodse volk recht had op een nationale wedergeboorte in zijn eigen land.

Dit recht werd erkend in de Balfour-verklaring van de 2de november 1917 en bevestigd in het mandaat van de Volkenbond, die in het bijzonder een internationale bekrachtiging gaf aan de historische band tussen het Joodse volk en het land Israël, en aan het recht van het Joodse volk om zijn nationaal tehuis opnieuw op te bouwen.

De Catastrofe die onlangs het Joodse volk overkwam – de uitmoording van miljoenen Joden in Europa – was een ander duidelijk bewijs van de hoogdringendheid om een oplossing te vinden voor zijn dakloosheid door in het land Israël de Joodse staat opnieuw op te richten, die zijn poorten wijd open zal zetten voor iedere Jood en die aan het Joodse volk het statuut van volwaardig lid van de Verenigde Naties zal verlenen.

Overlevenden van de nazi-slachting in Europa zowel als Joden uit andere delen van de wereld gingen door met naar het land Israël te emigreren, onverschrokken tegenover moeilijkheden, beperkingen en gevaren, en zij hielden nooit op te stellen dat zij recht hadden op een leven van waardigheid, vrijheid en eerlijk zwoegen in hun nationaal tehuis.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog droeg het Joodse volk ten volle zijn deel bij in de strijd van de vrijheid- en vredelievende naties tegen het nazi-geweld en verkreeg het door het bloed van zijn soldaten en zijn oorlogsinspanningen het recht gerekend te worden tot de volkeren die de Verenigde Naties stichtten.

Op 29 november 1947 nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een resolutie aan, waarin werd opgeroepen om in het land Israël een Joodse staat te stichten; de Algemene Vergadering verzocht de inwoners van het land Israël de stappen te ondernemen die, voor wat hen betreft, nodig waren om deze resolutie uit te voeren. Deze erkenning door de Verenigde Naties van het recht van het Joodse volk om hun staat op te richten, is onherroepelijk.

Dit recht is het natuurrecht van het Joodse volk om, zoals alle andere naties, meester te zijn over zijn eigen lot en zijn eigen soevereine staat.

DIENOVEREENKOMSTIG VERKLAREN WIJ, LEDEN VAN DE RAAD VAN HET VOLK, VERTEGENWOORDIGERS VAN DE JOODSE GEMEENSCHAP VAN HET LAND ISRAËL EN VAN DE ZIONISTISCHE BEWEGING, HIER IN VERGADERING BIJEEN OP DE DAG WAAROP HET BRITSE MANDAAT OVER HET LAND ISRAËL OPHOUDT, KRACHTENS ONS NATUURLIJK EN HISTORISCH RECHT EN OP GROND VAN DE RESOLUTIE VAN DE ALGEMENE VERGADERING VAN DE VERENIGDE NATIES DE OPRICHTING VAN EEN JOODSE STAAT IN HET LAND ISRAËL ONDER DE NAAM VAN DE STAAT ISRAËL.

Wij verklaren dat, met ingang van het ogenblik waarop het mandaat eindigt, te weten vannacht, de vooravond van de sjabbat 6 iejar 5708 (15 mei 1948), tot aan de installatie van de geregelde autoriteiten van de staat, te verkiezen in overeenstemming met de grondwet die door de Verkozen Grondwetgevende Vergadering niet later dan op 1 oktober 1948 zal worden goedgekeurd, de Raad van het Volk zal optreden als een Voorlopige Staatsraad en zijn uitvoerend orgaan, de Volksadministratie, de Voorlopige Regering zal zijn van de Joodse staat, Israël genaamd.

DE STAAT ISRAËL zal openstaan voor Joodse immigranten en voor de 'Terugkeer van de Bannelingen'; hij zal de ontwikkeling van het land behartigen in het voordeel van alle inwoners; hij zal zijn gegrondvest op vrijheid, gerechtigheid, rechtvaardigheid en vrede, zoals het gezien werd door de profeten van Israël; hij zal een volledige gelijkheid verzekeren inzake sociale en politieke rechten voor al zijn inwoners zonder aanzien van godsdienst, ras of geslacht; hij zal borg staan voor vrijheid van godsdienst, geweten, taal, opvoeding en cultuur; hij zal de

heilige plaatsen van alle godsdiensten beschermen; en hij zal trouw zijn aan de beginselen van het Handvest van de Verenigde Naties.

DE STAAT ISRAËL is bereid mee te werken met de instanties en de vertegenwoordigers van de Verenigde Naties in de uitvoering van de resolutie van de Algemene Vergadering van 29 november 1947 en zal de nodige stappen ondernemen om de economische eenheid van het gehele land Israël tot stand te brengen.

WIJ DOEN EEN BEROEP op de Verenigde Naties om het Joodse volk te helpen in de uitbouw van zijn staat en de staat Israël in de schoot der natiën op te nemen.

WIJ ROEPEN – te midden van de aanvallen die nu al sinds maanden tegen ons worden uitgevoerd – de Arabische inwoners van de staat Israël op de vrede te bewaren en mee te werken aan de opbouw van de staat op basis van volledig en gelijkwaardig burgerschap en behoorlijke vertegenwoordiging in al zijn voorlopige en permanente instellingen.

WIJ REIKEN de hand aan alle nabuurstaten en hun volkeren, bieden hun vrede en een goede nabuurschap aan en roepen hun op tot het sluiten van samenwerkingsovereenkomsten en wederzijdse akkoorden van bijstand met het soevereine Joodse volk, gevestigd in zijn eigen land. De staat Israël is bereid zijn deel bij te dragen in de gemeenschappelijke inspanning ter ontwikkeling van het gehele Midden-Oosten.

WIJ ROEPEN het Joodse volk uit de diaspora op zich aan de zijde van de Joden uit het land Israël te scharen in hun taak van immigratie en opbouw, en hen bij te staan in de grote strijd ter verwezenlijking van de eeuwenoude droom: de verlossing van Israël.

IN VERTROUWEN OP DE ROTS VAN ISRAËL PLAATSEN WIJ ONZE HANDTEKENINGEN ONDER DEZE PROCLAMATIE TIJDENS DEZE ZITTING VAN DE VOORLOPIGE STAATSRAAD, OP DE GROND VAN HET THUISLAND, IN DE STAD TEL-AVIV, OP DEZE VOORAVOND VAN DE SJABBAT, DE VIJFDE DAG VAN IEJAR 5108 (14 mei 1948).

P. Verklaringen door aan UGent, KU Leuven en UA Antwerpen verbonden onderzoekers en studenten in solidariteit met het Palestijnse volk en verklaring UA Antwerpen over mail inzake Israëliisch-Palestijnse kwestie (mei 2021)

<https://www.ugent.be/ps/conflict-ontwikkeling/en/news-events/news/statement-in-solidarity-with-the-palestinian-people>

Als vakgroepen, onderzoeksgroepen, vakbonden, studentenverenigingen en individuele medewerkers, onderzoekers en docenten van de Universiteit Gent veroordelen wij de gewelddadige Israëliische aanvallen op de Palestijnse bevolking in de Gazastrook, op de Westelijke Jordaanoever en binnenin Israël. Wij betuigen onze solidariteit met het Palestijnse volk dat zich sinds 1948 verzet tegen een bevolkingskoloniaal regime dat zich schuldig maakt aan etnische zuiveringen, landannexaties, bevolkingstransfers en apartheid.

Velen onder ons verdiepen zich in historische en actuele processen van (de-)kolonisering, in mensenrechten en (internationale) politiek, in (mondiale) vormen van sociale, raciale en genderongelijkheid. Velen onder ons werken ook nauw samen met academische en andere maatschappelijke partners in het Globale Zuiden, waaronder Israël/Palestina. Deze samenwerking en onderzoek heeft ons geleerd dat het onmogelijk is om onbewogen te blijven in situaties van manifeste (neo-)koloniale onrechtvaardigheid. Een misleidende houding van ‘neutraliteit’ ten aanzien van dit onrecht legitimeert enkel de ongelijke machtsverhoudingen en de voortdurende schending van mensenrechten. Dat gaat lijnrecht in tegen de waarden en normen die ook wij als UGent community hoog in het vaandel dragen.

Wij veroordelen dan ook ten stelligste het gebrek aan politieke actie van de Belgische regering en de Europese Unie tegen de flagrante schendingen van het internationaal recht door Israël, de illegale politiek van nederzettingen en de discriminerende wetgeving tegen Palestijnse burgers in Israël. Wij stellen evenzeer de misleidende berichtgeving in de Belgische media aan de kaak die het oplaaiend geweld in Israël/Palestina steevast blijven voorstellen als moeilijk te begrijpen ‘clashes’ tussen twee gelijke partijen, als een ‘conflict’ tussen Hamas en Israël. Op die manier negeren we de ware aard van de Israëliisch/Palestijnse kwestie: die van bezetter tegenover onderdrukte, die van kolonisator tegenover gekoloniseerde. De recente dreiging tot illegale huisuitzettingen van Palestijnse gezinnen in Sheikh Jarrah, de bestorming van de Al Aqsa moskee tijdens de maand Ramadan, de gewelddadige repressie van Palestijnse protesten binnen en buiten de Groene Lijn en het bombarderen van de compleet ontredde bevolking in Gaza, zijn geen geïsoleerde feiten. Zij maken deel uit van een structureel proces van Israëliische kolonisatie en ontmenselijking van het Palestijnse volk.

Als we de recente debatten over dekolonisering in media en de oproep van onze eigen studenten om ook onze universiteit te dekoloniseren ernstig nemen, dan kunnen we niet blind blijven voor één van de meest duidelijke voorbeelden van koloniale continuïteit. Wij roepen dan ook iedereen op, zowel binnen als buiten onze universiteit, om hun steun te betuigen aan het Palestijnse volk en hun recht op vrijheid en zelfbeschikking. Eén concrete mogelijkheid is om gehoor te geven aan de oproep van onze Palestijnse collega's om sancties en een boycot tegen Israël te ondersteunen zolang ze doorgaat met haar koloniale politiek. De bezetting moet stoppen.

<https://soc.kuleuven.be/immr/news/statement-for-palestine-by-ku-leuven-staff-and-students>

Indien je neutraal blijft in situaties van onrechtvaardigheid, dan heb je de kant van de onderdrukker gekozen

Wij, onderzoekers en studenten aan de KU Leuven, zijn diep verontrust door de passieve houding van onze instellingen tegenover de aanhoudende kolonisatie, apartheid en etnische zuivering die vandaag plaatsheeft in Palestina. Bij het schrijven van deze tekst verklaarde de Palestijnse Minister van Gezondheid in Gaza dat reeds 230 aantal mensen gedood zijn door willekeurige Israëlische bombardementen, waaronder 65 kinderen. Meer dan 17000 mensen zijn verwond geraakt. Heeldere families zijn geraakt, en meer dan 72000 mensen zijn van hun huizen verdreven.

Deze laatste Israëlische militaire operatie schrijft zich in een aanhoudend beleid vanwege Israël om Palestina etnisch uit te zuiveren van haar inheemse bevolking, en zo hiermee haar koloniaal project verder uit te breiden en een apartheid systeem te consolideren in het historische Palestina. Hierbij wordt ook de Palestijnse strijd voor bevrijding en zelfbeschikking systematisch onderdrukt. Wat vandaag plaatsvindt in Palestina is geen conflict, en ook niet het gevolg van een 'vicieuze cirkel'. Het is een vorm van etnische zuivering die geproduceerd is door een koloniale apartheidstaat. We moeten daarom afstand nemen van het 'twee kanten' narratief dat de kolonisator en de gekoloniseerde met elkaar wil gelijkstellen, en dat de asymmetrische machtsrelaties negeert.

Tijdens de voorbije weken hebben we de gewelddadige repressie van Palestijnse betogers doorheen heel historisch Palestina kunnen zien: in Sheikh Jarrah, Jerusalem, in Haifa, Lydd, Jaffa, Hebron en Ramallah. We hebben gezien hoe Palestijnen werden gelynched door Israëlische kolonisten die door de Israëlische politie werden beschermd. We stellen een aanhoudende Nakba vast, een systematische verdrijving en etnische zuivering van de Palestijnen van hun land ten gevolge van Israël's apartheid regime. We zijn geschokt door de stilte van onze instellingen.

We verwachten dat de Belgische en Europese universiteiten en politieke instellingen de Palestijnen in hun strijd voor bevrijding en strijd tegen onderdrukking sterk ondersteunen. De tijd is aangebroken om een 'neutrale' houding te verlaten. Neutraliteit en onpartijdigheid zijn vooral een steun voor Israël's koloniaal beleid en onderdrukking van het Palestijnse volk. Bovendien staat zo'n houding haaks op de waarden van diversiteit en inclusie en de bescherming van de mensenrechten die ons land hoog in de vaandel draagt.

We vragen een aanhoudende actie, want stilte betekent in deze medeplichtigheid met een koloniaal en apartheidbeleid dat in stand wordt gehouden door Israël, en waarvan de Palestijnen het slachtoffer zijn. Het onderhandelde 'staakt-het-vuren' zal geen einde brengen aan de bezetting, die nu al meer dan drieënzeventig jaar duurt. De Israëlische bezetting, segregatie en apartheidspolitiek zal verdergaan, en de Palestijnen zullen het slachtoffer blijven van onteigening, discriminatie, verwondingen en dood.

Van de Belgische en Europese gezagsvoerders vragen we:

1. De officiële erkenning van Palestina
2. Sancties tegen Israël voor het schenden van mensenrechten en een terugbetaling van de vernietigde infrastructuur die door de EU gefinancierd wordt
3. Een onmiddellijke stopzetting van elke vorm van wapenhandel tussen de EU en Israël
4. De boycot van en terugtrekking uit samenwerkingen met Israëlische instellingen en bedrijven die medeplichtig zijn met, en winst halen uit, het apartheidregime
5. De ondersteuning van het onderzoek door het Internationaal Strafhof naar oorlogsmisdaden door Israël in Palestina
6. Een onmiddellijke stopzetting van de blokkade op Gaza die door Israël en Egypte sinds 2006 in stand wordt gehouden

Van de Belgische en Europese academische instituten vragen we:

1. De boycot en terugtrekking van samenwerkingen met Israëlische instellingen en bedrijven die medeplichtig zijn met, en baat hebben bij, het apartheidsregime
2. De stopzetting van samenwerkingen met Israëlische universiteiten in het kader van het Horizon 2020 of Erasmus programma die een bedreiging vormen voor mensenrechten
3. De systematische toepassing van mensenrechten in onderzoek, onderwijs en beleid

<https://docs.google.com/document/d/1ZXsR97PEMuh0ZapA3ZjYJegph7wXIYWLkdTUN7mwMrU/edit#>

Als studenten en personeelsleden van de Universiteit Antwerpen zijn wij solidair met de Palestijnen in hun voortdurende strijd tegen het vestigingskolonialisme, en met name op de 73ste verjaardag van de Nakba-dag en te midden van de aanhoudende wreedheden van de Israëlische bezettingstroepen en kolonisten. In het Arabisch betekent *nakba* 'de catastrofe'; de term verwijst naar de onbetwistbare etnische zuivering waarbij de Palestijnen sinds 15 mei 1948 van hun land verdreven worden. Vandaag, 73 jaar later, zijn we nog steeds getuige van de verschillende manieren waarop in het historische Palestina Palestijnen voortdurend worden geconfronteerd met Israël's zionistische project van gewelddadig vestigingskolonialisme. Dit is geen 'conflict', en evenmin een 'crisis in het Midden-Oosten': Israël vervolgt zijn project van een koloniale apartheidsstaat waarin één bepaalde groep een wettelijk beschermde suprematie heeft over een andere. De Nakba is nog steeds aan de gang. *De Nakba gebeurt nu!*

Wij kunnen niet langer werkeloos blijven toezien. Wij sluiten ons aan bij de stem van onze collega-academici van over de hele wereld die Israël aan de kaak stellen als een koloniale apartheidsstaat. Terwijl wij deze verklaring opstellen, worden 12 families in de wijk Sheikh Jarrah in Oost Jeruzalem geconfronteerd met uitzetting en de afbraak van hun huizen. De Israëlische politie, die gewapende Israëlische kolonisten beschermt, valt Palestijnse burgers van Israël aan. Er vinden willekeurige arrestaties plaats en de opsluiting van meer dan 700 Palestijnen die in heel historisch Palestina en op de Westelijke Jordaanoever wonen, waaronder tientallen kinderen. Het luchtbombardement van Israël op de Gazastrook, een gebied dat al 14 jaar gebukt gaat onder een land-, lucht- en zeeblokkade en dat vergeleken wordt met een openluchtgevangenis, heeft het leven gekost aan ten minste 219 Palestijnen, onder wie 63 kinderen, en het einde is nog niet in zicht. En dit zijn maar een paar voorbeelden van recente gebeurtenissen die niet mogen verdoezelen dat de Palestijnen de afgelopen 73 jaar onder een militaire bezetting als vreemdelingen in hun eigen land zijn behandeld, waarbij hun bewegingsvrijheid, de vrijheid om hun land te bewerken en om toegang tot water te krijgen, wordt beknot alleen omdat ze Palestijn zijn. *De Nakba gebeurt nu!*

In deze kwestie verheffen wij onze stem als een groep die verbonden is aan een instelling die zichzelf midden in een proces bevindt om inzicht te krijgen in haar eigen rol bij het bestendigen van het koloniale project binnen onze instelling zelf en in haar relaties met de buitenwereld. Wij zijn vastbesloten om collectief lessen te trekken en op een verantwoordelijke manier om te gaan met de ongelijke effecten van de 'mondiale ontwikkeling' die de huidige en vroeger gekoloniseerde volkeren ondergaan terwijl zij een eigen weg zoeken temidden van de blijvende impact van koloniale genocide en systemisch racisme. Door ons te beperken tot afstandelijke wetenschap die niet gegrond is in actie, dreigen we de status quo van Israël's apartheidsstaat te normaliseren. Onze rol als onderwijzers, studenten en onderzoekers is niet om eenvoudig als passieve toeschouwers van deze aanhoudende crisissen te leren en theorieën te formuleren, maar om ons leren te kanaliseren door *affectieve* vormen van solidariteit op te bouwen met lopende gevechten om onrechtvaardige toestanden te beëindigen.

Institutionele en individuele stilte *is medeplichtigheid*.

De verbintenis van de Universiteit Antwerpen om de globale academische wereld in vraag te stellen en te 'dekoloniseren' nemen wij zeer ernstig. Met het opstellen en ondertekenen van deze brief roepen we de Universiteit Antwerpen op om concrete acties te ondernemen voor het invoeren van een beleid gebaseerd op het wereldwijde initiatief van Boycot, Desinvesteringen en Sancties tegen Israël en zijn instellingen en bedrijven die de apartheidsstaat in stand houden en ervan profiteren. Onze steun aan de strijd van het Palestijnse volk is een engagement om de Israëlische bezetting onder de aandacht te brengen en om horizontale relaties tot stand te brengen met andere faculteiten binnen de Universiteit Antwerpen en de bredere academische gemeenschap in Antwerpen, België en daarbuiten.

Wij roepen de Universiteit Antwerpen dan ook op om een publieke verklaring af te leggen en aan te nemen waarin zij zich ertoe verbindt om:

- Israël academisch te boycotten, met daarbij de weigering om academische en culturele partnerschappen aan te gaan met instellingen in Israël;
- transparantie te geven in haar beleggingen om te garanderen dat zij zich distantieert (*divest*) van bedrijven, organisaties en pensioenfondsen die betrokken zijn bij de financiering of de instandhouding van de militaire bezetting van Israël in het historische Palestina.
- samen met andere universiteiten druk uit te oefenen op de Belgische regering en de EU-instellingen en -lidstaten om diplomatieke sancties te treffen, en militaire en economische handel met Israël te verbreken en zijn illegale nederzettingen in strijd met het internationaal recht.

Wij steunen het tot stand brengen van een veilige en open dialoog samen met studenten en collega's binnen en buiten de Universiteit Antwerpen om een praxis op te bouwen rond de verantwoordelijkheid van onze universiteit in haar reactie op en haar betrokkenheid bij de lopende initiatieven voor rechtvaardigheid en waardigheid tegen staats- en koloniaal geweld. Wij zijn expliciet in onze veroordeling van Israël's beleid van voortdurende militaire bezetting; we zijn ons ervan bewust dat antizionisme vaak verkeerdelijk wordt voorgesteld als een uitdrukking van antisemitische gevoelens om elke kritiek op Israël's voortdurende koloniale project af te wenden. Wij zijn tegen alle vormen van raciale, etnische en religieuze discriminatie en zijn solidair met activisten over de hele wereld, waaronder Joodse activisten en organisaties, die collectief de gruwelijke misdaden en het voortdurende kolonialisme van de staat Israël aan de kaak hebben gesteld.

Dekolonisatie *is geen* metafoor.

Een engagement voor dekolonisatie betekent de erkenning van de convergentie van de intern geleide strijd voor transnationale bevrijding van de militaire, wettelijke en discursieve strategieën die wereldwijd onderdrukkende koloniale structuren in stand houden. Het zou een aberratie en een contradictie zijn als de Universiteit Antwerpen, die de deur openzet voor discussie en actie naar mondiaal engagement, sociale rechtvaardigheid en dekolonisatie, de strijd en het verzet van het Palestijnse volk niet zou steunen, of geen stelling zou nemen tegen het aanhoudende koloniale geweld dat wordt gepleegd door de apartheidsstaat Israël.

<https://www.uantwerpen.be/nl/overuantwerpen/organisatie/in-de-kijker/mailpolicy/>

UAntwerpen wil een vrijhaven zijn die, vanuit actief pluralisme, ruimte biedt voor een open debat over alle maatschappelijke issues, in wederzijds respect. Een medewerker van UAntwerpen gebruikte de mailbox van de universiteit om naar alle studenten een open brief te sturen waarin een groep bezorgde studenten en personeelsleden zich keert tegen het huidige beleid van de staat Israël en de universiteit oproept om acties tegen dit land te ondernemen. Het versturen van zulke mail vanuit UAntwerpen zelf kan de indruk wekken dat deze actie tevens het standpunt van de universiteit vertolkt. Dat is niet zo. De betrokken medewerker werd hierop aangesproken en heeft zich ook verontschuldigd.

Het is niet de rol van de universiteit om zulke standpunten in te nemen. De universiteit is geen politieke actiegroep of partij. Wel wordt vanuit ons actieve pluralisme verwacht dat de maatschappelijke vragen docenten en studenten inspireren in colleges en daarbuiten, in een context van academische vrijheid. Ze formuleren standpunten en opinies in eigen naam.

Welke conflicten ons ook beroeren, steeds moet de universiteit een vrijhaven zijn waar studenten zich, ongeacht hun opinie of afkomst, thuis voelen. Wanneer groepen verstrikt geraken in een context van toenemende polarisering, dan moet de universiteit de veilige plek zijn waarin we het groepsdenken doorbreken opdat studenten en medewerkers er elkaar kunnen ontmoeten en zo elkaar in dialoog leren kennen.

Q. Koran, soera De Koe

De Koran: Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands door Fred Leemhuis (Houten: Het Wereldvenster, 1989; tiende druk, Uitgeverij Fibula, 2001).

Soera 2:85: 'Daarop waren jullie het die elkaar doodden en die een groep van jullie uit hun woningen verdreven terwijl jullie elkaar bijstonden in vergrijp en overtreding. Maar indien zij als gevangenen tot jullie komen, kopen jullie hen wel vrij. Toch is het verboden voor jullie om hen te verdrijven. Of geloven jullie in een gedeelte van het

boek en in een ander gedeelte niet? Wie van jullie dat doet verdient niet anders dan schande in het tegenwoordige leven en op de opstandingsdag zullen zij tot de zwaarste bestraffing veroordeeld worden. God let goed op wat jullie doen.'

Soera 2:89-91: 'En toen tot hen een boek van God kwam dat bevestigde wat zij hadden – voordien hadden zij om bijstand gevraagd tegen hen die ongelovig zijn – toen dan dat wat zij al wisten tot hen kwam, geloofden zij er niet aan. Gods vloek kome dus over de ongelovigen. Waarvoor zij zich verkocht hebben dat is pas slecht; dat zij niet geloven aan wat God neergezonden heeft, uit nijd dat God iets van Zijn genade neerzendt op wie van Zijn dienaren Hij wil. Het levert hun dus toorn op. En voor de ongelovigen is er een vernederende bestraffing. En als er tot hen gezegd wordt: "Geloof in wat God heeft neergezonden", zeggen zij: "Wij geloven in wat tot ons is neergezonden." En zij geloven niet in wat erna gekomen is, terwijl dat juist de waarheid is, ter bevestiging van wat zij hebben. Zeg: "Waarom hebben jullie dan vroeger Gods profeten gedood, als jullie gelovig zijn?"'

Soera 2:100-101: 'Heeft dan niet telkens als zij een verbintenis aangingen een groep van hen het veronachtzaamd. Jazelfs, de meesten van hen geloven niet. En toen tot hen een gezant van God kwam die bevestigde wat zij hadden, veronachtzaamde een groep van hen aan wie het Boek gegeven was het Boek Gods achterbaks alsof zij van niets wisten.'

Soera 2:109: 'Veel van de mensen van het Boek zouden, nadat jullie tot geloof gekomen zijn, jullie graag weer ongelovig willen maken, omdat ze afgunstig geworden zijn, nadat voor hen de waarheid duidelijk was geworden. Rekent het maar niet aan en scheldt het kwijt totdat God met Zijn beschikking komt. God is almachtig.'

R. Fragment uit al-Shahrastānī's *Kitāb al-milal wa-l-niḥal* (Boek over religies en sekten)

Gebaseerd op de Engelse vertaling in Bashir, Aamir, 'Muslim Views of Jews and Judaism in the Medieval Period: A Comparative Study of Ibn Ḥazm and al-Shahrastani,' *Lights: The MESSA Journal* 2/2 (2013): 1-19; https://www.academia.edu/38049980/Muslim_Views_of_Jews_and_Judaism_in_the_Medieval_Period_A_Comparative_Study_of_Ibn_Hazm_and_al_Shahrastani

De joden beweren dat er maar één wet [*sharī'a*] kan zijn. Deze begon en eindigde met Mūsā [Mozes], vrede zij met hem. Voor hem was er geen wet behalve rationele begrenzingsen en nuttige [ad hoc] uitspraken. Zij staan helemaal geen abrogatie [*naskh*] toe, want zij zeggen dat er na hem [Mozes] geen wet kan zijn omdat de afschaffing van geboden *badā'* (d.w.z., God die verandert van gedachten) zou zijn, wat niet mogelijk is voor Allah de Allerhoogste.

Hun [theologische] kwesties draaien om de (on)toelaatbaarheid of (on)mogelijkheid van abrogatie, om de (on)toelaatbaarheid of (on)mogelijkheid van antropomorfisme, om het geloof in een vrije wil versus dwang en de (on)mogelijkheid van tenietdoening.

Het thema abrogatie hebben we hierboven besproken.

Wat betreft antropomorfisme, dit heeft te maken met het feit dat de Tora overladen is met dubbelzinnige concepten zoals beelden, handdrukken, hardop spreken, neerdalen op de berg Sinai [Ṭūr] als [fysieke] activiteit, vestiging op de troon als een permanente verblijfplaats, de mogelijkheid om hierboven gezien te worden, etc.

Wat betreft het geloof in een vrije wil, daarin verschillen zij van mening zoals er hierover ook binnen de islam onenigheid bestaat. De Rabbanieten zijn zoals de moetazilieten onder ons, en de Karaïeten zijn zoals diegenen onder ons die de vrije wil ontkennen [*al-mujbara*] en de antropomorfisten [*al-mushabbihā*].

Wat betreft de mogelijkheid van tenietdoening, dit stond op hun agenda omwille van twee kwesties. Een ervan is het verhaal van 'Uzayr [Ezra], vrede zij met hem. Allah zorgde ervoor dat deze gedurende honderd jaar gestorven was en nadien wekte Hij hem weer tot leven. Het tweede is het verhaal van Hārūn [Aäron], vrede zij met hem, die stierf in Tih. Ze beschuldigden Mūsā [Mozes] ervan hem met zijn tabletten te hebben vermoord. Men zei dat Mozes jaloers was op Aäron omdat de joden hem liever hadden dan hemzelf. Er bestond echter onenigheid over zijn overlijden. Sommigen gingen ervan uit dat hij gestorven was en spoedig zou terugkeren, anderen waren van mening dat hij ondergedoken leefde en spoedig zou terugkeren.

Het is bekend dat de Tora aanwijzingen en indicaties bevat ter affirmatie van de waarheid van de wet van onze Profeet, de uitverkorene, vrede en zegeningen zijn met hem; ook wordt erin bevestigd dat degene die deze wet brengt waarachtig is. Zij [de joden] veranderden de Tora echter door wijzigingen aan te brengen hetzij aan schrift en beeld, hetzij wat betreft de exegese en interpretatie ervan.

Het meest voor de hand liggende teken is de vermelding van Ibrāhīm [Abraham], vrede zij met hem, en zijn zoon Ismā'īl [Ismaël], Abrahams gebed voor Ismaël en zijn nageslacht, en Gods aanvaarding ervan door te zeggen,

Gezegend heb ik Ismaël en zijn nageslacht, ik heb hen van goede eigenschappen voorzien en zal hen laten heersen over alle andere naties. Bovendien zal ik spoedig een boodschapper uit hun midden naar hen sturen die Mijn verzen voor hen zal reciteren. De joden erkennen dit feit, behalve dan dat ze zeggen dat Allah enkel het gebed voor heerschappij heeft waargemaakt, maar niet [Mohammeds] rol als profeet en boodschapper.

S. Benjamin van Tudela over zijn bezoek aan Jeruzalem, Bethlehem en Hebron

Gebaseerd op de Engelse vertaling in Adler, M. N., *The Itinerary of Benjamin of Tudela* (New York: Philip Feldheim, 1907), 22-26 en de Nederlandse vertaling van Rolf Post in *Sifroet* 24 (2020): 28.

Vandaar is het drie *parasangs* (een Iraanse lengte-eenheid, 1 *parasang* = +/- 5 km) naar Jeruzalem, een kleine versterkte stad met drie muren. Het zit er vol mensen die door de moslims Jakobieten, Syriërs, Grieken, Georgiërs en Franken worden genoemd en die allerlei talen spreken. Er bevindt zich een ververij waarvoor de joden jaarlijks een lage huur betalen aan de [kruisvaders]koning, op voorwaarde dat behalve de joden geen andere stoffenververs in Jeruzalem zullen worden toegelaten. Er wonen ongeveer tweehonderd joden in een hoekje van de stad onder de Davidstoren. Het onderste gedeelte van de muur van de Davidstoren, met een omvang van ongeveer tien el, behoort tot de oude fundering die door onze voorouders werd gemaakt; het resterende gedeelte werd gebouwd door de moslims. Er is geen gebouw in de gehele stad dat steviger is dan de Davidstoren. In de stad zijn er twee gebouwen waar ridders ingekwartierd zijn; in het ene, het hospitaal, vierhonderd stuks; hierheen worden alle zieken gebracht voor de nodige rust en verzorging terwijl zij nog in leven zijn tot aan hun [eventuele] dood. Het andere gebouw wordt *Templum Salomonis* genoemd; het is het paleis gebouwd door koning Salomo van Israël, vrede zij met hem. Hier zijn driehonderd ridders ingekwartierd, die iedere dag naar buiten gaan voor militaire oefeningen, bovenop diegenen die uit het land van de Franken of andere delen van de christelijke wereld zijn gekomen en het op zich hebben genomen om hier een jaar of twee in dienst te treden totdat hun gelofte is vervuld. In Jeruzalem staat ook de grote kerk die [*Sanctum*] *Sepulchrum* wordt genoemd; hier ligt de man [Jezus] begraven waarheen alle dwalenden op bedevaart willen gaan.

Jeruzalem heeft vier poorten: de Abrahamspoort, de Davidspoort, de Zionspoort en de Poort van Gushpat of Josafat tegenover de Tempel die er vroeger stond en die nu *Templum Domini* wordt genoemd. Hier, op de plek waar ooit de Tempel stond, bouwde 'Umar ibn al-Khaṭṭāb een grote en wonderschone koepel. ('Umar was kalief van 634 tot 644, de Rotskoepel dateert echter van de jaren 688-692 en werd gebouwd tijdens de heerschappij van de Ummayyaden-kalief 'Abd al-Malik.) Daarheen brengen de heidenen noch beelden noch enige afbeelding, maar gaan er enkel heen om te bidden. Voor deze plaats bevindt zich de Westmuur, één van de muren die tot het Allerheiligste behoord hebben. Men noemt die [laatste poort] de Poort van Barmhartigheid. Hier komen alle joden naartoe om te bidden voor de Muur op het plein [voor de Tempel].

Daar in Jeruzalem, verbonden aan het paleis dat toebehoorde aan Salomo, staan ook de stallen die door hem werden gebouwd, een zeer massief gebouw bestaande uit grote stenen, onvergelijkbaar met enig ander gebouw in het land. Tot op de dag van vandaag is ook de vijver zichtbaar die door de priesters werd gebruikt bij het slachten van hun offers; de joden die erheen komen schrijven hun naam op de muur.

De Poort van Josafat leidt naar de vallei van Josafat, waar de volken bijeengebracht zullen worden [om daar een oordeel over hen te vellen; Joël 4:2]. Hier bevindt zich de gedenksteen die Hand van Absalom wordt genoemd en de tombe van koning Uzzia. In de buurt bevindt zich een belangrijke bron en de Vijver van Siloam, verbonden met de beek van Kidron. Bij deze bron staat een groot bouwwerk dat dateert uit de tijd van onze voorouders, maar er wordt slecht een minieme hoeveelheid water gevonden. De meeste inwoners van Jeruzalem drinken van het regenwater dat ze verzamelen in regenbakken bij hun huizen. Vanuit de vallei van Josafat kan men de Olijfberg beklimmen; het is enkel deze vallei die Jeruzalem scheidt van de Olijfberg. Vanaf de Olijfberg kan men de Zee van Sodom zien, en twee *parasangs* verder bevindt zich de Zoutpilaar waarin Lots vrouw werd veranderd; schapen likken er voortdurend aan maar nadien krijgt deze steeds zijn oorspronkelijke vorm terug. Het hele land van de vlakte en het dal van Sittim tot aan de Neboberg zijn vanaf hier zichtbaar.

Voor Jeruzalem ligt de berg Zion, waarop er zich enkel een kerk van de onbesnedenen [christenen] bevindt. Over een afstand van drie mijl tegenover Jeruzalem bevinden zich de begraafplaatsen van de Israëlieten, die in die tijd hun doden in grotten begroeven. Op elk graf staat er een gedateerde inscriptie, maar de christenen vernietigen de graven door de stenen ervan te gebruiken voor de bouw van hun huizen. Deze graven reiken tot aan Selsach op de grens met Benjamin. Jeruzalem is omringd door hoge bergen.

Op de berg Zion bevinden zich de graven van het huis van David en de graven van de koningen die na hem kwamen; de exacte locatie ervan is niet bekend. Dat zit zo: ongeveer vijftien jaar geleden stortte een deel van de kerk op de berg in. De patriarch heeft toen aan zijn opzichter de opdracht gegeven om stenen uit de oude muren te halen om daarmee de kerk weer op te bouwen. Deze ging aan de slag. Hij huurde tegen een vastgesteld loon

werklui in en twintig man haalden de stenen uit de fundering van de Zionmuur. Onder hen waren twee boezemvrienden en op een dag trakteerde de een de ander op een feestmaal. Toen ze na hun maaltijd weer aan het werk gingen, zei de opzichter: 'Waarom hebben jullie vandaag zitten talmen?' Ze antwoordden: 'Je hebt geen reden om te klagen. Wanneer onze collega's gaan eten, zullen we ons werk inhalen.' Toen het schaftijd was en hun kameraden gingen schaften, werkten onze vrienden door met het uitgraven van stenen. Op een gegeven moment ontdekten zij bij het optakelen van een steen de ingang van een grot. Zei de een tegen de ander: 'Laten we naar binnen gaan om te zien of er geld is.' Ze gingen de grot binnen en liepen tot ze een ruime grafkamer bereikten, gestut door marmeren zuilen bedekt met zilver en goud; daarvoor stond een gouden tafel, een scepter en een kroon: dit was het graf van koning David; links ervan op dezelfde manier het graf van koning Salomo en de graven van alle koningen van Juda die daar begraven waren. Er stonden ook gesloten kisten waarvan niemand de inhoud kent. Maar zie, zodra de beide vrienden de ruimte binnen wilden gaan, woei er plotseling een heftige wind vanuit de ingang van de grot. Ze werden omvergeblazen en bleven tot de avond als dood liggen. En zie, opnieuw stak een wind op en riep met menselijk stem: 'Sta op en verlaat deze plaats!' Geschrokken en gehaast gingen ze naar buiten, renden naar de patriarch en vertelden hem wat er gebeurd was. Daarop ontbood deze de vrome asceet Rabbi Abraham van Constantinopel, een lid van 'zij die rouwen om Jeruzalem'. Hij vertelde hem alles wat hij van de beide mannen had gehoord die daar vandaan waren gekomen en Rabbi Abraham zei: 'Dit zijn de graven van het huis van David voor de koningen van Juda. Laten we er morgen naar binnen gaan, u en ik en deze mannen om te zien wat zich daar bevindt.' De volgende ochtend ontbood men de twee mannen, die men beiden op bed vond, ziek van angst. Ze zeiden: 'Wij gaan de grot niet meer binnen, want God wil deze aan niemand laten zien.' Daarop beval de patriarch de grot te verzegelen en te verbergen voor de mensen, tot op de dag van vandaag. Rabbi Abraham persoonlijk heeft mij dit verhaal verteld.

Vanuit Jeruzalem is het twee *parasangs* naar Bethlehem, dat Beth-Leon wordt genoemd door de christenen. Vlakbij, op een afstand van ongeveer een halve mijl, bij de scheiding van de weg, ligt de graftombe van Rachel, bestaande uit elf stenen overeenkomstig het aantal zonen van Jakob. Daarboven staat een koepel die rust op vier zuilen. Alle joodse bezoekers kerven hun naam op de stenen van de graftombe. In Bethlehem zijn er twee joodse ververs. Het is een waterrijk gebied met beken, bronnen en putten.

Op een afstand van zes *parasangs* ligt St. Abram de Bron, dit is Hebron. De oude stad in de bergen ligt nu in puin. In de vallei bij het veld van Machpela ligt de huidige stad. Hier bevindt zich een grote kerk genaamd St. Abram, waar voordien onder islamitisch bestuur een joodse synagoge stond. De heidenen hebben er zes graven gebouwd, respectievelijk vernoemd naar Abraham en Sara, Isaak en Rebekka en Jakob en Lea, waarover de bewakers aan dwalende bezoekers vertellen dat het de graven van de patriarchen zijn. Mits wat geld te betalen kan men ze bezoeken. Als een joodse bezoeker een bijkomende fooi geeft, opent de bewaker van de grot een ijzeren poort, die door onze voorouders werd vervaardigd, waarlangs men trappen kan afdalen met een brandende kaars in de hand. Zo gaat men door een grot waarin niets gevonden kan worden, en nog een grot die eveneens leeg is, maar in de derde grot zijn er zes graven, die van Abraham, Isaak en Jakob, naast die van respectievelijk Sara, Rebekka en Lea. Op de graven zijn inscripties in steen gehouwen: op het graf van Abraham staat 'dit is het graf van Abraham', op dat van Isaak 'dit is het graf van Isaak, de zoon van onze vader Abraham', op dat van Jakob 'dit is het graf van Jakob, de zoon van Isaak, de zoon van onze vader Abraham'; en op dat van de andere graven staat 'dit is het graf van Sara', 'dit is het graf van Rebekka' en 'dit is het graf van Lea'. Dag en nacht worden de graven in de grot verlicht. De grot staat vol vaten gevuld met menselijke beenderen, want het was een gewoonte onder de Israëlieten om de beenderen van hun voorouders daarheen te brengen en ze daar tot op de dag van vandaag neer te leggen.

Voorbij het veld van Machpela staat het huis van Abraham. Voor het huis is er een bron, maar uit eerbied voor de patriarch Abraham mag niemand in deze buurt bouwen.

T. Petachia van Regensburg over zijn bezoek aan het graf van Ezechiël

Gebaseerd op de Nederlandse vertaling van Peter Broers in *Sifroet* 24 (2020): 50-55.

De reis naar het graf van de profeet Ezechiël leidt door een gevaarlijke streek; de plaatselijke leider gaf hem zo'n vijftig jonge strijders mee met speren en wapengerei om hem te begeleiden. Want er leeft een volk in de buurt van Babylonië dat niet bang is voor de koning. Zij wonen in de woestijn en heten Charamiem [onwettigen; wettelozen], zo geheten omdat ze roven en met geweld stelen van iedere andere bevolkingsgroep. Hun gezicht is als het kruid 'grona' [?]; ze geloven alleen in de God van Ezechiël; alle Arabieren/moslims noemen dat volk zo. Zo'n dagreis of een halve dagreis van Bagdad is het graf van Ezechiël in de woestijn en daar zijn de Charamiem de baas. De stad ligt op een afstand van een mijl ongeveer van het graf. De sleutels zijn in handen van de joden. Het graf van Ezechiël wordt omringd door een grote stadsmuur die een ruime binnenhof omsluit.

Er is alleen een smal en laag poortje in de muur; de joden doen het poortje open, dan gaat men op handen en voeten naar binnen, zo laag is het. Met Loofhuttenfeest komen er mensen uit alle landen, de ingang wordt vanzelf breder en hoger, zodat men er met kamelen naar binnen kan. Er komen zo'n zestig- tot tachtigduizend joden, Arabieren/moslims niet meegerekend. Ze vieren het Loofhuttenfeest in de binnenhof van Ezechiël. Als iedereen binnen is, wordt het poortje weer net zo klein als eerst, iedereen kan dat zien. Ze leggen gelofteoffers en wijgeschenken op zijn graf. Als iemand onvruchtbaar is, hetzij man of vrouw, of onvruchtbaar vee heeft, legt die persoon een gelofte af en bidt op zijn graf. Ze vertelden R. Petachia dat een voorname man een merrie had die onvruchtbaar was geworden; dat was zo'n vier dagreizen van het graf van Ezechiël. Hij had de gelofte afgelegd dat als de merrie een veulen zou krijgen, hij het aan Ezechiël zou schenken. Na verloop van tijd wierp ze een veulen, maar toen hij zag wat voor een mooi jong het was, kreeg hij spijt en schonk het niet aan Ezechiël. Daarop vluchtte het veulen van deze merrie uit zichzelf bij hem vandaan en ging de hof van Ezechiël binnen: de poort werd vanzelf wijder tot het veulen naar binnen kon. De man zocht overal naar zijn veulen maar kon het nergens vinden, totdat hij bedacht: het komt doordat ik het onder ede beloofd heb te schenken aan Ezechiël. Hij ging naar het graf en vond het veulen, maar toen hij het naar buiten wilde halen, lukte dat niet omdat de ingang te laag was. Toen zei een jood: Het moet hier door een wonder zijn binnengekomen, heb je hem misschien aan Ezechiël beloofd? Hij biechtte het op en zei: Ik heb het hem beloofd, wat moet ik doen om het eruit te krijgen? Toen zei de jood: Neem geld mee en leg dat op zijn graf; zodra je de tegenwaarde hebt neergelegd komt het paard naar buiten. Hij legde het geld muntje voor muntje op het graf, totdat hij de tegenwaarde had gegeven, toen werd de ingang wijd en kwam het veulen naar buiten.

Toen R. Petachia bij het graf van Ezechiël was, zag hij in het mausoleum een vogel met een mensengezicht. De poortwachter was daar bedroefd om en zei: Volgens onze overlevering zal ieder gebouw waar deze vogel wordt aangetroffen verwoest worden. Maar toen hij zag dat de vogel door het raam wilde wegvliegen en ineens omklapte en dood neerviel, was de poortwachter zeer verheugd en zei: Nu de vogel dood is, is het noodlot afgewend. De *Rosj Jesjiva* [hoofd van de Talmoedschool] zei tegen R. Petachia dat er in vroeger dagen een zuil van vuur had gestaan op het graf van Ezechiël, maar toen waren er vandalen gekomen en die hadden de plaats ontwijfd. Er kwamen namelijk met Loofhuttenfeest zo'n tachtigduizend man op bedevaart en daaronder waren lieden die niet deugden, toen was de vuurzuil verdwenen. In diezelfde binnenhof bouwden ze de loofhutten, naast zijn grafmonument.

U. Songteksten uit Israël/Palestina

a) 'Wie gelooft' van Eyal Golan (en een hierop gebaseerde Hamas-versie)

<http://www.hebrewsongs.com/?song=mishemaamin>
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=-CZqRKYznrM>

Het allerbelangrijkste is niet bang te zijn,
helemaal niet bang te zijn.

Op elke plek, op elk moment
kent eenieder, van groot tot klein,
mooie en minder mooie dagen,
komt een antwoord op alle vragen.

Er is één machtige God,
Hij geeft ons alles in deze wereld,
van duisternis tot zonnestraal,
we hoeven enkel het pad te kiezen.
Het is bekend dat het leven een geschenk is,
Alles is mogelijk en toegestaan.

Wie gelooft is niet bang
om de hoop te verliezen,
want wij hebben de Koning van het Universum
die ons tegen iedereen beschermt.

Dit volk is een familie, één en
nog één is het geheim van succes,
het volk Israël zal nooit opgeven,
we blijven altijd op de kaart.

Het is bekend dat het leven een geschenk is,
Alles is mogelijk en toegestaan.

Wie gelooft is niet bang
om de hoop te verliezen,
want wij hebben de Koning van het Universum
die ons tegen iedereen beschermt.

Het is een belangrijk gebod om vrolijk te zijn,
om altijd vrolijk te zijn.

Wie gelooft is niet bang
om de hoop te verliezen,
want wij hebben de Koning van het Universum
die ons tegen iedereen beschermt.

<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4707767,00.html>

<https://www.jpost.com/arab-israeli-conflict/hamas-threatens-to-eliminate-the-zionists-in-dark-parody-of-popular-israeli-song-421141>

<https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/new-remix-same-violent-message-hamas-latest-propaganda-video>

Het allerbelangrijkste is de zionisten op elke locatie uit te roeien,
hen overal uit te roeien.

Op elke plek, op elk moment
kennen onze vijanden, van groot tot klein,
zwarte en nog donkerdere dagen,
tot zelfs de sterkste onder hen breekt.

God zal zich met Zijn toorn wreken
op de stelende en zondige zionisten,
een grote ramp zal hen overkomen,
Qassam-strijders en ook een engel des hemels.

Het is bekend wat het lot is van een dief en agressor,
zelfs indien hij lang leeft, zal het hem overkomen.

Wij zijn de soldaten van God,
gestuurd om de zionisten te liquideren,
we zullen tot hen spreken in de taal
van vuur, zwaarden en raketten.

De zionisten zijn soldaten,
we zullen hen verrassen
en ook doen schrikken tot
de laatste van hen verdwijnt.

Ons land krijgen ze niet cadeau,
doden is toegestaan en de macht wordt overgedragen.

Wij zijn de soldaten van God,

gestuurd om de zionisten te liquideren,
we zullen tot hen spreken in de taal
van vuur, zwaarden en raketten.

Het is een belangrijk gebod om het land
te zuiveren van de zionisten.

Wij zijn de soldaten van God,
gestuurd om de zionisten te liquideren,
we zullen tot hen spreken in de taal
van vuur, zwaarden en raketten.

b) 'Hier geboren' van DAM (Tweetalige Arabisch-Hebreeuwse versie)

<https://genius.com/Dam-dam-born-here-hebrew-lyrics>

<https://genius.com/Da-arabian-mcs-born-here-lyrics>

<https://www.youtube.com/watch?v=zlo6lyP9tTE>

Het jachtseizoen is geopend, de prooi is nog maar eens een huis
van een duif die probeert te overleven onder het bewind van de havik.

Kom, laat ons ietwat optimistischer proberen te zijn:

Elke dag word ik wakker en zie ik ongeveer duizend agenten,
Misschien kwamen ze een dealer arresteren, 'Hier is hij, hier is hij!'
Of toch niet, zij kwamen zijn huis vernielen.

Wat gebeurt er hier? Een bubbel van haat rond het getto.

Waarom is het moeilijk voor hem? Wie zal hem antwoorden?

Waar ik ook kijk, komen voorwendsels mijn kant op.

Heb ik de wet gebroken? Nee, nee, de wet heeft mij gebroken.

Genoeg, genoeg, heren.

Ik ben hier geboren, mijn grootouders zijn hier ook geboren,
je kunt me niet van mijn wortels scheiden. Begrijp toch,
indien jullie willen dat 'ik heb vertrouwen in de politie' geen droom blijft,
dat jullie me nog steeds geen toelating hebben gegeven om een balkon te bouwen
om op te gaan staan en dit uit te drukken.

Onze buurt schaamt zich,
ze is niet gekleed in een zijden jurk
- angst leeft nog steeds in ons hart.

Een bruid zonder sluier, wachtend,
verlangend naar haar schoonheid
- uitzetting klopt op onze deur.

De tijd is aan haar voorbijgegaan, is haar vergeten,
de scheidingsmuur dempt haar hoop.

Als een vogel die uit een kooi breekt
zal ze haar vleugels spreiden en vliegen
- we zullen het zonder angst uitroepen!

Hier bouw ik mijn huis, hier vernietig je het,
als het mijne illegaal is, hoe zit het dan met dat van jou, mijn neef?

Ik probeer een huis te bouwen, wat ik kan bouwen bestaat echter
uit do-re-mi of staat op een plek waar vele mensen zijn
met beloften dat er licht is aan het einde van de tunnel.

Maar het is slechts een bulldozer of een denderende trein.

Nee, nee, in dit lied geen censuur:

er is een riool, treinsporen, noem het 'architectuur'
en voeg er witte peper aan toe

en het niezen dat erop volgt komt uit een geladen pistool.
Laat alle dingen die ik heb gezegd gewoon een stem hebben,
er staan mensen in de rij die moeite hebben om te glimlachen
en die glimlachen ondanks de moeite, maar weet dat zolang we
in deze situatie verkeren, de knoop te moeilijk is om te ontwarren.
'Dit is geen racisme, dit is zionisme.'
Genoeg. Dit is geen onwetendheid, maar zich verschuilen achter onwetendheid.

Onze buurt schaamt zich,
ze is niet gekleed in een zijden jurk
- angst leeft nog steeds in ons hart.
Een bruid zonder sluier, wachtend,
verlangend naar haar schoonheid
- uitzetting klopt op onze deur.
De tijd is aan haar voorbijgegaan, is haar vergeten,
de scheidingsmuur dempt haar hoop.
Als een vogel die uit een kooi breekt
zal ze haar vleugels spreiden en vliegen
- we zullen het zonder angst uitroepen!

Onze ogen kijken, onze kinderen zoeken
een toekomst waar alles mogelijk is,
een droom die nu bedekt is met stof en ruïnes
maar het licht is nog niet helemaal gedoofd.

Een vernield huis met acht sporen in de tuin,
elke dag passeren er minstens tweehonderd treinen.
Achter de ruïne staat een scheidingsmuur die
tussen het huis en de sporen hoort te zijn maar
in plaats daarvan staat tussen Snir en Nir Tzvi.
De politie beweert dat alles daar illegaal is,
Maar wacht eens even, een momentje,
hoe zit het met de legale buurten die daar zijn?
Gezondheidscentra – omgeven door riolen.
Kleuterscholen – omgeven door riolen.
Hier is geen excuus voor: de stad maakt zich
simpelweg niet druk om de Arabieren.
Want de overheid heeft een wens:
zoveel mogelijk Joden op zoveel mogelijk land en
zo min mogelijk Arabieren op zo min mogelijk land.
Dit huis/vers werd niet wettelijk goedgekeurd
maar je kan het niet wegvagen.

Onze buurt schaamt zich,
ze is niet gekleed in een zijden jurk
- angst leeft nog steeds in ons hart.
Een bruid zonder sluier, wachtend,
verlangend naar haar schoonheid
- uitzetting klopt op onze deur.
De tijd is aan haar voorbijgegaan, is haar vergeten,
de scheidingsmuur dempt haar hoop.
Als een vogel die uit een kooi breekt
zal ze haar vleugels spreiden en vliegen
- we zullen het zonder angst uitroepen!

Onze buurt schaamt zich,
ze is niet gekleed in een zijden jurk

- angst leeft nog steeds in ons hart.
Een bruid zonder sluier, wachtend,
verlangend naar haar schoonheid
- uitzetting klopt op onze deur.
De tijd is aan haar voorbijgegaan, is haar vergeten,
de scheidingsmuur dempt haar hoop.
Als een vogel die uit een kooi breekt
zal ze haar vleugels spreiden en vliegen
- we zullen het zonder angst uitroepen!

Voor de Arabische versie van dit lied, waarin DAM zich kritisch richt tot een Palestijns publiek, zie:

<https://genius.com/Dam-born-here-lyrics>

<https://www.shazam.com/track/79524159/hon-enwaladet-born-here-arabic-version>

c) 'Hier' geschreven door Uzi Chitman

<http://hebrewsongs.com/?song=kan>

<https://www.youtube.com/watch?v=QFvnXGnMJBE>

Hier is mijn huis, hier ben ik geboren,
op de vlakte die aan de kust ligt.
Hier zijn de vrienden met wie ik ben opgegroeid
en ik heb geen andere plek op de wereld.

Hier is mijn huis, hier heb ik gespeeld,
in het laagland dat bij de bergkam ligt.
Hier heb ik water uit de bron gedronken
en plantte ik gras in de woestijn.

Hier ben ik geboren,
hier zijn mijn kinderen geboren,
hier bouwde ik eigenhandig mijn huis,
hier ben ook jij bij mij en hier zijn al mijn
duizend vrienden en na tweeduizend jaar
komt er een einde aan mijn omzwervingen.
Hier speelde ik al mijn liedjes
en ging ik 's nachts op pad,
hier verdedigde ik in mijn jeugd
het land van mijn God.

Hier ben ik geboren,
hier zijn mijn kinderen geboren,
hier bouwde ik eigenhandig mijn huis,
hier ben ook jij bij mij en hier zijn al mijn
duizend vrienden en na tweeduizend jaar
komt er een einde aan mijn omzwervingen.

Hier heb ik mijn tafel gedekt,
een stuk brood, een verse bloem,
ik heb de deur geopend voor mijn burens en
wie er ook komt, begroeten we met 'ahlan' (Arabisch voor 'welkom' maar ook veel gebruikt door
Hebreeuwstalige Israëli's)

Hier ben ik geboren,
hier zijn mijn kinderen geboren,
hier bouwde ik eigenhandig mijn huis,

hier ben ook jij bij mij en hier zijn al mijn
duizend vrienden en na tweeduizend jaar
komt er een einde aan mijn omzwervingen.

d) 'Hoop' van Subliminal & The Shadow

<https://lyricstranslate.com/nl/tikva-%D7%AA%D7%A7%D7%95%D7%95%D7%94-hope.html>
<https://www.youtube.com/watch?v=hybBJ0InVSA>

Ik zag hoeveel er weggingen,
teveel keerden er niet terug,
vrienden gescheiden, huizen gebroken,
families die hun tranen laten vloeien,
mensen in de knop, bloemen die niet ontluiken,
hoop in ons hoofd, liefde in onze ziel, wensdroom in onze geest,
dus we zullen voor altijd doorgaan op onze weg.

De stilte is verdwenen, opnieuw oorlogsgeluiden,
weer een soldaat die terugkeert, gewikkeld waarin? In de vlag van de staat.
Bloed en tranen opgezogen door het land,
nog een geschokte moeder die enkel een foto overhoudt.
Hoop ingesloten in het hart, een sterke natie die niet zal vallen,
want de hoerenzoon die Israël kan stoppen is nog niet geboren.

Geef me de hoop om te aanvaarden wat er niet is
en de kracht om te veranderen wat er wel is.

Kom laten we doorgaan, ons leven ligt voor ons,
het is niet te laat want morgen is een nieuwe dag.
De droom zal vergaan als we de hoop verliezen
dus reik je hand uit naar de liefde.

Jullie beloofden een duif, in de lucht vliegt een havik,
Mijn broer, dit is een giftige brandnetel, geen olijftak.
Jullie leven in een droom, iedereen praat over vrede,
maar zij schieten, drukken, trekken, halen de trekker over.
In een wereld van aanslagen, blijven mensen gewoon maar praten,
levend in een illusie van gerechtigheid, vergroten zij de kloof in de natie.

Dump elke dag waanzin om te overleven,
Ik wil niet leven om te vechten,
opnieuw vechten om te leven.
Plant hoop, laat wortels voortspruiten,
Bescherm de droom in mijn binnenste
zodat die niet in duigen valt.
Genoeg met de pijn, genoeg met de dramatiek,
Een jaar waarin het land bloedt en niet slaapt, en waarom?

Geef me de hoop om te aanvaarden wat er niet is
en de moed om het goed te proberen maken.

Kom laten we doorgaan, ons leven ligt voor ons,
het is niet te laat want morgen is een nieuwe dag.
De droom zal vergaan als we de hoop verliezen
dus reik je hand uit naar de liefde.

God, geef me de hoop om te aanvaarden wat er niet is,

geef me de kracht om te veranderen wat er wel is,
geef me de moed om de wereld te proberen verbeteren.

Kom laten we doorgaan, ons leven ligt voor ons,
het is niet te laat want morgen is een nieuwe dag.
De droom zal vergaan als we de hoop verliezen
dus reik je hand uit naar de liefde.

V. Hebreeuwse Bijbel/Oude Testament, Exodus 22:20-26 (NBV21)

²⁰Vreemdelingen mag je niet uitbuiten of onderdrukken, want jullie zijn zelf vreemdelingen geweest in Egypte. ²¹Weduwen en wezen mag je evenmin uitbuiten. ²²Doe je dat toch en smeken zij Mij om hulp, dan zal Ik zeker naar hen luisteren: ²³Ik zal in woede ontsteken en ieder van jullie doden, en dan zullen jullie eigen vrouwen weduwe worden en jullie kinderen wees. ²⁴Als je geld leent aan iemand van mijn volk die armoede lijdt, gedraag je dan niet als een geldschieter en vraag geen rente van hem. ²⁵Als je iemands mantel als onderpand neemt, moet je die voor zonsondergang aan hem teruggeven, ²⁶want hij heeft niets anders om zich mee toe te dekken. Waarmee moet hij zijn lichaam anders beschermen als hij gaat slapen? Als hij Mij om hulp smeekt, zal Ik naar hem luisteren, want Ik ben een genadige God.

W. Hebreeuwse Bijbel/Oude Testament, Deuteronomium 10:17-19 (NBV21)

¹⁷Want de HEER, uw God, is de hoogste God en Heer. Hij is de grote, de machtige, de ontzagwekkende God. Hij handelt zonder aanzien des persoons en is onomkoopbaar; ¹⁸Hij verschaft weduwen en wezen recht, bewijst vreemdelingen zijn liefde door hen van voedsel en kleding te voorzien. ¹⁹Ook u moet vreemdelingen met liefde behandelen, want u bent zelf vreemdelingen geweest in Egypte.

X. Amina Wadud, *De koran en de vrouw*

Wadud, A., *De koran en de vrouw: Herlezing van een heilige tekst vanuit een vrouwelijk perspectief* (Amsterdam: Bulaag, 2004), 163-182.

De betekenis van context en chronologie in de koranische maatschappelijke hervormingen voor vrouwen

Vooral in zaken die gerelateerd zijn aan het onderwerp vrouwen, zoals echtscheiding, is het duidelijk dat de volgorde waarin de verzen in de koran geopenbaard werden van groter belang is dan bij bepaalde andere kwesties. De koran reageerde op specifieke omstandigheden in Arabië ten tijde van de openbaring. Het is interessant om te zien dat er pas in de Medinische periode in de koran melding wordt gemaakt van specifieke vrouwenrechten en verantwoordelijkheden en de behandeling van vrouwen. 'Ze vragen je om uitsluitel over de vrouwen. Zeg: "God geeft jullie uitsluitel over hen"' (4:127). Als een vrouw ter sprake kwam in de Mekkaanse periode, dan was ze algemeen geldend voorbeeld van de gehele mensheid.

In de Medinische periode van de openbaring waren de ingevoerde maatschappelijke hervormingen gerelateerd aan de bestaande praktijken. Het is ook interessant op te merken dat de meeste hervormingen vrouwen ten goede kwamen. Er werden geen gelijkwaardige hervormingen ten behoeve van de mannen ingesteld, kennelijk omdat mannelijke wensen en behoeften grotendeels door de bestaande androcentrische normen vervuld werden. De reacties van de koran waren gericht op dringend noodzakelijke hervormingen voor vrouwen.

Hoewel de koran in de Medinische soera's reageerde op de toenmalige noodzaak tot hervorming, hebben deze reacties gevolgen gekregen voor latere gemeenschappen. De details waarop deze verzen zich concentreren geven echter duidelijke aanwijzingen die betrekking hebben op normen in die bepaalde context. Wat betreft zaken die met gender te maken hebben was dit zevende-eeuwse Arabië verre van ideaal. De koranische hervormingen werden echter niet volledig ten uitvoer gebracht. Dergelijke plotselinge veranderingen stuitten op enige onwil en verzet, zoals is waargenomen door twintigste-eeuwse schrijvers met betrekking tot sommige onderdelen van de koranische maatschappelijke hervormingen. We zullen hieronder deze onderdelen en enige van de moderne commentaren nader bezien.

Echtscheiding

Echtscheiding is een wettige optie in het geval van onoverbrugbare onenigheden tussen man en vrouw. Echter, de hierboven besproken conditie, volgens dewelke de man een *darajah* of bevoorrechtiging heeft boven de vrouw, wordt algemeen gezien als een onbillijkheid in de koran, namelijk dat deze mannen het recht van verstoting biedt. Anders dan de vrouw kunnen mannen zeggen 'ik wil van je scheiden' om de echtscheidingsprocedure te beginnen.

Deze macht van de man is al enige malen onder de loep genomen bij recente islamitische wets hervormingen. In sommige gevallen heeft dit ertoe geleid dat de man verplicht wordt om voor het gerechtshof te verschijnen voordat verstoting plaats kan vinden. In Maleisië bijvoorbeeld moeten zowel de man als de vrouw die huwelijksmoeilijkheden ondervinden voor het hof verschijnen om hun klachten te uiten. Het hof treedt dan op als arbiter of wijst er een aan (4:34, 35 en 128).

Omdat dit voor de vrouw weinig verschilt van haar traditionele positie, ervaart zij dit niet als bijkomende moeilijkheid. Zodra er echter op enigerlei wijze voorbehoud gemaakt wordt ten opzichte van wat een privilege van de man zou zijn, verwerpen mannen dit als te zwaar: zulk een aantasting van hun rechten kan niet worden gevegd, want daarmee wordt de macht waarmee zij zich bekleed voelen ingeperkt. Hoewel zo'n voorbehoud een beter evenwicht schept tussen de rechten en plichten van beide echtgenoten en mannen in staat stelt de zaken te zien vanuit het standpunt van de vrouw, maken weinig mannen van deze ervaring gebruik om te komen tot een oplossing die tot meer tevredenheid van beide partijen stemt.

Een andere overweging ten aanzien van dit vers betreft de evolutie van het huwelijk. Aangezien de vrouw niet langer onderworpen is aan het huwelijk, maar een gelijkwaardige en instemmende partij is, verplaatst onze aandacht zich naar de meer algemene uitspraken in de koran die een vreedzame verzoening trachten te bewerkstelligen: 'dan is het voor beiden geen vergrijp als zij zich met elkaar verzoenen. Verzoening is beter' (4:128). 'Neemt haar dan in billijkheid terug of zendt haar in billijkheid weg, maar neemt haar niet terug uit treiterij of met boze bedoelingen' (2:231).

Ook hier wordt de verstoting duidelijk weer gezien in het licht van de praktijk zoals die bestond ten tijde van de openbaring, en niet alleen bij moslimhuwelijken. Er is geen aanwijzing dat het eenzijdig recht op verstoting moet blijven bestaan, en zo ja, dat dit dan alleen zou gelden voor de man. Hoewel in de koran voorwaarden gestipuleerd worden voor een billijke scheiding of een verzoening, wordt er niet voorgeschreven dat mannen onbepaalde macht moeten hebben om hun vrouwen te verstoten. Het gaat erom dat mannen deze macht in feite hadden en de koran verbindt hieraan nu voorwaarden en verplichtingen.

Uit het feit dat in de koran geen melding wordt gemaakt van vrouwen die hun man verstoten, is de conclusie getrokken dat ze dat dus niet kunnen. Deze naderhand getrokken conclusie is in tegenspraak met het gebruik in pre-islamitische tijden, toen een vrouw de ingang van haar tent eenvoudigweg maar in een andere richting hoefde te draaien om haar afwijzing van verdere huwelijksrelaties met een man kenbaar te maken. Er is geen aanwijzing in de koran dat vrouwen elk recht op verstoting moet worden afgenomen.

Het belangrijkste is wederzijdse, vreedzame verzoening of scheiding. In de koran staan expliciete maatregelen genoemd om verlating en mishandeling van vrouwen te voorkomen die overgeleverd waren aan de grillen van hun echtgenoten binnen huwelijk en bij echtscheiding. Ook worden maatregelen voorgeschreven ter bescherming van de familie-eer van beider families.

Het patriarchaat

De gevestigde orde op het Arabisch schiereiland ten tijde van de openbaring was patriarchaal: een 'cultuur gebouwd op een stelsel van overheersing en onderwerping' die 'hiërarchie vereist'. Het was een cultuur met een androcentrische vooringenomenheid, waar de man en het leven van een man als de norm beschouwd werden.

In androcentrische culturen worden vrouwen beoordeeld naar hun nut voor mannen, en dat is allereerst hun reproductief nut. Dat de openbaring van de koran in de context van een dergelijke culturele vooringenomenheid plaatsvond, heeft ernstige gevolgen gehad voor latere gemeenschappen, die proberen het maatschappelijk ideaal te begrijpen dat de koran in die gemeenschap trachtte te verwezenlijken. Het feit dat de koran zulke uiteenlopende sociale contexten heeft kunnen inpassen wordt wel als impliciete steun gezien voor de specifieke maatschappelijke orde die in het zevende-eeuwse Arabië bestond.

Sommigen stellen dat de islam in essentie een variant is van de patriarchale ideologie. Anderen stellen dat de islam boven wereldse ideologieën staat, inclusief het patriarchaat; want als het woord van God overstijgt de islam elke ideologie. We kunnen hier twee groepen onderscheiden: zij die van mening zijn dat de islam, zoals deze heden ten dage is, eerlijk en rechtvaardig is tegenover vrouwen, en zij die van mening zijn dat de islam zoals die heden ten dage in de praktijk gebracht wordt uitermate patriarchaal is, maar dat de ware islam dat niet is.

De consequenties van deze patriarchale context moeten gezien worden in relatie tot de bredere koranische principes en hun uiteindelijke doel om te komen tot harmonieuze en billijke verhoudingen in de maatschappij. Dit is het uiteindelijke doel waarin de ware 'geest' van de koran ontdekt kan worden. Moslimdenkers in de huidige tijd gebruiken deze koranische 'geest' als argument tegen letterlijke toepassing van sommige uitspraken in de koran.

De progressie van de tekst door de tijd heen maakt duidelijk dat de koran richtlijnen uitzet. Deze richtlijnen volgen tot aan hun natuurlijk eindpunt zal ons niet terug door de tijd leiden tot dezelfde moeilijkheden waarmee de allereerste gemeenschap te kampen had. In plaats daarvan is het de bedoeling dat de richtlijnen van de koran de verschillende gemeenschappen tot progressieve verandering brengen, binnen het raamwerk van de universele leiding van de koran. Het zou een ernstige beknotting van de universele leiding zijn om toekomstige gemeenschappen te veroordelen tot de maatschappelijke tekortkomingen van één enkele gemeenschap, zelfs al is dat de oorspronkelijke moslimgemeenschap.

Ik wil stellen dat om in 'het gehele boek' (3:119) te geloven, het van belang is dat we die 'geest' van het boek herkennen en er de wereldbeschouwing, de visie en het uiteindelijke doel ervan accepteren. Bij het bestuderen van de koran is het nodig dat we 'nauwkeurig vaststellen wat de achterliggende grondgedachten zijn van de uitspraken, de commentaren en de voorschriften'. 'Zelfs als de reden voor een bepaald gebod niet expliciet gegeven wordt, is het niet moeilijk om het te raden'. Om tot dat uiteindelijke doel te komen is dus dezelfde intensiteit van pure overgave, devotie en intellectuele inspanning vereist als de allereerste gemeenschap aan de dag legde. In de context van een technologisch geavanceerde wereld zal voor een dergelijk engagement echter een breder, meer mondiaal perspectief nodig zijn, dat weliswaar geactiveerd wordt vanuit plaatselijk perspectief, maar zich daartoe niet laat beperken.

Hoewel de koran in sommige gevallen de onmiddellijke afschaffing van bepaalde wantoestanden gebod, werd in de meeste gevallen geleidelijke afschaffing bepleit. Weinig hervormingen waren geheel ten uitvoer gebracht voor de laatste openbaring. 'Als al deze gewoonten door God geheel en al waren afgeschaft, zouden verscheidene problemen het gevolg geweest zijn (...), niet veel van Zijn geboden zouden zijn gehoorzaamd'. De mogelijkheid om andere hervormingen te voltooien werd echter geboden door middel van de flexibiliteit en de bedoeling van de tekst zelf. 'Het werd verstandig geacht (...) om sommige van de verwerpelijke tradities, zoals polygamie [of slavernij] niet volkomen af te schaffen, aangezien dit zoveel problemen met zich meebracht.'

Met name bepaalde hervormingen ter verbetering van de status van vrouwen mochten maar langzaam worden doorgevoerd vanwege de context waarin ze plaatsvonden.

Gods toegeeflijkheid toonde slechts de wreedheid van het hart van de man, zijn onmacht om zich te onderwerpen aan waarheid en gerechtigheid, en zijn immorele karakter, gevormd door de slechtste pre-islamitische gewoonten (...) Het was uitsluitend vanwege zijn verderfelijke geest en zijn verdoolde ziel en wrede hart dat God hem zoveel respijt gaf, maar tegen Zijn zin en met de bedoeling dat dit mettertijd zou eindigen.

Het is deze natuurlijke maatschappelijke ontwikkeling, zoals aangegeven in de koran, die verklaart waarom veel moslimlanden verdere wettelijke en sociale hervormingen ten aanzien van vrouwen hebben ingesteld. Deze hervormingen begeven zich buiten de letterlijke inhoud van sommige koranpassages en voeren aanpassingen door op basis van bredere koranische grondgedachten, op het gebied van kwesties als verstoting, polygamie, erfrecht, de regels voor gerechtelijke getuigen enzovoort.

Polygamie

Vele landen die polygamie nu als ongrondwettelijk beschouwen, hebben veranderingen in de wetgeving op dit gebied gerechtvaardigd met een beroep op zowel de algemene teneur van de koran ten opzichte van het huwelijk als op moderne islamitische opvattingen ten aanzien van het huwelijk. Het onderwerpingshuwelijk ten tijde van de openbaring was gebaseerd op de noodzaak voor vrouwen om een man te vinden die in hun levensonderhoud

kon voorzien. Voor een vrouwelijk kind was de vader de ideale man en voor de volwassen vrouw de echtgenoot. Deze economische kant van het huwelijk, zoals gesignaleerd in verscheidene van de hierboven besproken verzen, zal hier besproken worden in verband met polygamie.

En als jullie vrezen ten aanzien van de wezen niet juist te handelen, trouwt dan met vrouwen naar keuze, twee, drie of vier. Maar als jullie vrezen [haar] niet rechtvaardig te kunnen behandelen, dan met één, (...) Dat is het meest voor hand liggend om onrechtvaardigheid te voorkomen (4:3).

Dit vers gaat in de eerste plaats over de behandeling van wezen. Sommige mannelijke voogden, verantwoordelijk voor het beheer van het bezit van vrouwelijke weeskinderen, konden onrechtmatige zelfverrijking niet nalaten (4:2). Een van de oplossingen die aan de hand gedaan wordt om oneerlijk beheer te voorkomen, was een huwelijk met de vrouwelijke weeskinderen. Twee dingen vallen op: ten eerste wordt het aantal eventueel te huwen vrouwen in de koran beperkt tot vier. Ten tweede zou de economische verplichting om de echtgenote te onderhouden een tegenwicht vormen voor de toegang tot de bezittingen van de wees, waarvoor de voogd immers verantwoordelijkheid droeg. De meeste voorstanders bespreken polygamie echter zelden in het kader van de rechtvaardige behandeling van wezen. In feite is de enige maatstaf voor de rechtvaardige behandeling van alle mede-echtgenotes wat hen betreft een materiële: kan een man in gelijke mate meer dan één vrouw onderhouden? Dit is een voortzetting van het idee van het archaische onderwerpingshuwelijk, want deze rechtvaardigheid gaat niet uit van gelijke verdeling van genegenheid, 'quality time', of van geestelijke, morele en intellectuele ondersteuning. Deze algemene voorwaarden voor maatschappelijke rechtvaardigheid worden niet in overweging genomen, als men het heeft over de gelijke behandeling van alle echtgenotes van een man.

Het is vooral duidelijk dat dit vers over rechtvaardigheid gaat: rechtvaardig optreden, gelden rechtvaardig beheren, rechtvaardigheid tegenover wezen en echtgenotes enzovoort. Rechtvaardigheid is ook waar de meeste moderne commentatoren over polygamie zich op concentreren. Naar aanleiding van vers 4:129 – 'Jullie zullen niet in staat zijn de vrouwen gelijk te behandelen' – concluderen de meeste commentatoren dat monogamie de huwelijksvorm is waaraan in de koran de voorkeur wordt gegeven. Immers, het is niet mogelijk de koranische idealen te bereiken van wederkerigheid ('Zij [vrouwelijk meervoud] zijn bekleding voor jullie [mannelijk meervoud] en jullie bekleding voor haar' (2:187)), en van het 'brengen van liefde en erbarmen' (30:21) tussen man en vrouw, als de echtgenoot-vader zijn aandacht moet verdelen tussen meer dan één gezin.

Ten slotte nog drie veelgehoorde rechtvaardigingen van polygamie waarvoor in de koran geen regelrechte sanctieering te vinden is. De eerste is financieel: in verband met economische problemen zoals werkloosheid zou een man die zich dat financieel veroorloven kan de zorg voor meer dan één vrouw op zich moeten nemen. Dit gaat er alweer van uit dat alle vrouwen financiële lasten zijn: reproducenten, maar geen producenten. Tegenwoordig zijn er vele vrouwen die geen mannelijke ondersteuning hebben en die ook niet nodig hebben. Het wordt immers niet langer geaccepteerd dat uitsluitend mannen kunnen of mogen werken, of dat mannen onder alle omstandigheden de meest productieve werkers zijn. Wat betaalde arbeid buitenshuis betreft, is de markt gebaseerd op productiviteit. Op haar beurt is productiviteit gebaseerd op verscheidene factoren, waarvan gender er slechts één is. Polygamie is beslist geen simpele oplossing voor complexe economische problemen.

Een tweede argument dat gegeven wordt voor het nemen van meer dan één vrouw spitst zich toe op vrouwen die geen kinderen kunnen krijgen. Dit wordt, alweer, in de koran niet genoemd als beweegreden voor polygamie. De kinderwens is echter begrijpelijk en consideratie met de onvruchtbare man of vrouw gebiedt ons hen de kans op een huwelijk niet te ontzeggen, noch het verzorgen en grootbrengen van kinderen. Welke mogelijkheden zijn er voor handen als de man of de vrouw onvruchtbaar is en het paar derhalve zelf geen kinderen kan krijgen? In een wereld die gekenmerkt wordt door oorlog en verderf zijn er nog steeds moslim- (en andere) weeskinderen die veel baat zouden hebben bij de liefde en zorg van kinderloze echtparen. De eigen bloedverwantschappen zijn belangrijk, maar misschien niet zo belangrijk in het licht van het laatste oordeel over ons vermogen tot verzorgen en opvoeden.

De derde vaak gegeven beweegreden voor polygamie ten slotte wordt niet alleen niet in de koran gesanctioneerd, maar gaat zelfs duidelijk tegen de geest van de koran in, aangezien hiermee geprobeerd wordt de ongebreidelde lust van mannen te sanctioneren: namelijk dat als de seksuele behoeften van een man niet door één vrouw bevredigd kunnen worden, hij er maar twee moet nemen. En als dat voor zijn libido nog niet genoeg is, dan zeker nog maar een, enzovoort tot hij er vier heeft. Pas na deze vierde wordt het eindelijk tijd om aan de koranische principes van zelfbeheersing, bescheidenheid en trouw te gaan denken.

Aangezien zelfbeheersing en trouw voor de echtgenote van meet af aan een vereiste zijn, zijn deze morele deugden van even groot belang voor haar man. Het kan natuurlijk niet zo zijn dat de koran voor vrouwen nadrukkelijk een hoog beschavingsniveau vereist, terwijl hij tegelijkertijd mannen zou toestaan om met anderen om te gaan op het allerlaagste niveau. De wederzijds verantwoordelijkheid van *khilafah* [beheerschap, regentschap] zou anders worden overgelaten aan de ene helft der mensheid, terwijl de andere helft in de half dierlijke staat blijft steken.

Getuigen

Een ander punt van discussie bij het onderwerp vrouwen in de koran betreft de vrouw als potentiële getuige. Staat één mannelijke getuige onder alle omstandigheden gelijk aan twee vrouwelijke getuigen en is één man derhalve altijd gelijkwaardig aan of net zo goed is als twee vrouwen? In het betreffende vers staat dat voor 'een geschreven contract (...) als een verplichting wordt aangegaan' twee getuigen vereist zijn. 'Als er geen twee mannen zijn, dan een man en twee vrouwen uit hen die jullie als getuigen aanvaarden, zodat als één van hen beiden zich vergist, de andere haar eraan kan herinneren' (2:282). In de bewoording van dit vers worden de vrouwen niet beiden opgeroepen om getuige te zijn: de ene vrouw is aangewezen om de ander eraan te 'herinneren', ze dient dus als bekrachtiger. Hoewel de twee vrouwen samen optreden, hebben ze verschillende functies.

Daar komen nog enige contextuele overwegingen bij betreffende de noodzaak om meer dan één getuige te nemen. De bedoeling is ervoor te zorgen dat er geen – bedoelde of onbedoelde – vergissing plaatsvindt over de voorwaarden van het contract. Fazlur Rahman keurt de toepassing van de letterlijke bewoording van het vers op alle toekomstige transacties af in de volgende woorden:

... aangezien het feit dat de getuigenis van een vrouw minder waard geacht werd dan die van een man, samenhang met haar zwakkere geheugen voor financiële zaken, kan, als vrouwen wel vertrouwd raken met dergelijke zaken – waarmee niet alleen niets mis is, maar waarmee de maatschappij haar voordeel doet – de getuigenis van een vrouw gelijk staan aan die van een man.

De relevantie van het vers betreft dus een specifieke omstandigheid die niet langer van toepassing geacht hoeft te worden. Ik ben echter nooit commentaar tegengekomen dat de mogelijkheid van opzettelijke vergissing in overweging neemt. De oproep om twee getuigen te nemen 'uit hen die jullie als getuigen aanvaarde' duidt in de eerste plaats op een poging om corruptie te voorkomen. Als de ene faalt of overgehaald wordt om vals te getuigen, dan is daar de ander nog om de voorwaarden van het contract recht te doen. Gezien echter het feit dat vrouwen in de bedoelde maatschappij onder druk gezet konden worden, zou één vrouwelijke getuige gemakkelijk gedwongen kunnen worden om haar getuigenis te herroepen. Wanneer er twee vrouwen zijn, kunnen zij elkaar steunen – dit blijkt vooral uit de termen die gekozen zijn: als zij [*tudilla*] 'zich vergist', dan kan de ander haar [*tudhakkira*] 'herinneren aan' of 'haar aandacht weer vestigen op' de voorwaarden van de overeenkomst. Deze ene eenheid, die bestaat uit twee vrouwen met onderscheiden functies, verleent niet alleen beide vrouwen aanzienlijk individueel belang, maar vormt ook een verenigd front tegen de andere getuige.

Daar komt nog bij dat uit de eenheid 'één mannelijke getuige plus twee vrouwelijke' niet automatisch de formule twee-voor-één volgt, want dan zouden vier vrouwelijke getuigen twee mannelijke kunnen vervangen, maar die mogelijkheid wordt in de koran niet geboden. Ondanks de maatschappelijke beperkingen – de onervarenheid van vrouwen en de pressie waaraan zij blootstonden – werd een vrouw ten tijde van de openbaring niettemin gezien als potentiële getuige. Zelfs in die tijd van ernstige belemmeringen op het gebied van bewegingsvrijheid en op maatschappelijk en financieel gebied, werden in de koran de mogelijkheden van de vrouwen onderkend. Zulk een revolutionaire opvatting over het vrouwelijk potentieel zou in deze moderne tijd juist moeten leiden tot nadrukkelijker bevordering van haar deelname aan een moreel rechtvaardig maatschappelijk systeem, en het zou een einde moeten maken aan de exploitatie van haar en anderen in de maatschappij. Zulk een maatschappelijk systeem kan alleen bereikt worden als ervaring opdoen en onderwijs voor zowel mannen als vrouwen aangemoedigd worden.

Tenslotte betreft de overweging ten aanzien van getuigen in dit vers specifieke soorten financiële contracten. Het was niet de bedoeling dit als algemeen geldende regel toe te passen. Telkens wanneer in de koran geen gender gespecificeerd wordt voor een getuige, luidt de androcentrische interpretatie dat dus uitsluitend mannelijke getuigen bedoeld worden. Daaruit zou dan de formule volgen dat er twee keer het aantal vrouwen nodig is, niet alleen in het geval van getuigen, maar ook in geval van andere soorten vrouwelijke participatie.

De beperking bij financiële transacties geldt evenwel niet voor andere zaken. De noodzaak voor twee vrouwen en één man als getuigen bij financiële contracten is geen algemene regel voor maatschappelijke deelname van vrouwen, en zelfs niet voor ieder optreden als getuige. In andere gevallen waar getuigen nodig zijn dient geen onderscheid naar gender gemaakt te worden. Derhalve is iedereen die daartoe in staat geacht wordt, gerechtigd als getuige op te treden.

Erven

De wiskundige formule twee-op-één wordt nog versterkt, zij het op verkeerde gronden, door de simplificatie van de discussie over wat er in de koran staat over erfrecht. Hoewel de openingszin in verzen 4:11-12 stelt: 'voor één mannelijk [kind] evenveel als het aandeel van twee vrouwelijke', zien we bij nadere lezing van dit vers dat een verscheidenheid aan verdeelsleutels voor mannelijke en vrouwelijke nabestaanden opgesomd wordt. Als er slechts één vrouwelijk kind is, is het zelfs zo dat haar aandeel de helft van de erfenis is. Bovendien wordt de toedeling van ouders, broers, zusters, verre verwanten en nakomelingen in een groot aantal verschillende combinaties besproken, om aan te geven dat de verhouding van één op twee voor de vrouw ten opzicht van de man niet de enige manier is om bezit te verdelen, maar één van mogelijke, verschillende verhoudingen.

Bij deze verscheidenheid aan mogelijkheden springen twee dingen in het oog ten aanzien van het erfrecht: 1) In geen geval kunnen vrouwen onterfd worden, ook niet als ze verre verwanten zijn – dit vooral met de pre-islamitische gewoonten in gedachten die ook tegenwoordig nog in zwang zijn, waarbij zelfs het kindserfdeel van een vrouw gegeven wordt aan een of andere mannelijke verwant, ongeacht hoe ver in afstammingslijn verwijderd. 2) De gehele verdeling van de erfenis tussen de overige verwanten moet billijk zijn. Volgens deze verzen moet bij die billijkheid in de verdeling rekening worden gehouden met feitelijke *naf'a* [nut, verdienste] van de nabestaande.

De volle reikwijdte van de koranische voorschriften vereist dat we ook nog andere details bekijken die kunnen leiden tot een herindeling van de erfenis naar gelang de omstandigheden van de overledene en de erven. Voor de verdeling van de erfenis is het nodig dat gekeken wordt naar alle familieleden, combinaties en verdiensten. Als bijvoorbeeld in een familie met een zoon en twee dochters de achtergebleven moeder verzorgd en ondersteund wordt door een van haar dochters, waarom zou de zoon dan een groter erfdeel krijgen? Daar zou men wel eens anders over kunnen beslissen als gekeken wordt naar de feitelijke *naf'a* van die nakomelingen.

Niet alle mogelijkheden worden in de koran uitgewerkt. Door echter een groot aantal scenario's te geven wordt voldoende duidelijk gemaakt dat er vele combinaties mogelijk zijn die overwogen moeten worden voor de billijke verdeling van een erfenis.

Ten slotte kan nog een derde van het bezit worden nagelaten zonder enige beperkingen ten aanzien van de identiteit van de begunstigde en zonder dat de verdeling van de overige nalatenschap daardoor beïnvloed wordt. Dit biedt ruimte voor grote flexibiliteit, mits aan de billijkheid voldaan wordt, natuurlijk.

De kwestie van het erfrecht draait dus om deze punten: 1) de verdeling tussen zowel de mannelijke als de vrouwelijke nabestaanden; 2) het (gericht) nalaten van een deel van het bezit; 3) het rekening houden met de omstandigheden van de nabestaanden, hun verdiensten voor de overledene en het nut of voordeel van het geërfde bezit.

De autoriteit van de man

Hoewel de maatschappelijke verhandelingen in de koran zich specifiek richtten op het bestaande systeem, worden er ook algemene principes geformuleerd die oplossingen kunnen bieden voor maatschappelijke problemen in andere contexten. Ten opzichte van gezag was de heersende houding in die tijd patriarchaal. Net als in andere maatschappelijke zaken zien we hoe in de koranische oplossingen voor maatschappelijke problemen de algemeen gangbare opvattingen van het oude Arabië weerspiegeld worden.

Het algemene principe waarvan in de koran wordt uitgegaan ten aanzien van leiderschap, komt overeen met de regel dat leiderschap, net als elke andere taak, vervuld moet worden door degene die er het best geschikt voor is. Wat iemand het best geschikt maakt zijn kwalificaties of eigenschappen die nodig zijn om die bepaalde taak te vervullen: die kunnen liggen op het gebied van biologie, psychologie, opvoeding, financiering, ervaring enzovoort. Dit principe geldt in verscheidene complexe sociale arrangementen, zoals het familieverband, de maatschappij in haar geheel en leiderschap.

Op het gebied van leiderschap had het oude Arabische patriërchaat (evenals het huidige) aan mannen bepaalde voordelen te bieden. Inderdaad was het zo dat, waar mannen publieke privileges, ervaring en andere voordelen hadden, zij het meest geschikt waren om leidende functies te vervullen op het gebied van politiek en financiën. Hieruit werd ten onrechte geconcludeerd dat mannen altijd die voordelen zouden houden die hen het meest geschikt maakten voor het leiderschap. Maar deze voordelen zijn in de koran niet uitsluitend aan mannen voorbehouden. Mits ze gemotiveerd is, moet ook de vrouw kansen krijgen. Men mag ervan uitgaan dat haar vaardigheden om voor een aantal taken die veertien eeuwen geleden nog niet gewoon waren als de meest geschikte te worden aangemerkt, nu toch wel aanzienlijk zijn toegenomen.

Ondanks deze verschillen in kansen voor mannen en vrouwen ten tijde van de openbaring, wordt er in de koran niets geïmpliceerd of gezegd ter ondersteuning van het standpunt dat mannen van nature leiders zijn. Zelfs in de context van het patriarchale Arabië geeft de koran een voorbeeld van een vrouwelijke heerser. Zoals hierboven werd besproken, wordt Bilqis, de koningin van Sheba, in de koran buitengewoon gunstig afgeschilderd. In feite is ze naast de profeten de enige leider in de koran van wie een gunstig beeld wordt gegeven. Haar wijsheid en onafhankelijkheid als leider worden zelfs met name genoemd.

De koran sluit vrouwen niet uit van leiderschap over andere vrouwen, noch over zowel mannen als vrouwen. Er is echter wel de implicatie dat de noodzakelijke taken in de maatschappij bij voorkeur op de meest efficiënte manier dienen te worden uitgevoerd. Nu zullen noch mannen noch vrouwen in elke denkbare situatie even geschikt zijn. Een patriarchale maatschappij – zelfs een eigentijdse – ertoe dwingen zich aan een vrouwelijke heerser te onderwerpen, zou een nadelig effect hebben op het welvaren van die maatschappij.

Het bepalen van de meest geschikte voor de taken die verricht moeten worden is echter een dynamisch proces. Het steeds opnieuw beoordelen van de situatie van dat moment moet voldoende informatie opleveren over de vereiste kwalificaties voor het vervullen van een bepaalde taak. Wellicht kan een meer onafhankelijke vrouw met meer inzicht een volk beter voorgaan in haar toekomstig streven. Evenzo is het mogelijk dat een echtgenoot misschien meer geduld heeft met kinderen. Het zou hem dan ook vrij moeten staan die taak op zich te nemen, misschien niet permanent, maar zo nu en dan, bijvoorbeeld als zijn echtgenote ziek is. Zoals het leiderschap niet voor eeuwig en altijd bij alle mannen hoort, hoort kinderverzorging niet voor eeuwig en altijd typisch bij alle vrouwen.

Kinderverzorging

Ook in het geval van kinderverzorging heeft de meest gangbare ordening in vele maatschappijen bepaald dat deze typisch onder de verantwoordelijkheid van de vrouwen valt. Dit komt vele families het beste uit, net als veel vrouwen die een 'typisch vrouwelijke' neiging hebben tot verzorgen, maar hierdoor is deze cultureel bepaalde levensbestemming zozeer benadrukt dat zij welhaast inherent lijkt aan het vrouw-zijn.

De koran geeft aan beide ouders rechten ten aanzien van de kinderen en houdt in gelijke mate rekening met hun emotionele gehechtheid: 'een moeder zal geen leed worden aangedaan om haar kind, noch een vader om zijn kind' (2:233). De moeder krijgt de ruimte om haar kind te zogen, maar het wordt aan haar eigen goeddunken overgelaten: 'Moeders zullen hun kinderen zogen (...) dat geldt voor wie tot het einde willen zogen' (2:233). Als daarentegen een echtpaar of een moeder 'de kinderen door anderen wil laten zogen, dan is dat geen overtreding' (2:233). Dit maakt dus zelfs het verzorgen van het allerjongste kind een kwestie van eigen keuze.

Toch is de neiging altijd geweest om alle vormen van kinderverzorging, en daaraan gekoppeld ook alle vormen van huishoudelijk werk, aan de vrouw toe te delen. Hoewel deze werkverdeling sommige families past, vooral als de vader buitenshuis werkt en het gezin financieel onderhoudt, is die niettemin slechts één van de mogelijkheden, het is geen uitdrukkelijk gebod in de koran.

In families waar zowel de man als de vrouw voor het gezinsinkomen zorgen, is het niet eerlijk om uitsluitend de vrouw te belasten met al het huishoudelijk werk. Als zij kans heeft gezien haar goede daden te vermeerderen, dan zijn er voor hem net zulke kansen en kan hij meer gaan bijdragen aan het huishoudelijk werk en de verzorging van de kinderen. Bovendien geeft dit de kinderen een voorbeeld van de essentie van het koranisch waarderingssysteem dat geen onderscheid maakt tussen daden die specifiek zijn voor mannen en voor vrouwen: 'Maar wie – hetzij man of vrouw – deugdlijke daden doet als gelovige, zij zullen het paradijs binnengaan' (4:124).

Een dergelijk flexibel, geïntegreerd en dynamisch samenwerkingsverband kan voordelen bieden in vele maatschappij- en gezinstypen. Het biedt de eenoudergezinnen van tegenwoordig de erkenning waar zij recht op hebben. Als een vrouw aan het hoofd van een dergelijk huishouden staat, dan rusten de volledige

verantwoordelijkheid, het gezag en de *qiwamah* op haar schouders. Op vergelijkbare wijze kunnen dochters ook de verantwoordelijkheid op zich nemen van gehandicapte echtgenoten en van andere verwanten uit de 'extended family'.

Als men de koran als geheel beziet en niet in kleine aparte onderdeeljes uiteen laat vallen, kan dit slechts leiden tot de conclusie dat de potentiële rol van de vrouw in de maatschappij beslist minder beperkt moet zijn dan een vernederend en inhoudsloos bestaan dat haar reduceert tot voortplantingsdier dat alleen als hulp in de huishouding kan dienen. Tevens zouden haar vaardigheden en werkzaamheden aan het thuisfront dan erkend worden als zaken van grote betekenis, zodat allen die van zins zijn goede daden te verrichten zich zouden haasten om zich voor dezelfde taken aan te bieden. Als het de islamitische maatschappij ernst is de doelen van de koran met betrekking tot de rechten, plichten, potenties en capaciteiten van al haar oprechte leden te bereiken, dan zouden toch allen die waarlijk in de koran geloven voor de vrouw dezelfde gelegenheid tot ontplooiing en productiviteit verlangen als ze voor de man eisen. De man zou dan in gelijke mate belast worden met de verzorging van het gezin, naast het zorgen voor de materiële zaken. Kortom, beiden zouden van alle markten thuis zijn en elkaar, de familie en bijgevolg de maatschappij als geheel tot voordeel zijn. Slechts dan wordt de *khilafah* ten volle uitgeoefend. Het gezin vormt het allereerste oefenterrein. Immers, zoals de profeet zegt: 'De beste onder jullie is degene die het best voor zijn familie is'.

Y. Opiniestukken na programma De afspraak over het thema 'religie en homoseksualiteit'

<https://www.knack.be/nieuws/belgie/moeilijke-vraag-voor-imam-en-rabbijn-wat-als-uw-zoon-homo-is-video/article-normal-717299.html> (15/6/2016)

https://lectrr.be/nl/cartoon/2016_06_16_Homo (16/6/2016)

https://www.standaard.be/cnt/dmf20160616_02343416 (17/6/2016)

God, Jahweh en Allah versus de herenliefde

Als zelfs een progressieve rabbijn en een moderne imam niet eens kunnen aanvaarden dat zoonlief homo zou zijn, hoe zit dat dan met de rest van de islam, het jodendom en bij uitbreiding het christendom? Waarom worstelen de drie wereldgodsdiensten zo hard met de herenliefde?

Wat als uw zoon thuiskomt en zegt: 'Vader, ik voel me aangetrokken tot jongens, ik ben homo, is dat voor u acceptabel?' Een simpele vraag. Met maar twee antwoorden mogelijk. Ja. Ofwel: neen, niet aanvaardbaar. Die kwestie legde Bart Schols donderdagavond in De Afspraak voor aan rabbijn Aaron Malinsky en imam Brahim Laytous. De twee geloofsgeleerden, gevraagd om te komen spreken over religie en homohaar, voelden meteen de bui hangen, schuifelden ongemakkelijk op de stoel en probeerden de vraag te ontwijken in de beste tsjeventraditie. Malinsky suste zichzelf meteen. Een zoon als nicht? 'Zou me verwonderen, de kans is infinitesimaal klein.' En de rabbijn stak een haperend betoog af over een 'algemeen stramien van de maatschappij', over statistieken, uitgekende familiale projecten, uithuwelijken en de verkeerde invloed van dancings en internet. Laytous, als tweede aan beurt, sprak over een 'evolutie in de geloofsgemeenschap' en zei 'een luisterend oor' te hebben mocht zijn zoon 'zo zijn'. Finaal, na meermaals hardnekkig aandringen, moest Malinsky dan toch toegeven: 'Ik kan niet antwoorden'.

De goddelijke orde

Homoseksualiteit en religie: het blijft een moeilijk huwelijk. Ook in Vlaanderen anno 2016. Maar hoe komt dat toch? Vanwaar dat misprijzen? Die verstokte haat? In het beste geval: complete negatie? Waarom delen de drie monotheïstische godsdiensten, hoewel divers qua wereldbeeld, een gezamenlijke theologische afkeer van de mannenliefde?

Eén woord: het natuurwetdenken. Wie volgens die filosofie naar de wereld kijkt, ziet het werk van God. De wetten die hemel en aarde bewegen, zijn de wetten van de hand van God, Jahweh of Allah. De werkelijkheid ligt aan de leiband van het transcendente. Of anders gezegd: God bezielde de materie en die materie reageert als een trouwe hond aan de gestelde geboden. Een goed en gelovig mens (een afbeelding van God) probeert dan ook volgens die ingebakken wetten zijn leven in te richten – waarbij het biologische de religieuze werkelijkheid zichtbaar maakt. Een homoseksueel kan bijgevolg nooit voldoen en juist handelen volgens die logica. Want seksueel verkeer tussen twee mannen 'overschrijdt de goddelijke orde'. Platvloers uitgedrukt: een penis dient

enkel en alleen om het mannelijk zaad bij de vrouw binnen te brengen. Dat orgaan werd specifiek met dat nut gemaakt. Alle andere plekken en ingangen die het zoekt en vindt, zijn zondig en onzuiver.

‘In die essentialistische visie staat de menselijke seksualiteit ten dienste van de voortplanting’, becommentarieert de Gentse filosoof Maarten Boudry. ‘Masturbatie, anale seks, anticonceptie, perversies verstoren dat doel en zijn dus inherent verkeerd, te mijden gedrag.’ In dat licht valt ook de uitspraak van bisschop Léonard te begrijpen, die over aids sprak in termen van ‘immanente gerechtigheid’. Wie de wetten van de natuur tart, wordt gestraft. Een beetje zoals iemand een kater krijgt door te veel te drinken. Het lichamelijke gestel kan een bepaalde hoeveelheid alcohol aan, maar eenmaal over die limit, neemt het lijf wraak. De homo krijgt geen hoofdpijn maar aids – de manier van de natuur om de man tot de orde te roepen.

Dat zowel de islam, het jodendom als het christendom op dat vlak hetzelfde denken, verwondert Boudry overigens niet. Historisch gezien stammen de drie godsdiensten van dezelfde ideologische, theologische bron. De verwevenheid is groot. ‘Het verhaal van Sodom en Gomorra, twee steden die God vernietigde door de homoseksuele losbandigheden van het volk, komt bijvoorbeeld in de drie religies terug.’

Gebrekkige voortplanting

Maar bij homofobie, homohaar, homonegativiteit spelen volgens Pieter Adriaens nog andere elementen mee die niet strikt religieus te duiden vallen. Samen met collega-filosoof Andreas De Block schreef Adriaens *Born this way*, een interessant, universitair bekroond boek over de herenliefde in alle wijsgerige en culturele facetten. ‘Ikzelf zou, eerlijk gezegd, wellicht ook schrikken als mijn zoon met die boodschap thuiskwam. Ja, ik ben open en tolerant, maar plots wordt het persoonlijk. En je denkt altijd in een eerste, beschermende reflex: ik wil het beste voor mijn kind. En homo zijn maakt het harder, ook in progressieve westerse samenlevingen. Dat bewijst ook de schietpartij in Orlando. Met andere woorden: ik wil Malinsky en Laytous ook niet te snel veroordelen en vindt de hetze daarom enigszins overroepen.’ Naast een soort vaderlijke bezorgdheid wijst Adriaens ook op andere sentimenten die onderhuids sluimeren in het debat. Bijvoorbeeld de latente angst voor de toekomst. Of beter: het gebrek aan toekomst. ‘Homoseksuelen kunnen zich eenvoudigweg niet voortplanten. Als iedereen die levensstijl hanteert, sterft de soort uit. In bepaalde kringen leeft die gedachte zeer sterk. De continuïteit van het volkslichaam staat immers op het spel. John Howard, de gewezen premier van Australië, uitte enkele jaren terug een gelijkaardige bezorgdheid.’

Overigens, wat is een homo nu precies? Een man? Een verwijfde man? Een mannelijke vrouw? Een man met een ander, vreemd idee van mannelijkheid? Een man met een vernieuwde invulling van vrouw-zijn? Of iets tussen man en vrouw in? ‘Anders gezegd: alles kan. En dat scheidt verwarring’, vermoedt Adriaens. ‘Een homoseksueel valt niet zomaar in één vakje te stoppen; het gaat om een grensgeval, een vage vorm, wat sommigen de stuipen op het lijf jaagt, walging oproept. Het is misschien een vreemde vergelijking maar dat maakt een goede horrorfilm ook zo spannend: het opgeroepen gevaar valt niet duidelijk te definiëren, komt nooit helemaal in beeld, blijft de betrokkenen ontglippen.’

Socrates

Ook de oude Grieken, nochtans de uitvinders van de herenliefde, veroordeelden scherp die onduidelijke scheidingslijnen. ‘Een man die vrouwenkleren droeg en parfum spoot kreeg het hard te verduren in die samenleving’, weet Adriaens. ‘Een dergelijk subject was een ware aanfluiting voor het concept mannelijkheid. Die veegde met zijn gedrag zijn voeten aan de vastgestelde grenzen.’ Toch kon het perfect: liefde en genegenheid tussen twee mannen. Maar dan vooral tussen een ouder iemand en een jonge knaap, waarbij de eerste kon genieten van de jeugdige strakheid, de leerling werd dan weer overrompeld met cadeautjes en werd geïntroduceerd in de betere kringen. Een soort van pedagogische pedofilie. Bekendste voorbeeld blijft natuurlijk Socrates en de wondermooie, stoutmoedige en opportunistische Alcibiades. Ondanks die andere argumenten wil Adriaens het belang van religie echter niet minimaliseren. ‘Er bestaat wel degelijk een correlatie. De maatschappelijke aanvaarding van homoseksualiteit is namelijk groter in landen waar godsdienst een minder prominente rol speelt, met name in Europa, sommige delen van Latijns-Amerika en Australië.’

Lesbische lust

Anderzijds: de drie wereldgodsdiensten kennen ook uitzonderingen op de regel. In de Bijbel staan, naast duidelijke citaten die homoseksualiteit als 'gruwelijk' bestempelen, ook passages die een soort van herenliefde enigszins oogluikend dulden. De Thora maakt geen expliciet melding van lesbische lust, wat joodse holebi's als een voet tussen de deur beschouwen. En wat de islam betreft wijzen exegeten op het simpele feit dat de profeet Mohammed niemand daadwerkelijk strafte voor homoseksualiteit. Toch zal 'generatie na generatie' moeten worden opgevoed met het idee dat homoseksualiteit perfect kan, benadrukt Boudry. 'Heteroseks blijft voor velen de norm, en alles wat afwijkt, voelt als onnatuurlijk. Dat leeft sterk. De idee van een goddelijk verbod, neergeschreven in een onfeilbaar boek, bekrachtigt die intuïtie en maakt het heel hardnekkig. Ook in niet-religieuze context komt die voor. Mensen denken dat homoseksualiteit onnatuurlijk is, en daarom fout. Filosofen noemen dat de naturalistische drogreden. Maar wat als natuurlijk geldt, is daarom nog geen ethische standaard. De natuur is eerder moreel onverschillig.'

https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20160617_02344669 (18/6/2016)

'Ik hou de sabbat én ik val op mannen'

Een keppeltje draagt hij alleen tijdens het gebed op sabbat, of in de synagoge. Maar Emmanuel Stein is wel op en top joods, én homo. Eentje zoals er wel meer rondlopen in Antwerpen, 'wat rabbijn Malinsky ook mag beweren'. De Afspraak-presentator Bart Schols ging woensdag helemaal voor dat ene antwoord van praatgast rabbijn Aaron Malinsky: 'Als uw zoon zich aangetrokken voelt tot jongens, accepteert u dat dan?' Respons bleef uit, Malinsky fietste om de vraag heen en zei dingen als 'onze kinderen gaan niet naar de discotheek en komen niet in de verleiding' en 'het percentage (holebi's in de vrome joodse gemeenschap, red.) is ontzettend laag'. Het fragment schoot op de sociale media alle kanten op, met felle reacties over geloof en geaardheid.

Wereldvreemdheid

Maar hoe kwam Malinsky's aantreden over bij iemand die joods en homo is? Iemand die in de Antwerpse joodse buurt uit de kast is gekomen? 'Ik vind het heel jammer dat de rabbijn met dit soort wereldvreemdheid overkomt als de spreekbuis van de joodse gemeenschap', zegt Emmanuel Stein (28). 'Heel wat joodse mensen die ik ken – hetero's en holebi's – zijn verontwaardigd. En mijn moeder ook.' Emmanuel groeide op in de joodse wijk, woont nog in Antwerpen, maar staat wel op het punt om te verhuizen naar Brussel, waar hij werkt als psycholoog. Momenteel is hij single. 'Ik was 21 toen ik thuis mijn coming-out deed', vertelt Emmanuel. 'Ik vond het heel moeilijk om te vertellen, niet om religieuze redenen, maar omdat ik zelf al een hele tijd worstelde met mijn gevoelens. Ik wilde mijn ouders niet teleurstellen, want ik weet dat zij net als zovele ouders verwachtten dat ik ooit thuis zou komen met een vrouw, dat we zouden trouwen en kinderen krijgen. Ze zagen het niet aankomen, en wat ik hun vertelde was dus wel een beetje een shock. Het heeft wat tijd nodig gehad, maar ze hebben snel gezien dat ik samen met een vriend gelukkig kon zijn, en dat was voor hen het belangrijkste. Zoals voor de meeste ouders.'

'Jood op mijn manier'

'De context waarin ik ben opgegroeid, heeft mijn coming-out en de onzekerheden daarrond eigenlijk niet beïnvloed', zegt Emmanuel. 'Vaststellen en toegeven dat je homo bent, het moet binnen de chassidische gemeenschap (ultraorthodoxe joden, onder meer te herkennen aan hun klederdracht, hoeden, pijpenkrullen en pruiken, red.) niet makkelijk zijn...'

'Ik ken geen holebi's die door hun familie verstoten zijn, maar het ligt er wel allemaal heel gevoelig. Maar het is niet omdat die conservatieve joden zo zichtbaar zijn, dat er geen progressieve stemmen zijn. Ik ben bijvoorbeeld opgegroeid in een open gezin, en zoals ons wonen er veel mensen in de joodse buurt.' Emmanuel ging tot zijn twaalfde naar een joodse school, het middelbaar deed hij in het atheneum van Berchem.

'Joodse rituelen zijn in onze familie belangrijk', zegt hij. 'Maar het is allemaal niet zo strikt. Ik ga bijvoorbeeld alleen op feestdagen naar de synagoge, maar daarbuiten draag ik geen keppeltje. Behalve dan tijdens het gebed

op sabbat (de rustdag van de joden, van vrijdagavond tot zaterdagavond, red.). Daar hou ik wel wekelijks aan. Ik breng die graag door met mijn familie. Koosjer eten doe ik niet.'

'Elke jood is toch gewoon jood op zijn manier? Ik beleef de religie niet streng, maar het jodendom is voor mij wel een belangrijk element in mijn identiteit', zegt Emmanuel.

Stuitend

Voor mensen als Emmanuel is er daarom BaLaGan!, een vereniging van joodse holebi's in en rond Brussel, met leden uit heel België. 'Wij veroordelen op de strengst mogelijke manier de beweringen van rabbijn Aaron Malinsky over homoseksualiteit binnen het jodendom', zegt David Weis. 'Het jodendom en zeker zijn progressieve strekkingen hebben altijd gevochten voor meer rechten voor holebi's, en zullen dat altijd blijven doen. De overgrote meerderheid van joden in de wereld gaan niet akkoord met Malinsky's opmerkingen. Religie zou vooruitstrevend moeten zijn, en strijden voor het goede in de samenleving.'

'Die knullige wereldvreemdheid van Malinsky maakte hem tot nu toe misschien sympathiek op tv, maar het wordt wel stuitend als hij de realiteit ontkent', zegt Emmanuel. 'Homoseksualiteit komt in de joodse gemeenschap net zo vaak voor als daarbuiten.' Emmanuel verstoopt zijn geaardheid niet. 'Met mijn vorig lief liep ik zonder nadenken hand in hand rond in de joodse buurt. Dat is nooit een probleem geweest.'

<https://tinnekebeeckman.com/2016/07/26/essay-van-j-de-ceulaer-ons-systeem-is-superieur-maar-daarom-wij-nog-niet-dm-18-juni-2016/> (18/6/2016)

Zijn die verlichte geesten allemaal wel zo verlicht?

Elke aanslag lijkt het te bevestigen: de westerse normen en waarden steken er met kop en schouders bovenuit. De democratische rechtsstaat en de Verlichting zijn hipper dan ooit. Maar over welke Verlichting hebben we het precies? Moet iedereen atheïst worden of mogen moslims, joden en christenen nog geloven dat God niet van homo's houdt?

Het was een televisie-interview dat de geschiedenis zal ingaan. Met één simpele vraag heeft Bart Schols woensdagavond het debat over onze normen en waarden nog eens op scherp gezet. Toen hij in *De Afspraak* imam Brahim Laytous en rabbijn Aaron Malinsky vroeg wat ze ervan zouden vinden mocht een van hun respectieve zonen zeggen dat hij homo is, begonnen ze te kronkelen als palingen in een emmer zeepsop. Door de vraag rustig te blijven herhalen, legde Schols de vinger stevig op de wonde: monotheïstische godsdiensten hebben een probleem met homoseksualiteit. Niet alleen de islam, ook het jodendom. En de katholieke kerk, uiteraard – als ze recht in de leer is, tenminste.

De conclusie zou kunnen zijn dat Laytous en Malinsky, en hun geloofsgenoten, nog niet volslagen verlicht zijn, dat wil zeggen, nog niet echt doordrongen van de westerse waarden en normen die vorm kregen in de beroemde achttiende eeuw, de eeuw van de Verlichting. Maar klopt dat ook? Wel, dat hangt er maar vanaf, zou ik in dit essay willen betogen, wat we precies onder Verlichting verstaan. Als u mij toestaat, maak ik even een omweg om dat duidelijk te maken. Een omweg via Guy Verhofstadt. Onze liberale oud-premier heeft in mijn bijzijn ooit iets angstaanjagends gezegd. Dat gebeurde in 2014, terwijl ik hem in zijn kantoor zat te interviewen over zijn kandidatuur voor het voorzitterschap van de Europese Commissie. Verhofstadt is, zoals bekend, nogal passioneel aangelegd en dat spreekt veel mensen aan. Mij niet zo. Ik ben veeleer beducht voor de bevlogenheid van politici zoals Verhofstadt, omdat ze in al hun enthousiasme weleens over hun eigen veters dreigen te struikelen. Geef mij maar de rustige vastheid van leiders zoals Herman Van Rompuy.

Toen ik Verhofstadt vroeg of passie niet levensgevaarlijk kan zijn, gaf hij dat meteen toe. Het is te zeggen: hij gaf het maar hálf toe. Passie kan levensgevaarlijk zijn 'als het voor de verkeerde zaak is', zei hij. Mijn volgende vraag was de logica zelve: 'Twijfelt u nooit of u wel voor de goede zaak vecht?' Ik wist haast zeker dat Verhofstadt nooit twijfelt, maar zou hij dat ook toegeven? Zat ik hier oog in oog met een man die ervan overtuigd is dat hij altijd voor de goede zaak vecht, en dat hij zich dus niet kan vergissen? Ik spitste mijn oren. En ja, hoor. 'Als je idealen en doelen ingebed zijn in de traditie van vrijheid en rechtvaardigheid, als je de verlichtingsidealen voor ogen

houdt, dan kun je je toch niet vergissen?’ zei Verhofstadt meteen, zonder verpinken. Ik probeerde mijn verbazing te verbergen en vroeg het voor alle zekerheid nog eens: ‘Nee?’

Verhofstadt gaf geen krimp. ‘Wanneer vergissen mensen zich?’ vroeg hij uitdagend. ‘Als ze het pad van de Verlichting verlaten. Als ze de principes van vrijheid en gelijkheid opzij zetten. Als ze identiteit en etniciteit als criteria gebruiken. Als emotionele en irrationele argumenten het winnen van de ratio. Het probleem is nu net dat de verlichtingsidealen met te weinig passie worden uitgeschreeuwd. Wie dat doet, wie gepassioneerd opkomt voor de Verlichting, kan niet verkeerd zitten.’

Lees: ik ben eigenlijk onfeilbaar.

Ketters en dissidenten

Ik moest op dat moment, terwijl ik in het kantoor van Verhofstadt zat, terugdenken aan een interview dat ik in 2011 had gedaan met Samuel IJsseling, de ondertussen overleden Leuvense filosoof die het postmodernisme in onze contreien introduceerde. Toen ik hem vroeg om die filosofische strekking eens te definiëren, gaf hij een antwoord dat ik nooit zal vergeten. ‘Het postmodernisme gaat in tegen de cultus van de eensgezindheid’, zei IJsseling. ‘De werkelijkheid is meervoudig, nooit eenduidig. Het postmodernisme kent de prioriteit van de veelheid boven de eenheid. Van de dissensus boven de consensus. Eigenlijk is de democratie een postmoderne zaak: de veelheid aan opvattingen en keuzes kan nooit samenvallen in een eenheid. Ik zeg niet dat het modernisme per se tot de dictatuur moet leiden, maar er is in dat modernisme toch die cultus van de eensgezindheid. Het idee dat alles maakbaar is, dat alles controleerbaar is.’

Het idee, vulde ik aan, dat er voor elk probleem een optimale oplossing bestaat, waar eigenlijk geen alternatief voor is. ‘Precies’, zei IJsseling. ‘Dat idee. En dat kán dus niet. Die overtuiging leidt makkelijk tot de dictatuur. Als ik weet wat de beste weg is, dan zijn de mensen die het niet met mij eens zijn dus dom. Ik zeg niet dat postmodernisme en democratie per se samenvallen, maar er zijn toch raakpunten. We moeten respecteren dat andere mensen heel anders denken, en dat zij daarom nog geen slechte mensen zijn. In het totalitaire denken is dat wel zo: de kerk kent ketters, totalitaire systemen kennen dissidenten die worden opgesloten of uitgeroeid.’

IJsseling had gelijk, Verhofstadt zat ernaast. Ook wie het goed met de mensheid voor heeft, kan zich soms terdege vergissen. Verhofstadt zelf, bijvoorbeeld. Laten we ons tot de twee bekendste voorbeelden beperken. Eén: in 2002, toen hij premier was, kondigde Verhofstadt in het parlement de arrestatie van activist Dyab Abou Jahjah aan – een aanfluiting van de scheiding der machten, toch een waardevolle erfenis uit die fameuze achttiende eeuw. Twee: in datzelfde jaar liet Verhofstadt tientallen Roma in Gent onder valse voorwendsels naar het politiekantoor lokken en collectief deporteren – iets waarvoor hij later op de vingers werd getikt door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, nog zo’n prachtige verworvenheid van de westerse beschaving.

Om maar te zeggen: zo verlicht is die Verhofstadt niet. Gelukkig is dat niet zo erg, want het systeem is dat wel. Die verlichte, democratische rechtsstaat van ons zit zo goed in elkaar dat zelfs flaterende premiers hem niet uit balans kunnen brengen. Het systeem is slimmer dan de som der delen. Het is iets wat we volgens mij dezer dagen voortdurend voor ogen moeten houden, in de discussies over de superioriteit van onze normen en waarden. Niet wij zijn allemaal zulke verlichte geesten, die volledig doordrongen zijn van die normen en waarden. Nee, wij zijn feilbaar en gebrekkig en onvolmaakt, maar wij hebben het geluk dat we leven in een robuust systeem dat erin slaagt om ons allemaal hoe langer hoe beter in het gareel te houden. Zelfs de bekendste filosoof van Vlaanderen.

Gênant maar leerzaam

Als iemand in Vlaanderen de Verlichting helemaal in zijn eentje lijkt te belichamen, dan zal het filosoof Etienne Vermeersch wel zijn. Als jongeman liet hij de duisternis van het klooster achter zich om met de lantaarn van zijn verstand onverdroten op zoek te gaan naar de waarheid. Hij bewijst op eenvoudig verzoek dat God niet bestaat en speelde een cruciale rol bij de totstandkoming van de euthanasiewet. Beleidsmakers doen graag een beroep op hem als ze de fundamenten van onze maatschappijmodel eens uitgebreid op papier willen zetten. Zo liet staatssecretaris voor Asiel en Migratie Theo Francken zijn fameuze nieuwkomersverklaring door Vermeersch nalezen en goedkeuren.

Met die verklaring moeten nieuwkomers expliciet aangeven dat ze akkoord gaan met de waarden en normen die onze samenleving schragen: de gelijkheid van man en vrouw, de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van eredienst, de wetten van het land, enzovoort. Dat alleen nieuwkomers die tekst moeten ondertekenen, wekt de suggestie dat iedereen die hier woont al deze normen en waarden kent en toepast. Een verkeerde suggestie, zo bleek ondertussen. De opstellers van de tekst hadden zélf een essentiële verworvenheid van de Verlichting over het hoofd gezien: de vrijheid van geweten. In de oorspronkelijke tekst stond om de haverklap dat nieuwkomers die fundamenteën moeten 'aanvaarden', en dat kun je niet vragen. Je kunt eisen dat mensen ergens naar 'handelen', niet dat ze iets ten diepste 'aanvaarden' of 'denken'. De gedachten zijn namelijk vrij.

Gelukkig kent ons systeem een Raad van State die staatssecretarissen en filosofen kan terugfluiten als ze normen en waarden van de Verlichting met de voeten treden, en zal de nieuwkomersverklaring worden aangepast. Een gênant, maar leerzaam incident.

Er valt wel iets te zeggen voor die verklaring, trouwens. Het is geen slecht idee om de fundamenteën van ons maatschappijmodel eens op een rijtje te zetten. Dat is ook wat de leden van de Kamercommissie Grondwet proberen te doen: grondig nadenken over de rechten en vrijheden die iedere burger in dit land geniet. Dat is ook wat verschillende auteurs de laatste tijd doen: van filosofe Tinneke Beeckman tot oud-reclamemaker Guillaume Van der Stighelen – allemaal denken ze na over de Verlichting. Beeckman publiceerde eerder al *Macht en onmacht: een verkenning van de hedendaagse aanslag op de Verlichting*, en schreef mee aan het boekje *De Verlichting uit evenwicht?*, dat onlangs door denktank Itinera werd uitgegeven. Van der Stighelen publiceerde pas *Samen door één deur: hoe wij, kinderen van de Verlichting, onze samenleving moeten beschermen*. Opmerkelijk: Beeckman en Van der Stighelen schrijven 'Verlichting', in deze betekenis althans, met een hoofdletter, hoewel dat sinds de laatste spellingshervorming officieel met een kleine letter moet. En ze hebben natuurlijk gelijk. Daarom doe ik dat ook. De Verlichting is hip, en meer dan ooit een hoofdlettertjperk.

De vraag is alleen: over welke Verlichting hebben we het nu eigenlijk?

Van homo tot hetero

Laat ik opnieuw de onvolprezen Etienne Vermeersch als voorbeeld nemen. Als hij met moslima's discussieert over de hoofddoek, wat hij al vaak en grondig heeft gedaan, dan doet hij dat met de Koran in de hand. Vermeersch zou moslima's er graag van overtuigen dat ze die hoofddoek helemaal niet hoeven te dragen. Omdat die verplichting nergens in de Koran te vinden is. Vermeersch probeert moslima's te bevrijden uit hun religieuze dwaling. Dat is zijn goed recht en dat siert hem. Het is alleen een beetje raar. Omdat het daar in het hoofddoekendebat eigenlijk niet over gaat. De relevante vraag voor het maatschappelijk debat over de hoofddoek is niet: zegt de Koran dat je als vrouw een hoofddoek moeten dragen? De juiste vraag is: mag je als vrouw een hoofddoek dragen als je vindt dat die praktijk bij je geloof hoort? Als Vermeersch met de Koran zwaait, zou de moslima met de grondwet kunnen zwaaien. En wie van de twee is dan verlicht? Staat de grondwet niet boven de Koran?

De discussie over homoseksualiteit sluit daarbij aan. In een verlichte, democratische rechtsstaat is het niet verboden om homoseksualiteit zondig te vinden. Gelukkig maar, anders zou de gedachtenpolitie veel werk hebben. Vandaag worden alle pijlen gericht op de islam, maar in essentie hebben jodendom en christendom precies dezelfde visie: niet de homo zelf, maar de homoseksuele daad is zondig. In een interview met deze krant legde Michael Freilich, hoofdredacteur van *Joods Actueel*, dat onlangs nog eens uit. 'Voor de joodse leer is homo zijn ook geen probleem, maar de homoseksuele daad wel. Dat staat nu eenmaal in de Bijbel. Als iemand als homoseksueel wil leven, mag hij dat doen. Maar dan buiten de joodse gemeenschap. Hij kan er in elk geval niet binnen de gemeenschap mee te koop lopen. Ik ken joodse mensen die homoseksuele gevoelens hebben, maar die zijn weggetrokken uit de gemeenschap. En als ze nog eens op bezoek komen, houden ze rekening met de gevoeligheden en geven ze elkaar geen hand.'

Het is een mooie paradox: in een verlichte maatschappij is niet elk individu verplicht om volkomen verlicht te zijn. De democratische rechtsstaat beschermt afwijkende ideeën en overtuigingen, ook als die niet in overeenstemming zijn met het algemeen geldende eenheidsdenken. Om maar te zeggen: tot 1973 stond homoseksualiteit in de *Diagnostic and Statistic Manual of Mental Disorders*, de Bijbel van de psychiatrie, geboekstaafd als een mentale afwijking. Reconversie therapie, die van homo's hetero's probeert te maken,

bestaat vandaag nog altijd – weliswaar in de marge, maar toch. En dichterbij huis: bij de MR, de partij van onze eigen premier Charles Michel, stemden de meeste Kamerleden tien jaar geleden tegen het wetsvoorstel dat adoptie door homo's mogelijk maakt.

Niet wij zijn allemaal per se zo verlicht, het systeem is verlicht. De morele vooruitgang die de westerse beschaving kenmerkt, is een eigenschap van het geheel, dat meer is dan de som der delen. Zoals katholieken en liberalen zich gaandeweg hebben verzoend met gelijke rechten voor homo's, zo zullen ook steeds meer moslims en joden dat doen. Dé islam en hét jodendom zullen niet gauw veranderen, maar individuele moslims en joden natuurlijk wel. Niet allemaal, en zeker niet allemaal tegelijk. Maar goed, ook Godfried Danneels en André-Joseph Léonard zullen in dit leven de homoseksuele daad nooit kunnen aanvaarden als een volstrekt normale uiting van lust en liefde. Dat is jammer, maar het is niet verboden. Zoals het ook niet verboden is, misschien zelfs aangewezen, om te blijven proberen hen van het tegendeel te overtuigen. Zolang we daarbij maar niet overgaan tot geweld.

Van loge tot moskee

Het is wellicht de belangrijkste taak van dat prachtige, verlichte systeem waarvan wij deel mogen uitmaken: de beteugeling van geweld. Daar is het allemaal mee begonnen. Onze voorouders hebben de tolerantie en later de rechtsstaat niet uitgevonden omdat ze zo slim en idealistisch waren, maar omdat ze het verwoestende geweld beu waren. In *Samenleven met overtuiging(en)* schrijft filosoof Patrick Loobuyck: 'De religieuze tolerantie als antwoord op de godsdienstoorlogen is niet geboren als een verheven waarde, een ideaal of een morele deugd, ze was het noodgedwongen resultaat van een pragmatisch zoeken naar vrede en maatschappelijke stabiliteit. Knarsetandend hebben onze politieke en religieuze leiders een vorm van religieuze tolerantie ingevoerd, om een groter kwaad, namelijk dat van aanhoudende godsdiensttwisten, te vermijden.'

Zo is ook de vrijmetselarij ontstaan: toen een aantal heren van stand besloten om elkaar op discrete wijze af en toe te ontmoeten en zo de diepe verschillen die hadden geleid tot al die godsdienstoorlogen, te kunnen overstijgen. Zij wilden elkaar niet bekeren, ze wilden integendeel net een einde maken aan de moordzuchtige bekeringsdrift waar Europa eeuwenlang onder had geleden. In katholieke landen zoals België en Frankrijk is de vrijmetselarij ondertussen geëvolueerd naar een sectaire club die kandidaat-leden nog durft te weigeren omdat ze hun kinderen naar een katholieke school sturen – dat is zo ongeveer het tegenovergestelde van wat hun *founding fathers* voor ogen hadden. Dat veel Belgische vrijmetselaars het voortouw nemen in de islamkritiek is trouwens nogal ironisch: in de meeste Belgische loges is het streng verboden om vrouwen in te wijden. Nee, de maçonnieke werkplaats verschilt niet zo hard van de moskee.

Niet wij zijn allemaal per se zo verlicht, de Verlichting schuilt in het systeem dat wij geërfd hebben. Misschien moeten we dat systeem vergelijken met de wetenschappelijke methode. Ook in de wetenschappen geldt dat het geheel sterker is dan de individuele delen. Niet alle wetenschappers zijn even slim. Sommigen zitten er hun hele leven volledig naast. Anderen zijn corrupt of kwaadaardig of lichten de boel op. Dat is erg, maar nooit fataal, want het systeem is perfect in staat om zichzelf te corrigeren. Zo is het ontworpen. De wetenschappelijke methode leidt de mensheid onafwendbaar tot een steeds betere benadering van de waarheid.

Daar zit de spanning tussen de twee niveaus waarop de Verlichting zich manifesteert: dat van het individu en dat van het systeem. Het systeem kent morele vooruitgang en vergaart steeds meer kennis. Maar ieder individu heeft het recht om op vreedzame wijze te dwalen: de oud-premier, de filosoof en de rabbijn en, om een voorbeeld uit een heel andere hoek te geven, de arts die homeopathie voorschrijft en zo de geloofwaardigheid van een levensgevaarlijk bijgeloof in stand houdt. Want niet iedere uitspraak is even waar of evenwaardig. Op dat vlak heeft het postmodernisme van Samuel IJsseling ook onheil gesticht, zoals Tinneke Beeckman in haar werk aantoonde. Het postmodernisme heeft de neiging om vooruitgang en waarheid helemaal weg te relativiseren. En daar moet iedereen die de Verlichting genegen is, natuurlijk tegen blijven argumenteren.

Zolang niemand maar denkt dat hij of zij als individu de volmaakte belichaming is van de normen en waarden die onze samenleving schragen. En zolang niemand maar omver valt als zijn buurman anders blijkt te denken. 'Want dat is het net: wie wil dat iedereen hetzelfde denkt, hoort niet thuis in een democratische rechtsstaat, maar in het kalifaat.'

In zijn essay 'Zijn die verlichte geesten allemaal wel zo verlicht?' (DM 18/6) brengt Joël De Ceulaer (JDC) enkele zinnige gedachten naar voren, maar de logische spankracht van zijn argumentaties laat te wensen over. Hij vraagt zich af of het 'verlicht' karakter dat wij aan onze maatschappij toeschrijven, wel zo algemeen aanwezig is als we graag suggereren. Een eerste illustratie van zijn vraagstelling vindt hij in een uitspraak van Guy Verhofstadt (Open VLD): 'Wie de verlichtingsidealen voor ogen houdt mag zeker zijn dat hij voor de goede zaak vecht.' Ik laat hier in het midden of men dat principe in zijn algemeenheid kan volhouden. Mij interesseert de wijze waarop JDC meent het te kunnen ontkrachten. Hij verwijst naar het feit dat Verhofstadt in 2002, toen hij premier was, tot tweemaal toe een inbreuk pleegde op het principe van 'scheiding van de machten', een van de kroonjuwelen van de verlichting. JDC besluit hieruit dat Verhofstadt niet zo verlicht was en suggereert hiermee tevens dat zijn principe niet algemeen geldig is. Maar dat klopt niet. Iemand die een rekenfout maakt brengt de stellingen van de rekenkunde niet in het gedrang, en iemand die tegen een algemeen principe zondigt, tast daarmee dat principe zelf niet aan. Hij biedt alleen een illustratie van het woord van Jezus: 'De geest is gewillig, maar het vlees is zwak (Mc 14, 38).' Als Verhofstadt wel degelijk zijn ideaal trouw gebleven was, dan was er geen fout gebeurd. En terloops: wie zonder zonde is, werpe de eerste steen.

Vervelend is echter dat JDC deze anekdote aanhaalt na een betoog voor het postmodernisme van Sam IJsseling. Sam was een minzaam man, maar zijn theorie was al even gevaarlijk als ze aantrekkelijk lijkt: 'Het postmodernisme gaat in tegen de cultus van de eensgezindheid.' In zijn algemeenheid opgevat leidt zo'n opvatting tot relativisme: alle denkbare beelden zijn gelijkwaardig. Maar de grootste realisatie van onze beschaving is het tot stand brengen van de wetenschap. Dat is een verzameling van waarnemingen, wetten en theorieën waarover volkomen 'eensgezindheid' bestaat, wereldwijd. Er zijn terreinen waarop het onderzoek nog aan de gang is, maar dat vertrekt van een kerngebied van kennis waarover niemand twijfelt.

Deze kern in vraag stellen is puur obscurantisme. Zelfs op het ethische en algemeen filosofische gebied is er vooruitgang gerealiseerd. De 'synthetische a-priorikennis', een lumineus idee van Kant, is onder meer door de ontdekking van de niet-euclidische meetkenden 'eensgezind' weggeblazen. De aanvaarding van slavernij, die tot in de 17de eeuw nagenoeg algemeen was, is nu bij de grote meerderheid van de ethici en zelfs theologen, verdwenen. Uiteraard zijn er op het ethische en politieke vlak nog onzekerheden, maar dat beseffen is iets helemaal anders dan suggereren dat er geen echte vooruitgang is. Men kan zich vergissen, maar men kan de vergissingen te boven komen. Het postmodernisme daarentegen brengt de hoop daarop in het gedrang.

JDC zet zijn betoog verder met een verwijzing naar mij, als 'belichaming' van de verlichting. Hij doet mij te veel eer aan. Hoewel ik mij als een mens van de verlichting beschouw, heb ik daarover onvoldoende gewerkt om mij echt deskundig te noemen. Wie wel de verlichting grondig kent en met veel wijsheid op onze tijd toepast, is Tinneke Beeckman.

Maar nu ik toch aan kritiek, zij het welwillende, word onderworpen, wil ik er even op ingaan; opnieuw om de puntjes op de i te zetten. Ik heb meegewerkt aan het opstellen van de 'nieuwkomersverklaring' van Theo Francken (N-VA). Het is echter niet zo dat er wezenlijke rechten van de verlichting in deze verklaring ontkend worden. Er wordt gevraagd dat men deze basisrechten 'aanvaardt'. Volgens de Raad van State betekent dat blijkbaar 'als overtuiging aannemen', maar volgens Van Dale is dat de derde betekenis van 'verklaren'. De vierde luidt: 'zich schikken in, zich neerleggen bij'.

Aangezien het hier niet over waarheden gaat, die men moet 'geloven', maar over waarden en normen die men in het gedrag moet respecteren, geldt hier die vierde betekenis en komt de vrijheid van denken niet in het gedrang. JDC vergist zich opnieuw als hij denkt dat ik, in verband met de hoofddoek, met de Koran zwaai en de moslima met de grondwet. Als ik naar de Koran verwijs, gebeurt dat alleen als antwoord op moslima's die voor het dragen van hun hidjab naar die Koran verwijzen. Ik wijs een algemeen verbod van de hoofddoek af (zie etiennevermeersch.be: De islam en de hoofddoek).

Daarnaast verdedig ik het verbod op het dragen van religieuze symbolen bij het uitoefenen van een openbaar ambt en bij leerlingen van scholen voor minderjarigen. Zulke regels zijn niet strijdig met de grondwet, dat kan ik

uitvoerig aantonen zonder de Koran. De boutade van JDC (staat de grondwet niet boven de Koran?) past hierop als een tang op een varken.

Verder ben ik het met hem eens dat wij niet van iedereen kunnen vragen 'verlicht' te zijn. Wel moet men zich gedragen naar de normen die onze maatschappij aan de verlichting ontleend heeft. Dat daar nu en dan eens tegen gezondigd wordt, allicht ook door mij, zal ik niet loochenen: nobody is perfect. Hij wijst dus wel terecht op het belang van onze controlerende instellingen.

https://www.gva.be/cnt/dmf20160623_02353526 (23/6/2016)

Malinsky verontschuldigt zich bij joden en homo's: 'Ik heb gezondigd uit onwetendheid'

De Antwerpse rabbijn Aaron Malinsky is erg geschrokken na zijn passage in het Canvas-programma De Afspraak. In een brief komt hij terug op het programma en biedt hij de joodse gemeenschap en de mensen van de holebi- en transgender-gemeenschappen zijn excuses aan.

'Wat zou u doen als uw zoon op een dag zegt dat hij zich aangetrokken voelt tot jongens?', vroeg presentator Bart Schols rabbijn Aaron Malinski en imam Brahim Laytouss. Beide heren konden of wilden de vraag niet beantwoorden. Ook niet toen Schols de stelling herleidde tot een ja-nee-vraag. 'Zou u dat van uw zoon aanvaarden?' Rabbijn Malinski beweerde dat 'binnen onze kringen het ondenkbaar is dat iemand homo wordt omdat de jongeren niet naar discotheken gaan en dus niet in de verleiding komen'.

De uitzending lokte heel wat verontwaardigde reacties uit, onder andere Jani reageerde in een persoonlijke boodschap: 'Homo zijn is geen keuze. Verspreid liefde, geen haat'.

Malinsky wil nog één keer terugkomen op de controverse in een open brief in Gazet Van Antwerpen, en biedt zijn verontschuldiging aan.

'Ik heb die mensen uit de homogemeenschap geschoffeed en de dierbare vriendschap met meerderen van hen op de helling gezet. Die grote schade zal ik proberen in te halen, omdat ik heb gezondigd uit onwetendheid.'

Z. Toespraak van de Franse president Emmanuel Macron ter gelegenheid van de opening van de tentoonstelling 'Juifs d'Orient' (Oosterse joden) in het Institut du monde arabe (IMA) in Parijs

<https://www.imarabe.org/en/actualites/expositions/2021/inauguration-de-l-exposition-juifs-d-orient-par-le-president-de-la> (vertaald uit het Franse origineel, gepubliceerd op 24/11/2021)

Hartelijk dank, mijnheer de Voorzitter, beste Jack Lang, dames en heren parlementsleden,
Mevrouw de Voorzitter van de Academie van Wetenschappen, dames en heren ambassadeurs,
Mijnheer de Opperrabbijn van Frankrijk,
Mijnheer de Voorzitter van de CFCM (Conseil français du culte musulman),
Mijnheer de Rector van de Grote Moskee van Parijs,
Mijnheer de Voorzitter van het Consistorie van Frankrijk,
Mijnheer de Voorzitter van de CRIF (Conseil Représentatif des Institutions Juives de France),
Mijnheer de Voorzitter van de Federatie van Protestanten van Frankrijk,
Vertegenwoordigsters van de Metropoliet,
Mijnheer de Voorzitter van l'Œuvre d'Orient,
Mijnheer de secretaris-generaal en woordvoerder van de Bisschoppenconferentie,
Dames en heren, beste vrienden,

Het werd zonet reeds vermeld, de tentoonstelling die wij vandaag inaugureren kent een lange voorgeschiedenis. Vier jaar geleden waren wij hier samen voor de opening van de bijzondere expositie over 'Oosterse Christenen,' die werd geapprecieerd zowel door recensenten als door het publiek, met meer dan 155.000 bezoekers. Na de exhibitie 'Hadj, de pelgrimstocht naar Mekka' in 2014, was het toen het tweede deel van een trilogie die IMA wijdde aan monotheïstische religies in de Arabische wereld. Zoals alle projecten die je hier ontwikkelt, beste Jack,

waren deze tentoonstellingen het resultaat van nauwgezette historische en wetenschappelijke studie en van een genereuze en verenigende visie. Je vermogen om alle actoren op het gebied van de interculturele dialoog samen te brengen wordt vandaag opnieuw bevestigd. Mag ik stellen dat het moment nooit zo opportuun was als nu? Het derde deel, 'Oosterse joden', dat jullie samen in recordtijd — minder dan twee jaar — hebben vormgegeven in een context waar niemand aan herinnerd hoeft te worden, was, zoals je weet, hard nodig. Noch de pandemie, noch de politieke omwentelingen, zowel in de Arabische wereld als elders, noch de aanhoudende spanningen tussen Israël en de Palestijnse gebieden, noch de occasionele verleidingen van identiteitsterugtrekking hebben jouw vastberadenheid overwonnen. Felicitaties voor het doorzetten en volhouden en voor het succesvol mobiliseren van alle krachten van Parijs tot Jeruzalem, van New York tot Rabat en van Londen tot Brussel, teneinde deze volledig nieuwe tentoonstelling op te bouwen.

Allereerst wil ik, net als jij eerder, Benjamin Stora feliciteren. Hij is een man voor wie ik veel last heb veroorzaakt maar hij heeft mij er misschien ook wat van teruggegeven, dus het is een wederzijds ongemak! Ik maak, uiteraard, een grapje! Hij heeft opmerkelijk werk geleverd waarop we blijven voortbouwen. Maar hoewel Benjamin Stora, wiens expertise, inzet en werkkracht buiten kijf staan, met behulp van al jouw teams dit werk in goede banen heeft geleid, durf ik ook te stellen dat dit alles voortkomt uit een intiemer verhaal, een historie, beste Benjamin, van 'teruggevonden sleutels'. Inderdaad, laten we van deze prachtige tekst, die ongetwijfeld een van de meest persoonlijke is in het oeuvre van de historicus die iedereen hier kent, die sleutels van het familieappartement in Constantine herinneren, achtergelaten in het jaar 1962, die, eens teruggevonden, het mogelijk hebben gemaakt de deuren te openen, niet enkel van een familieherinnering maar ook van een volledig continent, van een hele beschaving waarvan hier een tipje van de sluier wordt gelicht. Deze sleutels hebben je in staat gesteld om nog dieper in deze geschiedenis van vele millennia van de joodse gemeenschappen in de Arabische wereld te duiken, wat deze tentoonstelling heeft opgeleverd die zowel educatief, ontroerend en zintuiglijk is, deze huldiging die wij momenteel voor enkelen hebben voorbereid maar die je vanaf nu zal kunnen delen en die het resultaat is, zoals voor zovelen onder jullie hier en voor miljoenen vrouwen en mannen doorheen onze regio's in Frankrijk, die het resultaat is van intieme familiegeschiedenissen.

Ik wil ook mijn waardering uitspreken voor het werk van het IMA-team aan jouw zijde, in het bijzonder voor Elodie Bouffard, Hanna Boghanim, Nala Aloudat en al degenen die je bijstonden, jouw decorontwerper en alle Franse en internationale experts van het wetenschappelijk comité die je hebt samengebracht. Heel erg bedankt voor al dit werk en de energie en enthousiasme die nodig zijn om samen te kunnen werken met Benjamin Stora en Jack Lang, ik weet zelf hoeveel, en ik zeg het met grote genegenheid en vriendschap, zowel voor de een als voor de ander.

Ik zou ook alle openbare en particuliere instellingen van harte willen bedanken die jou in staat hebben gesteld deze manuscripten, deze schilderijen, dit textiel, deze liturgische voorwerpen, deze foto's en deze muziek samen te brengen, dit zijn absoluut uitzonderlijke bruiklenen die voor de eerste keer zijn bijeengebracht, dus ik wil alle genoemde instellingen bedanken, zowel Franse, Europese, Amerikaanse, Egyptische, Turkse, Iraanse alsook de particuliere verzamelaars, inclusief degenen die anoniem wilden blijven.

Ik wil ook de hier aanwezige mecenasen bedanken die het mogelijk hebben gemaakt deze tentoonstelling plaats te laten vinden en die nogmaals hun vrijgevigheid hebben getoond zodat we kunnen genieten van dit soort denkbeeldige museum dat met behulp van ruimte en tijd realiteit werd. Want ja, en we herontdekken het hier, het joodse volk is een herinnering aan de mensheid. En de draad van deze oosterse geschiedenis volgen, betekent het ontrafelen van de verstrengeling van gezichten, stemmen, migraties, gemeenschappen die het hele Middellandse Zeegebied hebben doorkruist, de wereld hebben vormgegeven en telkens een blijvende indruk hebben achterlaten. Deze tentoonstelling onthult voor ons heel deze krachtige, creatieve, overvloedige cultuur, deze stedelijke beschaving in Babylon-achtige steden als Constantinopel, Saloniki, Fez of Jeruzalem, een diep spirituele beschaving, doordrenkt van de studie van de Tora, gedreven door mystieke en esoterische impulsen, die haar geloof verheerlijkt, de schoonheid van haar teksten, haar liturgische voorwerpen en haar gezangen die ook opgenomen zijn in de tentoonstelling en waaraan sommigen onder ons zich hebben gewijd, een cultuur die even hartstochtelijk verliefd is op de mensheid als op God, enthousiast over wetenschap, geleerdheid, in staat om de bijzonderste astrolabia en de meest complexe medische verhandelingen te maken. Jullie zullen de ontroerende teksten van Maimonides en nog enkele anderen leren kennen.

Maar achter deze veelvoudige gezichten van de Oosterse joden wordt de diepe eenheid onthuld van een gemeenschap die kracht put uit haar sociale cohesie en haar gedeelde tradities. Wat deze tentoonstelling heel goed aantoont, is dat deze gemeenschap altijd heeft kunnen communiceren met de andere culturen waarmee ze in aanraking kwam, Romeins, Byzantijns, Arabisch, Iberisch, Ottomaans, en dat ze haar teksten altijd heeft gecombineerd met andere talen om weerstand te bieden, te overleven of te worden overgeleverd. De prachtige mozaïeken van de Romeinse synagoge van Naro, het aardewerk van Toledo, de Arabische borduursels op hun kleren zijn allemaal illustraties van de samenhang, de kracht en de geest van verzet van deze gemeenschap doorheen periodes van agressie, onderdrukking en gedwongen migratie. Maar telkens opnieuw dit verlangen om te trouwen, samen te komen, zich te verplaatsen en aan te passen, om te overleven en er bij te horen.

In een tijd waarin de Arabische wereld, net als onze eigen Europese samenlevingen, wordt opgeschrikt door identiteitsspanningen, zegt deze tentoonstelling ons iets fundamenteels over co-existentie, verlichte invloeden, wederzijdse verrijking en uitwisselingen tussen monotheïsmen. Er kan niet worden voorbijgegaan aan het feit dat de geschiedenis van de Oosterse joden ook bestaat uit vervolgingen, lijden, conflicten, uittocht. Maar tussen de donkerste jaren waren er ook periodes van weelderige bloei en bruggen die werden gebouwd tussen talen, kennissystemen en culturen. Er zijn geweldige lessen in beschaving te trekken uit deze expositie en deze weg. Het feit dat identiteit diep van binnen altijd complexer is dan we denken, dat ze met andere identiteiten botst om zich ermee te voeden, dat het verdomde deel nooit het deel van de ander is, en dat telkens wanneer menselijke domheid en obscurantisme zoveel families en gemeenschappen ertoe dwingen bepaalde kusten te verlaten om elders hun toevlucht te zoeken, de oplossing altijd heeft gelegen in kennis en het opnieuw leren kennen van de andere, de verdediging van een beschaving, religie en teksten en de energie die wordt besteed aan het opnieuw leren kennen en verbinden.

Ik zeg dit voor de Natie die we op dit eigenste moment zijn: wat onze moeilijkheden ook zijn, denken dat ze van de ander komen of van een deel van de ander, is een gewoonte zo oud als de mensheid. Denken dat we een deel van de ander moeten verdrijven dat eigenlijk al een deel van onszelf is geworden, vermeerdert ons ongeluk nog in plaats van het te verjagen. Het is deze diepgaande les in beschaving die deze tentoonstelling biedt.

Om samen te kunnen leven, zoals deze expo aantoont, moet je beginnen met elkaar te leren kennen en begrijpen. Begrijpen waaruit de geschiedenis van eenieder bestaat, de betekenis van deze of gene traditie, de veelheid aan voorouderlijke cultuur. Dit vereist uiteraard onderwijs in het anders-zijn. Deze exhibitie is een enorme hefboom en ik kan me alleen maar verheugen in de veelheid aan educatieve acties die jullie organiseren. Daarom ben ik loyaal aan IMA, omdat het een gevecht is dat jullie leiden. De werkmap die door IMA en het Museum voor Joodse Kunst en Geschiedenis voor leerkrachten is ontworpen, is een innovatief hulpmiddel om de culturele banden tussen joden en moslims te helpen begrijpen. De workshops die jullie organiseren over de symbolen die door monotheïstische religies worden gedeeld zijn net zo belangrijk en we moeten blijven uitleggen aan onze kinderen dat, bijvoorbeeld, het symbool van het zegel van Salomo, bekend als de ster van David, ook aanwezig was in de islamitische beschaving. Het is kwestie van hen telkens opnieuw zoveel verschillende hybride symbolen, gedeelde tekens en verweven verhalen aan te leren.

Elkaar beter begrijpen en beter leren kennen betekent ook het bewaren van materieel en immaterieel erfgoed, in het bijzonder van religieuze minderheden, zoveel sporen die bewaard moeten blijven van eeuwenlange geschiedenis gevoed door wederzijdse invloeden. Thuis en overal elders, zoals we een paar weken geleden samen in Irak hebben gedaan, zoals we moeten blijven doen in Libanon, zoals door wat we ondernemen met onze diplomatie, door de begeleiding van verschillende organisaties hier aanwezig, door wat we hebben gelanceerd voor scholen en onderwijs, zullen we samen met ALIPH (Alliance internationale pour la protection du patrimoine dans les zones en conflit) deze strijd voor pluralisme en vreedzaam samenleven blijven voeren, om dit materieel en immaterieel erfgoed deze weg te laten vervolgen. Daarbij hoort ook de bewaring en transmissie van archieven. Daarom kijk ik met zeer veel aandacht naar de rol gespeeld door joodse erfgoedbibliotheken die ernaar streven collecties van ongelooflijke rijkdom te bewaren, zoals we dat trouwens doen voor alle religies.

Natuurlijk gaat het hier om cultuur, en je hebt ons eraan herinnerd dat het geen toeval is dat 'Oosterse joden' in IMA wordt geopend op hetzelfde moment dat het Louvre en het Grand Palais 18 tentoonstellingen in Frankrijk organiseren over de islamitische kunsten. Geconfronteerd met alle obscurantisten die de islam claimen, herinnert dit project ons aan het erfgoed dat de islamitische beschaving heeft nagelaten, of het nu gaat om

filosofie, geneeskunde, wetenschap of kunst, zoveel reflecties van de circulatie van ideeën waaraan ook deze tentoonstelling overigens hulde brengt, want het is het verbeterde wederzijdse begrip dat juist dit samenleven, dit delen mogelijk maakt.

Dit betere begrip vereist ook onderzoek, de permanente ontwikkeling van kennis en weten. Ik denk bijvoorbeeld aan de rol van het Centrum voor Joodse Studies van de EHESS (École des hautes études en sciences sociales), opgericht onder de impuls van François Furet in de vroege jaren 1990, dat heeft geholpen bij het opleiden van vele onderzoekers en het verwelkomen van de beste internationale specialisten. Op het gebied van islamstudies heb ik me er [tijdens mijn speech in de gemeente] Les Mureaux [nabij Parijs] toe verbonden om blijvend in dit academische debat te investeren, om dit niet te laten monopoliseren door de meest fanatieke ideologieën, door onderzoek en onderzoekers te blijven financieren en voort te gaan op deze weg.

Dit is ook de reden waarom ik, na een jaar van overleg, reflectie en werk, verheugd ben om aan te kondigen dat de voorloper van het toekomstige Franse Instituut voor Islamologie sinds oktober is begonnen onder leiding van de filosoof Souâd Ayada, voorzitter van de Hogere Programmaraad en een grote specialist in islamitische spiritualiteit en filosofie. Bedankt, beste Souâd, voor je inzet voor dit ambitieuze project. Net als jij geloof ik in een Verlichte islam en streef ik de ontwikkeling na van universitaire studies van hoog niveau over de islam. Daarom moeten we blijven investeren in de islamologie om de kennis en het begrip van de islam, als religie maar ook als beschaving, en haar bijdrage aan ons land, aan ons continent, aan anderen, aan ideologische debatten, niet te herleiden tot reductionisme, als ik dit zo mag zeggen, noch tot obscurantisme. We mogen niets overlaten aan diegenen die de islam instrumentaliseren om een radicaal antisemitisch islamisme te bepleiten. Dit geraas over reducties en karikaturen is er voor al diegenen die conflicten willen uitlokken op onze bodem of elders, tussen religies, tussen beschavingen, tussen volkeren, in onszelf.

Kortom, leraren, kunstenaars, curatoren van tentoonstellingen, onderzoekers, academici, mecenasen, ambassadeurs, religieuze leiders, studenten: al jullie collectieve inspanningen zijn meer dan ooit nodig om de waarden van broederschap en tolerantie hoog te houden, die het ware bindmiddel zijn van het humanisme van de Verlichting. Daarom wilde ik hier bij jullie zijn. Want deze tentoonstelling van vandaag heeft iets te maken met de geest van de Verlichting. Ik geloof dat het de diepste roeping van Frankrijk is om dit vandaag in Parijs te kunnen doen en om deze geschiedenis en het vermogen om deze te delen te ondersteunen en op zich te nemen. Ik geloof diep van binnen dat het de roeping van Frankrijk is om te investeren in elk van de onderwerpen die ik heb genoemd, stap voor stap, zelfs als het onmogelijk lijkt, zelfs als het nog ver weg lijkt om vrede te stichten.

Elk van de landen die hebben bijgedragen aan deze geschiedenis eraan herinneren, in het bijzonder aan deze geschiedenis van de joden in de Arabische wereld, elk van deze landen herinneren aan hun eigen geschiedenis, betekent ongetwijfeld hen bewust maken van fouten die zij hebben begaan, misstappen waardoor zij vandaag hun eigen beleid bijsturen. Het is voldoende, zoals jullie over enkele ogenblikken gaan doen, een paar stappen te zetten om de macht te zien die allerlei grote landen hebben gehad die vandaag zulke klinkende toespraken houden over de joden in de regio of de rest van de wereld, om hen ook aan hun eigen roeping te herinneren.

Kortom, waar je ons aan herinnert is waar we vandaan komen. Niet om daar te blijven, maar om ons nogmaals in herinnering te brengen dat onze beschavingen en culturen een toegang zijn tot het spirituele, tot geografieën en kennis, tot een pad van emancipatie en dialoog. Een pad dat ons in principe in staat stelt om samen te leven omdat we dit alles in ons opnemen.

Eindigen zal ik doen met het citeren van jou, beste Benjamin, uit 'teruggevonden sleutels'. Je schrijft dat de uit Algerije verbannen joden tussen 1956-1964 in Frankrijk aankwamen met, ik citeer, 'een bijzondere gevoeligheid die het Jakobijnse model verstoort. Ze voelen zich volledig Frans en tegelijkertijd Joods', terwijl 'uit hun verbeelding en gedrag blijkt dat zij ervaring hebben met de islam.' Je vertelt hoe je zelf, bij de dood van je vader in 1985, het belang beseftte van je 'gemengde achtergrond' tussen 'het Arabisch en het Oosten' van je moeder en de lectuur van Hebreeuws en Frans van je vader, waardoor je toegang kreeg, in jouw woorden, tot 'republikeinse rationaliteit'; oftewel, hoe in één enkel gezin het Jakobinisme werd verzoend met al deze culturen die je verdeelde geloof hadden gevormd aan de kusten van onze Middellandse Zee. Het is deze rijkdom die je vandaag overdraagt via deze tentoonstelling die 15 eeuwen geschiedenis omvat. Het is ook deze meervoudige, overvloedige herinnering die, ik zeg het hier met grote overtuiging, de kracht is van onze Republiek.

Omdat deze identiteiten alleen bestaan in hun vermogen om hun eigen klankkleur te vinden en samen te klinken. Degenen die er iets van willen afnemen of willen vergeten, nemen iets weg van Frankrijk en de Republiek. Degenen die ze dissonant willen maken, verraden het pad van Frankrijk en de Republiek. Omdat ze er al lang zijn en al lang voor ons bijeenkomen. Deze klanken bestaan, we hebben ze reeds gehoord. Ze worden herinnerd in oude liedjes, ze zijn terug te vinden zoals je dat zojuist schitterend hebt kunnen doen. Dit is echte gastvrijheid. Het betekent om op eigen bodem vrouwen en mannen te kunnen verwelkomen die er al hadden moeten zijn, omdat we op dit moment ontdekken dat ze er al heel lang waren en dat ze er al liedjes hebben gezongen die we dan herinneren. Dat laat deze tentoonstelling zien. Het is dit pad dat een Natie altijd moet weten te vinden om in vrede te kunnen leven. In vrede leven, in harmonie leven, dat is, geloof ik, diep van binnen de weg die Frankrijk voor zichzelf moet volgen en die het koppig en moeizaam moet proberen op te bouwen waar we ook zijn en waar we vrienden hebben in de rest van de wereld.

Bedankt voor deze voorproef van zowel gastvrijheid als van het universele dat hier vertegenwoordigd is. Bedankt. Leve de Republiek en leve Frankrijk!